

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США»

Одеса , 2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США»
для здобувачів вищої освіти
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
IV курсу VII семестру

**Розглянуто та затверджено на засіданні
кафедри міжнародних відносин та права**

Протокол № 1 від «30» серпня 2021 р.

Одеса: 2021

Конспект лекцій з дисципліни «Зовнішня політика США» для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» IV курсу VII семестру денної форми навчання / Укл.: Чістякова І. М., Білоусов О. С., Яковлев І. В., Татакі Д. Д. Одеса: ДУ ОП, 2021. 107 с.

Рецензенти:

1. Марущак В. П., доктор наук державного управління, професор, завідувач кафедри права та законотворчого процесу Національної академії державного управління при Президентіві України
2. Львова Є. О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та законотворчого процесу Національної академії державного Управління при Президентіві України

У конспекті розміщений матеріал 15 лекцій. Вивчення навчальної дисципліни надасть можливість здобувачам вищої освіти засвоїти основні події та факти історії зовнішньої політики США, знати механізм формування та реалізації зовнішньої політики США, розуміти особливості зовнішньополітичної стратегії США на сучасному етапі, мати уявлення щодо місця та ролі США в системі міжнародних відносин. Зазначена тематика відповідає змісту навчальної програми учбової дисципліни «Зовнішня політика США». Крім загальних питань, у конспекті є навчальна література, яка може бути використана здобувачами вищої освіти при підготовці до лекційних та практичних занять.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Семестровий модуль 1.....	6
Змістовний модуль 1. ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США.....	6
Лекція 1. Зовнішня політика США наприкінці XVIII – у XIX ст.....	6
Лекція 2. Еволюція зовнішньополітичного курсу США у першій половині XX ст.....	11
Лекція 3. Особливості зовнішньої політики США під час Другої Світової Війни.....	16
Лекція 4. США та формування біполярного світу в післявоєнний період.....	19
Лекція 5. Особливості зовнішньополітичного курсу США в період “Холодної війни” ..	24
Лекція 6. Концептуальні засади зовнішньої політики США у постбіполярному світі...30	
Лекція 7. Формальні та неформальні учасники зовнішньополітичного процесу в США	32
СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ 2.....	39
Змістовний модуль 2. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ	36
Лекція 8. Проблематика зовнішніх відносин з країнами Північноамериканського регіону	39
Лекція 9. США та ЄС: проблеми співробітництва.....	47
Лекція 10. Зовнішньополітична стратегія США на Близькому Сході.....	59
Лекція 11. Інтереси США в Південній та Східній Азії.....	60
Лекція 12. США та Росія від співпраці до військових конфліктів.....	69
Лекція 13. Зовнішня політика США в Тихоокеанському регіоні.....	80
Лекція 14. Країни Латинської Америки в системі зовнішньополітичних пріоритетів США.....	92
Лекція 15. Україна та США: історія взаємовідносин.....	102
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	105

Передмова

Навчальна дисципліна «Зовнішня політика США» висвітлює політичний, соціальний та економічний розвиток країни. Вона покликана надати здобувачам вищої освіти надати уявленнь про особливості суспільно-політичного, державно-правового та соціокультурного розвитку США у різні періоди історії цієї країни, а також на сучасному етапі.

Дисципліна «Зовнішня політика США» відповідає освітньо-професійній програмі, навчальному та робочому плану підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Дисципліна є складовою частиною вивчення циклу дисциплін професійної підготовки обов'язкової частини навчального плану.

Дисципліну «Зовнішня політика США» викладають у 7-му семестрі першого бакалаврського рівня вищої освіти. Передбачено лекції, практичні заняття та підсумковий контроль у вигляді заліку.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є міжнародні відносини США.

Метою викладання навчальної дисципліни є оволодіння здобувачами вищої освіти системою знань про суспільно-політичний, державно-правовий і соціокультурний розвиток США у різні періоди історії цієї країни, а також на сучасному етапі; формування у слухачів цілісного уявлення про національні інтереси Сполучених Штатів Америки у різних регіонах світу, про механізми їх реалізації з застосуванням наявних ресурсів. Призначення дисципліни полягає в тому, щоб навчити здобувачів вищої освіти орієнтуватися в тенденціях сучасних процесів пов'язаних із реалізацією американської зовнішньої політики і допомогти їм усвідомити рушійні чинники, що впливають на політичну чи економічну діяльність США на світовій арені.

Головними завданнями вивчення дисципліни є вивчення особливостей геополітичного середовища та формування національних інтересів США, а також національних інтересів їх основних партнерів; аналіз характерних рис зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності офіційного Вашингтону із реалізації національних цілей у чітко визначеному географічному просторі, ознайомлення з актуальними проблемами американської зовнішньої політики. Курс окреслює особливості зовнішньополітичної діяльності США, її основних факторів та механізмів реалізації, співробітництво на регіональному та глобальному рівнях із країнами Об'єднаної Європи, пострадянського простору, Східної Азії, Південної та Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Африканського континенту, Канади, Латинської Америки, Австралії та Нової Зеландії. Значна увага приділена проблемним питанням, що мають вирішальний характер при розвитку українсько-американського співробітництва.

За результатами навчання здобувачі вищої освіти повинні знати: чинники формування та реалізації зовнішньої політики США; особливості зовнішньої політики США; вплив зовнішньої політики США на загальні світові економічні та політичні процеси. вміти: науково коректно застосовувати основні поняття і категорії; визначати та аналізувати специфіку зовнішньої політики США; застосовувати теоретичні знання для аналізу сучасної зовнішньої політики США; визначати місце та роль США у сучасних міжнародних відносинах; самостійно прогнозувати подальші напрями розвитку зовнішньої політики США та їх вплив на міжнародні відносини.

Конспект лекцій підготовлено співробітниками кафедри міжнародних відносин та права Державного університету «Одеська політехніка».

СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ 1

Змістовний модуль 1. ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

Лекція 1. Зовнішня політика США наприкінці XVIII – у XIX ст.

1. Витоки зовнішньої політики США
2. Особливості зовнішньої політики США наприкінці XVIII – у XIX ст.
3. Фактори впливу на зовнішню політику США у XIX ст.

При всіх очевидних успіхах вітчизняної історичної науки у дослідженні історії країн Заходу на сьогодні залишається відчутним брак робіт, присвячених історіографічній тематиці. Актуальність її вивчення зумовлена потребою орієнтації фахового історика у численних напрямках і течіях сучасної західної історіографії, в тому числі американської.

Особливою суперечливістю відрізняються погляди та оцінки американських професійних дослідників щодо зовнішньої політики США. Вітчизняна історіографія практично не займалася і не займається проблемами американської історичної науки загалом, і доробком американських істориків у галузі вивчення історії американської зовнішньої політики зокрема. Серед радянських, а пізніше – російських істориків основну увагу вивченню історіографії США приділено в працях М. М. Болховітінова, І. П. Дементьєва, В. В. Согріна, І. О. Цветкова, однак не всі вони позбавлені ідеологічної заангажованості. Сьогодні роль і значення, питому вагу Сполучених Штатів на міжнародній арені важко переоцінити, а отже, тим більшої актуальності набуває вивчення історії становлення США як світової держави та необхідність належного осмислення наукового доробку дослідників у цій галузі. Важливо також провадити дослідження історіографії американської зовнішньої політики кінця XIX – початку XX ст., розглядаючи її у тісному зв'язку із загальним розвитком історичної науки у Сполучених Штатах Америки.

Об'єкт дослідження – американська історіографія історії Сполучених Штатів Америки кінця XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – історичні дослідження зовнішньої політики США згаданого періоду.

Метою лекції є аналіз розвитку повоєнних американських історичних досліджень зовнішньої політики США зламу XIX–XX ст.

Історіографічний дискурс проблем зовнішньополітичних відносин США впродовж двох перших повоєнних десятиліть відзначався виразними консервативними настроями, а з початку 60-х рр. зазнав значного впливу неоліберальних тенденцій та ідей “нових лівих”. Радикалізація оцінок в тлумаченні істориками причин, передумов та наслідків переходу Сполучених Штатів Америки до енергійної експансіоністської політики теж збіглося з добою громадських рухів другої половини 50-60-х років XX ст. Паралельно з розвитком і зростанням популярності лівої ідеології, наростанням боротьби дискримінованих верств населення країн Західної Європи та США за свої громадські та політичні права, поширенням антивоєнної пропаганди, що розхитували традиційну віру широких верств населення в “американське майбутнє”, викристалізувалися характерні риси бачення різноманітними історичними школами діяльності США на зовнішньополітичній арені. Але

слід зауважити, що і в цей період позитивістське тлумачення міжнародних відносин та участі у них Сполучених Штатів продовжує залишатися достатньо популярним в американській історичній науці. З'являється низка досить загальних розвідок з досліджуваної проблематики. Також жваво обговорюваними продовжували залишатися питання виправданості дотримання висунутої ще у 20-х роках XIX ст. доктрини президента Дж. Монро.

Фахівці виокремлюють три дилеми, що панували наприкінці XIX ст. у підходах політичного керівництва та істеблішменту до міждержавних відносин США: змагання між реалізмом та ідеалізмом, що найчастіше розглядаються як ключовий момент зовнішньої політики, слугує і її поясненням і, при потребі, виправданням; між ізоляціонізмом і "інтернаціоналізмом"; односторонністю і багатосторонністю векторів позаконтинентальної політики.

Фахівці з історії США простежують кілька груп факторів, які мали вплив на зовнішню політику країни злам XIX–XX століть:

- а) політичні;
- б) економічні (торгівля, інвестиції, фінанси, сільське господарство, промисловість);
- в) геополітичні (від географічної специфіки розташування країни до проблем стратегічної безпеки);
- г) моральні аспекти, що визначали принципи зовнішньої політики (як особливо важлива проблема розглядається співвідношення між прихильністю до морального в політиці та прагненням до прагматичного успіху);
- д) проблеми відступу від традицій;
- е) військові питання.

Таке явище, як індивідуалізм, також розглядається американською історіографією в якості чинника, що впливав на процес прийняття зовнішньополітичних рішень. Дослідники акцентують увагу на більшій чи меншій мірі впливу цієї риси національного характеру американців на ступінь активності США на міжнародній арені. Національні політичні традиції, проблеми їх трансформації та оновлення теж часто беруться до уваги дослідниками як фактори впливу на зовнішню політику, зокрема коли йдеться про кризові моменти американської історії, в тому числі пов'язані з участю у війнах. У ці періоди особливо рельєфно проглядалася суперечність між традиційним практицизмом американської зовнішньої політики та її ідеалізмом та утопізмом. Часто дослідники пояснюють хід досягнення згоди між політичними силами США щодо американських місій у світі з посиланнями на особливий практичний досвід американського народу, на винятковість американців, у категоріях політичної культури, захисту прав людини, моральних вартостей. Американські політики вірили, що "світ поділяється на дві категорії: американці та потенційні американці. Історики наголошують на переконаності американців у абсолютності своїх моральних цінностей та в обов'язку залучати до них решту світу, на їх прихильності до ідей поширення так званого "євангелістського фронтиру". Важливі суперечки у згаданому контексті виникли з приводу іспано-американської війни та захоплення Філіппінських островів.

Боротьбу за останні радикальні критики експансіоністської зовнішньої політики Сполучених Штатів називають американським "першим В'єтнамом". І тут, звичайно, не останню роль відіграли загальні антивоєнні настрої в США, породжені участю Вашингтона у війні в Індокитаї, початком призовних кампаній серед молоді та

студентства. Спектр мотивів, що, на думку дослідників, підштовхували американську адміністрацію відмовитися від беззастережного дотримання доктрини Монро, дуже широкий. Серед них найчастіше фігурують підприємницькі та торговельні інтереси; необхідність з огляду на будівництво Панамського каналу здійснювати контроль обширних просторів Карибського басейну та Мексиканської затоки; прагнення відвернути увагу від внутрішніх негараздів, пов'язаних з результатами багаторічної масової імміграції спочатку з країн Західної, а потім Центральної та Східної Європи, від негативних наслідків прискореної індустріалізації, проблем повної інкорпорації Півдня Північчю в процесі Реконструкції і після неї; бажання допомогти жителям Куби у їх боротьбі проти жорстокості іспанського колоніального режиму.

У монографії з промовистою назвою “Небажана війна. Дипломатія Сполучених Штатів та Іспанії щодо Куби 1895–1898”, що написана у позитивістському ключі, історик Дж. Оффнер наголошує на внутрішніх передумовах війни в обох країнах та на її зовнішньополітичних обставинах. Інший дослідник Д. Траск обстоює думку про те, що особливості внутрішньої політики обох країн неминуче призводили до того, що США та Іспанія у їх ставленні до Куби опинилися на зустрічних курсах; що захоплення Філіппінського архіпелагу стало необхідністю через особливості тогочасної воєнної стратегії Сполучених Штатів Америки, а не через їхні зловісні імперіалістичні наміри. Як Д. Траск, так й інші дослідники зауважують, що незважаючи на швидкоплинність іспано-американської війни, вона мала значущі наслідки для подальшої історії Сполучених Штатів. Вони здобули разом ряд островів як в Атлантичному, та і в Тихому океанах, контроль над Кубою теж опинився у їхніх руках. Це дає підстави розцінювати результати конфлікту з Іспанією у контексті трансформації США в імперську державу.

У період після Другої світової війни поміж професійними істориками продовжують точитися дискусії щодо проблем ізоляціонізму й “інтернаціоналізму” у політиці США. Виправдовуючи позицію ізоляціоністів, фахівці вказують, що доктрина Дж. Монро була щонайкращим способом не втягуватися у конфлікти з іншими державами та зберігати свободу рук і соціальну та політичну стабільність всередині країни. Прагнення батьків-засновників стояти подалі від династичних розбратів у Європі диктувалося усвідомленням місця США у тогочасних міжнародних відносинах. Проте і при адміністрації президента В. Мак-Кінлі американське суспільство леліяло ілюзію того, що воно може жити ізольовано і не нести жодної відповідальності за долі світу, причому мався на увазі ізоляціонізм і в політичному, і в економічному відношеннях. Серед факторів, які впливали на формування засад американської зовнішньої політики, дослідники найчастіше називають географічну відокремленість та віддаленість США від європейського континенту. Вона була своєрідним заспокійливим фактором для американців, створювала ілюзію безпеки від зовнішніх вторгнень. Ізоляціонізм, моральний і ментальний, був породжений особливостями іммігрантських переселенських хвиль, учасники яких, будуючи нове суспільство на основі ліберальних демократичних цінностей, прагнули відмежуватися від усіх зв'язків із Старим Світом.

Врешті-решт, ізоляціонізм тлумачиться багатьма дослідниками зовнішньої політики Сполучених Штатів як породження традиційних американських уявлень про власну винятковість, що створювали особливий ідеологічний клімат в країні і призводили до формування неадекватних поглядів на стосунки США з рештою світу. Численні експансіоністські доктрини другої половини XIX ст. коренилися саме в теорії

“зумовленості долі”. Проте у період до початка Другої світової війни ізоляціонізм залишався ключовим принципом урядової політики Білого дому. Особливо гострою політична полеміка з приводу доцільності і можливості дотримання політики ізоляціонізму у сфері зовнішньої політики була в часи перебування при владі президента В. Вільсона. Історики зауважують, що такі політики, як він, часто дуже критично оцінювалися сучасниками, до них ставилися як до кабінетних ідеалістів, а їхні починання розцінювалися як нереальні, фантастичні, а іноді і небезпечні для подальшої долі США.

Сьогодні історіографічні дискусії з цього приводу продовжують точитися і не втрачають своєї гостроти. Окремі історичні дослідження присвячені расовій компоненті позаконтинентальної експансії. Зокрема, Р. Хорсмен аргументує тезу про те, що расистська ідеологія з'явилася закономірно через потребу виправдати процес захоплення земель корінного населення Сполучених Штатів, а також пов'язує її з виникненням ідей англо-саксонської єдності, з розвитком наукових ідей соціальної історії (соціал-дарвінізм). Автор простежує, як ця ідеологія еволюціонувала від субтильних поглядів батьків-засновників США до експансіоністської діяльності наприкінці XIX – на початку XX ст..

Багато істориків сходяться на тому, що соціал-дарвінізм посів важливе місце серед чинників американської зовнішньої політики наприкінці XIX ст., він в особливий спосіб надихнув її творців з новою енергією втілювати у життя її найважливіші завдання. Одним з них стає поширення англо-саксонських цінностей та способу політичного правління серед менш розвинутих народів Америки та Азії. Втім, у офіційній риториці нерідко завойовницькі прагнення американців маскувалися під більш толерантними гаслами, зокрема, необхідністю захисту своїх економічних інтересів. На тему взаємозв'язку між настроями громадської думки, преси та виникненням іспано-американської війни 1898 р. існує кілька класичних досліджень як представників психологічного напрямку, так і сучасних істориків. Т. Бейлі твердить, що громадська opinio, при тому, що дуже часто була доволі пасивною, але в кризові моменти історії США, мала вирішальне значення на формування курсу зовнішньої політики. Втім бачення сьогоденних істориків є набагато більш скептичним.

Історик-ревізіоніст В. Е. Вільямс, засновник Вісконсинської школи дипломатичної історії, один з перших інтегрував економічні відносини у вивчення зовнішньої політики. У “Трагедії американської дипломатії” він констатує, що справжніми творцями зовнішньої політики США досліджуваного періоду були фінансові магнати, підприємці, власники великих корпорацій. Саме вони сприяли тому, щоб світовий ринок почав вважатися американським. Це стає догмою для В. Е. Вільямса, і, відштовхуючись від неї, він буде всі свої подальші дослідження. Причому на відміну від форм імперіалістичної політики, які могли мінятися відповідно до історичного періоду, головні мотиви експансії були завжди подібними. В. Е. Вільямс простежує у цьому контексті зовнішню політику Сполучених Штатів Америки від початку XIX ст. до початку та часу розгортання “холодної війни”. На думку дослідника, особливості зовнішньополітичного курсу США значною мірою і породили процес протистояння двох супердержав у другій половині XX ст. Однак трагедія американської дипломатії розпочалася ще задовго до того, наприкінці XIX ст., коли реакцією на неї стала повсюдна неприязнь і недовіра до США. Особливу увагу приділяє В. Е. Вільямс вивченню питання про те, як впливав взаємозв'язок ідеології та економіки на американську експансію та імперіалізм. Тут важливим поняттям виступає

політика “відкритих дверей”, проголошена держсекретарем США Дж. Хеєм. Вона як така, що найбільш відповідала структурним потребам американської економічної системи, інтерпретується дослідником як магістральна стратегія і головний вектор американської зовнішньої політики як наприкінці XIX ст., так і впродовж усього XX ст. Він трактує її двояко: як спосіб розв’язати економічні проблеми США та як ідеологічний феномен. Характеризуючи цю політику, В. Е. Вільямс визнає її значення у зростанні Сполучених Штатів як світової наддержави за час з кінця XIX – до 60-х рр. XX ст., але водночас автор акцентує, що вона стала підґрунтям для втягування США у ряд воєн та збройних криз, адже капіталістична економічна система є органічно імперіалістичною. Під значним впливом праць В. Е. Вільямса перебував інший визначний американський історик лівого напрямку В. Лафібер. Також звертаючись до пояснень зовнішньої політики крізь призму національних економічних інтересів, дослідник підкреслює тісний взаємозв’язок між завершенням промислової революції та появою імперських тенденцій у США, уряд яких став на шлях експансії не спонтанно, а цілеспрямовано і свідомо.

Політика кінця XIX – початку XX ст. була логічним апогеєм історичного розвитку США. Характеризуючи її, В. Лафібер часто вдається до таких термінів як “колоніалізм”, “експансіонізм” та “імперіалізм”, зауважуючи, що зміст останнього був настільки спотворений в часи “холодної війни”, що доцільніше буде утримуватися від його застосування. Цікаво, що В. Лафібер веде початок експансіоністських традицій у американській зовнішній політиці з часів президентства Т. Джефферсона (1801–1809), а не з кінця XIX ст., як це робить переважна більшість істориків.

Висновки. Отже, повоєнна історіографія американської зовнішньої політики зламу XIX–XX ст. охоплює широкий спектр внутрішніх та зовнішніх її передумов (політичних, економічних, соціальних, моральних), акцентує увагу на процесі зламу старих та зародження нових зовнішньополітичних традицій, їх расових, гендерних аспектах. Ключовими поняттями виступають ізоляціонізм та інтернаціоналізм, політичний реалізм та лібералізм. Однією з найвпливовіших стає ревізійністська історична школа, що виникає в 50–60-х рр. XX ст. Економічна парадигма зовнішньої політики, створювана, головним чином, істориками, представниками цієї школи, стає вагомим часткою американського історіографічного дискурсу.

Контрольні питання:

1. Визначте та розкрийте причини посилення протиріч колоній з метрополією.
2. Бостонське чаювання. Підйом масового визвольного руху. Патріоти і лоялисти. Початок збройної боротьби.
3. Охарактеризуйте «Декларацію незалежності», її історичне значення.
4. Прокоментуйте хід воєнних дій у 1775-1781 р. Реформи в ході війни в економічній, соціальній і політичній сферах.
5. Дж. Вашингтон. Версальський мир і визнання США.
6. Проаналізуйте загострення соціально-економічних протиріч після війни. Повстання Д. Шейса.
7. Визначте становлення державного ладу США. Від «Статей конфедерації» до Конституції 1787 р. Принцип і характер Конституції. Поправки до Конституції. Біль про права. «Федераліст».
8. Обґрунтуйте основні підсумки й історичне значення Війни за незалежність. Історіографічні напрями проблеми.

9. Охарактеризуйте США в першій половині XIX ст. Основні тенденції розвитку.
10. Проаналізуйте посилення темпів промислового перевороту. Буржуазія і рабовласництво. Боротьба з рабством.
11. Визначте становлення двопартійної системи. Доктрина Монро.
12. Охарактеризуйте територіальну експансію США на Захід. Назрівання протиріч між північними і південними штатами. Криза і загострення боротьби. Збройне протистояння в Канзасі (1854-1858 рр.).
13. Обрання А. Лінкольна президентом і заколот рабовласників. «Конституційна війна» (1861-1862).
14. Охарактеризуйте перший період Громадянської війни в США. Успіхи Півдня. Прокламація про звільнення рабів. Акт про гомстеди.
15. Охарактеризуйте другий період громадянської війни. Перемога Півночі.
16. Охарактеризуйте міжнародне становище США. Загроза англо-французької інтервенції. Реконструкція Півдня. «Президентська реконструкція», «Чорні кодекси». Поворот до реакції. Ку-клукс-клан. Угода Тілдена–Хейса.
17. Проаналізуйте значення Громадянської війни і Реконструкції. Зовнішня політика США на зламі XIX-XX ст. Америко-іспанська війна 1898 р. Колоніальні захоплення США.

Лекція 2. Еволюція зовнішньополітичного курсу США у першій половині XX ст.

1. Зміни зовнішньополітичного курсу США у першій половині XX ст.
2. Причини політики нейтралітету на початку Першої світової війни
3. Участь США в першій світовій війні.

Місце і роль Сполучених Штатів у світі, масштаби і характер зовнішньої політики зазнали кардинальних змін з моменту здобуття незалежності. Однак основні ідеї і принципи зовнішньої політики країни залишалися завжди незмінними, вони сягають корінням в самий початок історії США. Витоки сучасної зовнішньої політики Сполучених Штатів слід шукати в особливостях історичного процесу, географічного положення, формування суспільства і держави. Пізнання витоків і історичних коренів допоможе краще зрозуміти принципи, яким слідує і слідуватиме держава в проведенні своєї зовнішньої політики. Ці принципи є своєрідним історикогенетичним кодом, який неминує зумовлює поведінку держави на міжнародній арені.

Отже, спробуємо виявити найважливіші витоки зовнішньої політики США і зрозуміти, як формувалися принципи цієї політики. У центрі нашої уваги будуть геополітичні, ідеологічні, історичні особливості і політичні традиції як витоки зовнішньої політики. Величезний вплив на характер зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки здійснило географічне розташування цієї країни, фактор простору, на якому формувалася держава і який її оточував, - все те, що ми відносимо до класичної геополітики. Формування суспільства і держави в США проходило в сприятливих історичних умовах, далеко від центрів світових конфліктів і під захистом двох океанів, за наявності слабких і безпечних сусідів. Вигідне геополітичне розташування сформувало і в

суспільстві, і в правлячій еліті почуття безпеки і захищеності. Протягом практично всієї своєї історії гарантована безпека країни вважалася нормою, а іноді виникаючі загрози безпеці сприймалися як відхилення від норми, до того ж ці загрози, уявні або реальні, перебували далеко від Америки. Подібна захищеність і відстороненість від світових центрів сили створювали сприятливий ґрунт для формування ізоляціоністських настроїв. Широко поширене уявлення про те, що ізоляціонізм або схильність до нього є одним з основних джерел зовнішньої політики США. Вважається, що аж до Першої світової війни країна дотримувалася цієї філософії. Фундаментальними основами ізоляціонізму є ідеї, викладені у відомому заповіті Вашингтона і в доктрині Монро.

Філософія ізоляціонізму має географічні, політичні, ідеологічні і психологічні корені. Вона була обумовлена географічною віддаленістю від Старого Світу, а також слабкістю країни, для якої участь в європейській політиці не обіцяла нічого, крім смертельної небезпеки. До того ж серед американців було поширене переконання в тому, що вони створюють новий світ, великий експеримент, і контакти з відсталою, аморальною і деградуючою Європою Америці не потрібні. Однак філософія ізоляціонізму означала замкнутість і відгородженість від світу. Зовнішня політика США з самого початку була місіонерською, експансіоністською, напористою. Фактично Сполучені Штати ніколи не стояли на позиціях ізоляціонізму і не проводили ізоляціоністською політики.

Насправді мало місце змішання понять «ізоляціонізм» і «нейтралітет», прагнення відсторонитися від європейських і світових справ, що не заважало, проте, по-своєму, але ефективно брати участь в міжнародних відносинах. По-перше, ні Вашингтон, ні його послідовники - автори різноманітних доктрин – не були ізоляціоністами. У своєму заповіті Вашингтон викладав стратегію віддаленості і нейтралітету в світі, бо світ був для нього небезпечним і нестійким. Участь в світових справах для слабкої Америки була б згубною. У той час не могло бути альтернативи політиці нейтралітету і відстороненості. Проголосивши доктрину Монро, США жодним чином не відгороджувалися від решти світу. Вони оголосили світові про свої наміри не допустити участі європейських держав в справах Західної півкулі. По-друге, вони оголосили світові про свої претензії створити в цій півкулі під своєю егідою особливу, відмінну від європейської, систему.

Перед Сполученими Штатами практично ніколи не стояла проблема захисту території, і тим більше перед ними не виникала загроза національному і державному існуванню. Тому США ніколи не стикалися з неминучою і невблаганною ситуацією, від якої неможливо ухилитися. Відстороненість від світових справ, ізоляціонізм і нейтралітет, які представляли для США можливість вибору участі в міжнародних відносинах на свій розсуд, закріпили у зовнішній політиці принцип «свободи рук». Протягом XIX ст. Сполучені Штати, залишаючись нейтральними і незалежними від зобов'язань і союзів, активно присутні в світовій політиці, використовуючи в своїх інтересах ситуації в Європі, на Далекому Сході, в Латинській Америці, але не будучи безпосереднім учасником. Ізольовані таким чином від участі і прямого впливу світової політики, США мали можливість для широкомасштабної експансії в навколишньому просторі і зуміли за короткий історичний термін створити державу - одну з найбільших в світі. Кейган, відомий американський автор, пише: «Міф про ізоляціоністську традицію Америки різьоме стійкий, але він залишається міфом. Розширення території і впливу було неминучою реальністю американської історії, причому воно не було неусвідомленим. Прагнення грати головну роль на світовій арені глибоко вкоренилося в американському

характері. З часу здобуття незалежності і навіть раніше американці, які вели суперечки з багатьох питань, завжди були переконані у великому призначенні своєї нації ... Перспектива національної величі була не просто заспокійливою надією, а й невід'ємною складовою національної ідентичності, нерозривно пов'язаною з національною ідеологією» (Кейган Р. О рае и силе: Америка и Европа в новом мировом порядке. М., 2004, С. 88).

США дуже часто і вміло використовували складності, що виникали у відносинах між центрами світової політики. У 1812 р., коли в Європі різко загострилася ситуація і Англія починала чергову велику антинаполеонівську кампанію, США порахували цей момент зручним для захоплення Канади. Невдача цієї спроби пояснюється не помилкою в стратегічному виборі, а елементарною неготовністю американців успішно провести обмежену військову акцію. Наприкінці 1840-х років загальноєвропейська політична криза дозволила США безперешкодно відторгнути від Мексики дві третини її території і вирішити проблему Орегона. Протягом другої половини ХІХ ст. і на початку ХХ ст. США, використовуючи протиріччя великих держав, але не беручи участь в жодній з їх коаліцій, утвердилися в Латинській Америці, в Східній Азії, басейні Тихого океану. «Ніколи протягом усієї своєї історії Америка не брала участі в системі балансу сил, - пише Г. Кіссінджер. - У період до двох світових воєн Америка отримувала вигоди від комбінацій системи балансу сил, не будучи залученою в її маневри і в той же час маючи можливість використовувати її на свій розсуд» (Kissindger H. Diplomacy. New York, 1994.)

Заперечення політики балансу сил і сфер впливу стало одним із принципів зовнішньої політики США. Він проявлявся в численних доктринах «відкритих дверей», «вільної торгівлі» і т.д. Зараз він покладений в основу прагнень США забезпечити доступ до запасів мінеральної сировини окремих країн і регіонів, які відіграють велику роль у світовій економіці, і перш за все американської. Заперечуючи політику балансу сил, США разом з тим завжди виступали проти порушення рівноваги там, де це загрожувало їх інтересам. Сполучені Штати підтримали Японію через побоювання російської гегемонії і порушення рівноваги в Східній Азії на початку ХХ ст. Японія здобула швидко і несподівану перемогу над великою державою багато в чому завдяки військовій, фінансовій та моральній підтримки Америки. Ця перемога дала потужний поштовх японському експансіонізму, коли Японія в 1931 р. розпочала широкомасштабні захоплення в Східній Азії, а потім напала на Сполучені Штати.

Таким чином, США вклали свій внесок в перемогу духу японської експансії і агресії. Участь в двох світових війнах була спочатку продиктована прагненням не допустити порушення балансу сил в Європі і встановлення гегемонії Німеччини, що загрожувало інтересам США. У витоках «холодної війни» лежали ті ж причини, бо з точки зору Вашингтона посилення СРСР створювало загрозу рівноваги в Європі.

Особливе ставлення до своєї історичної ролі, неучасть в світових справах, сформувавши негативне ставлення до системи балансу сил, системи блоків і міжнародних політичних зобов'язань. Історія зовнішньої політики США демонструє їх стійку прихильність до односторонніх дій. Перевага діяти самостійно в рішенні зовнішніх проблем - один з фундаментальних принципів зовнішньої політики США. Безпека сприймалася завжди як природний стан (for granted), історичний досвід виключав необхідність коаліцій, компромісів і співпраці. У заповіті Вашингтона є такі слова: «Найважливіше правило в наших відносинах з іншими народами полягає в тому, щоб підтримувати комерційні зв'язки і мати якомога менше відносин політичних». Тому

Сполучені Штати завжди прагнули не пов'язувати себе зобов'язаннями, зберігати «свободу рук», відходити від прийнятих зобов'язань, якщо вони більше не влаштовували США. Історія зовнішньої політики США дає нам безліч підтверджень цьому. Так, на завершальному етапі війни за незалежність США вступили в сепаратні переговори про мир з Англією, хоча умови договору 1778 р. між Америкою і Францією забороняли сепаратні угоди з Англією. Однак США завдали поразки Англії і фактично домоглися своєї мети - завоювання незалежності, тому продовження війни для них втрачало сенс. Інтереси союзника - Франції, допомога якої зіграла істотну роль в перемозі американців, в розрахунок не приймали зовсім. Тому США фактично відмовляються від союзу і діють відносно Англії односторонньо, не дивлячись на протести і обурення Парижа. Ще один **приклад принципу односторонніх дій - доктрина Монро**. Заява американського президента була відповіддю на пропозицію Англії про спільну декларацію з приводу чуток про наміри Священного Союзу втрутитися в латиноамериканські справи.

Доктрина Монро - це не тільки застереження проти втручання в справи Західної півкулі, а й одна з перших декларацій про намір діяти без партнерів, союзників. Неучасть в системах балансу сил породило іншу особливість зовнішньої політики США - негативне ставлення до союзів, блоків і коаліцій, стійке прагнення ухилитися від політичних або військових зобов'язань перед іншими державами. Дж. Вашингтона писав у своєму заповіті: «Надмірна прихильність, так само як і надмірна ненависть до будь-якої країни, робить нас рабом цієї любові чи ненависті». Вступивши в Першу світову війну на боці Антанти, США, однак, не приєдналися до альянсу, а підписали декларацію про спільні воєнні дії. Сполучені Штати називали себе асоційованою державою (*associate power*), але не союзником. Схильність США до односторонніх дій - це, швидше за все, одна з особливостей їх зовнішньої політики, історична риса, а не нововведення, що з'явилося після 2001 р., Президент Клінтон сказав з трибуни ООН ще в 1993 р.: «США будуть діяти спільно, коли це можливо, але в односторонньому порядку, коли це буде необхідно». Союзи та альянси, в які вступали США, слід розглядати, скоріше, як відхилення від норми, від традиції. «У надзвичайних обставинах ми можемо покладатися на тимчасові альянси», - говорив Вашингтон, заповідаючи своєму народові уникати участі в союзах і коаліціях. З цієї точки зору договір НАТО цілком можна віднести до надзвичайних обставин, які спонукали США до створення альянсу.

Прагнення зберегти «свободу рук», не пов'язувати себе союзами і зобов'язаннями з самого початку перетворилося на один з міцних принципів американської зовнішньої політики. Так радив в своєму відомому заповіті Джордж Вашингтон. Ці ж думки висловив Томас Джефферсон перед вступом на посаду президента: «Мир, дружба, торгівля - з усіма країнами. Зобов'язуючих союзів - ні з однією». Відмова Сенату США ратифікувати Версальський договір і тим самим визнати ідею Вільсона про новий світовий порядок багато в чому обумовлена тими ж мотивами. Американська політична еліта того часу не бажала зв'язувати себе зобов'язаннями перед міжнародною організацією. Противники цього проекту наполягали на тому, що США не повинні приймати на себе зобов'язання захищати свободу і демократію в усьому світі. Але найголовніша причина заперечення, швидше за все, полягала в тому, що прийнята на Версальській конференції схема післявоєнного пристрою не гарантувала світове лідерство, а тим більше домінування США. Нести відповідальність за долі демократії, миру і безпеки Америка не бажала і не вмiла.

Таким чином, геополітичні мотиви, т. т. відсутність у США шансів на домінування у Версальській системі, зіграли, швидше за все, вирішальну роль у відмові брати участь в цій системі. Вигідне геополітичне розташування США дозволяло їм зберігати «свободу рук», не брати участь в союзах і коаліціях протягом тривалого часу, буквально аж до Другої світової війни.

Геополітичні фактори у зовнішній політиці США. США в геополітичному просторі. Ідеологи американської геополітики. Витоку та сутність ізоляціонізму в американській зовнішній політиці. Ізоляціонізм та нейтралітет. Ізоляціонізм та інтернаціоналізм. Політика партнерських відносин. Місіонерство та експансіонізм у зовнішній політиці США. Політика балансу сил та сфер впливу. Прихильність до односторонніх дій як фундаментальний принцип зовнішньої політики США. Принцип «свободи рук». Вплив географічного простору на ставлення США до використання сили як інструмента зовнішньої політики. Ідеологічні витoki зовнішньої політики США. Доктринальний вимір зовнішньополітичної діяльності США. Ідея унікальності американської системи та особливої ролі Америки. Місіонерський світогляд та зовнішньополітичне приречення США. Євроатлантичні цінності й місіонерство США: конфлікт ідеалів та національних інтересів. Вплив релігії на формування зовнішньої політики США. Лідерство та домінування як провідний принцип зовнішньої політики США. Синдром переможця. Політична культура, традиції та зовнішня політика США. Роль внутрішніх факторів у формуванні американської зовнішньої політики. Риторика та реальна політика. Інерційність та відкритість американської зовнішньої політики. Егоцентризм та прагматизм. Стратегічна культура США. Ставлення американців до проблем безпеки. Політичні норми і зовнішня політика США.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте геополітичні фактори у зовнішній політиці США. США в геополітичному просторі. Ідеологи американської геополітики.
2. Проаналізуйте витoki та сутність ізоляціонізму в американській зовнішній політиці. Ізоляціонізм та нейтралітет. Ізоляціонізм та інтернаціоналізм. Політика партнерських відносин.
3. Охарактеризуйте місіонерство та експансіонізм у зовнішній політиці США. Політика балансу сил та сфер впливу. Прихильність до односторонніх дій як фундаментальний принцип зовнішньої політики США. Принцип «свободи рук».
4. Визначте доктринальний вимір зовнішньо-політичної діяльності США. Ідея унікальності американської системи та особливої ролі Америки.
5. Проаналізуйте місіонерський світогляд та зовнішньополітичне приречення США.
6. Охарактеризуйте євроатлантичні цінності й місіонерство США: конфлікт ідеалів та національних інтересів. Лідерство та домінування як провідний принцип зовнішньої політики США. Синдром переможця.
7. Вбивство В. Мак-Кінлі.
8. Охарактеризуйте політику президентів-республіканців Т. Рузвельта і В. Тафта. Перемога демократів.
9. Обґрунтуйте особливості політики уряду В. Вільсона.
10. Визначте ставлення до I Світової війни. Вступ у війну на боці Антанти.

11. Проаналізуйте соціально-економічні, політичні та геополітичні наслідки Першої світової війни для США.

12. Розкрийте розвиток США за часів президента У. Гардінга. «Американська організація допомоги» (АРА) – її мета та значення. Зовнішня політика У. Гардінга. «Дипломатія долара».

13. Перемога на виборах президента К. Куліджа. Основні проблеми американського суспільства. США в період процвітання та кризи. Стабілізація американської економіки та її розвиток на основі твердого індивідуалізму. Політика К. Куліджа.

14. Проаналізуйте соціально-політичне становище різних верств американського суспільства. Духовне життя Америки в 20-х рр. ХХ ст.

15. Охарактеризуйте початок великої економічної кризи в США.

16. Прокоментуйте спроби уряду Г. Гувера подолати кризу. Наростання кризи і перетворення її у «Велику депресію».

17. Президентські вибори 1932 р. та прихід до влади Ф.Д. Рузвельта. «Новий курс» в США 1933-1939 рр. Нові функції держави. Американське суспільство в 1933-1939 рр. Соціальні реформи «нового курсу».

18. Охарактеризуйте та проаналізуйте зовнішню політику США напередодні ІІ Світової війни.

Лекція 3. Особливості зовнішньої політики США під час Другої Світової війни

1. Ринкові відносини США з нацистською Німеччиною та іншими країнами Європи
2. Вступ США в фазу бойових дій проти країн агресорів.
3. США та Організація Об'єднаних Націй

Протягом багатьох десятиліть США не могли в силу своєї слабкості впливати на розстановку сил в Європі. Вони стежили за розвитком європейської ситуації як сторонні спостерігачі. Але в міру своїх сил і можливостей американська дипломатія прагнула використати співвідношення сил в Європі і впливати на нього в своїх інтересах. Наприклад, Томас Джефферсон писав в 1812 р.: «Ми особливо повинні молитися за те, щоб держави Європи були б таким чином протиставлені один одному, щоб їх власна безпека вимагала присутності всіх їх сил вдома, залишаючи, таким чином, інші райони світу в стані спокою». Нагадаємо, що в тому ж році, коли ситуація в Європі вимагає «присутності всіх їх сил вдома», США вирішили скористатися сприятливою для себе міжнародною ситуацією і спробували анексувати Канаду.

Негативне ставлення до політики балансу сил багато в чому пояснює традиційне прагнення США не брати участь в союзах і коаліціях. Один з корифеїв теорії геополітики Н. Спайкмен свого часу писав: «Той, хто грає на балансі сил, не може мати постійних друзів». Зауважимо, що це було написано в 1942 р., в розпал Другої світової війни. Разом з тим порушення балансу сил, регіонального або глобального, завжди викликало занепокоєння США. Такі порушення розглядалися Сполученими Штатами як загроза їх інтересам.

Практично всі великі зовнішньополітичні акції США в ХХ столітті були продиктовані необхідністю відновлення порушеного балансу сил. Вступ США в Першу

світову війну був продиктований цими мотивами, бо порушення балансу сил загрожувало інтересам США. Вступ Сполучених Штатів у Другу світову війну також був продиктований прагненням не допустити небезпечного для них порушення балансу сил. В одній з робіт, опублікованих на початку війни, зазначалося: «Перемога держав "Осі" повністю переверне баланс сил і надасть Німеччині такі позиції і такого переважання на континенті і в усьому світі, що, в кінцевому рахунку, під загрозою опиниться навіть безпека Америки». З кінця XIX століття в США в тому числі і на Заході взагалі широкою популярністю стали користуватися теорії геополітики. Всі великі держави першої половини XX століття так чи інакше будували свою політику, відштовхуючись від положень цієї теорії.

Особливу популярність здобули праці професора Єльського університету Н. Спайкмана. Те, що викладає в своїх працях Зб. Бжезинський - багато в чому виклад поглядів Спайкмана з урахуванням світової ситуації кінця XX -початку XXI ст. Спайкман також віддавав належне ролі балансу сил у зовнішній політиці США, однак він уже підходив до цієї проблеми з урахуванням збільшеного потенціалу і нової ролі країни в світових справах. Цей автор відводить Америці роль не просто учасника збалансованої системи, а роль головного балансира. Він, наприклад, писав: «Незалежно від висунутих теорій і доказів, практична мета полягає в постійному поліпшенні силової позиції власної держави. При цьому прагнуть досягти такого балансу, який би нейтралізував інші держави, забезпечуючи свою державу свободою бути вирішальною силою і вирішальним голосом в такому балансі». Ці ідеї Н. Спайкман опублікував в 1942 році у своїй роботі «Американська стратегія у світовій політиці». Розглянувши деякі положення цієї роботи, ми виявимо, що багато з них реалізувалися в політиці США протягом другої половини XX століття.

Євразія згідно з класичною теорією геополітики це «хартленд», серцевина світового простору. Америка оточена цим простором. Глобальне завдання полягає в тому, щоб Америка перейшла в рішучий наступ і охопила б Євразію щільним кільцем американської могутності. Щоб оточити Євразію, потрібно розподілити американський вплив по периметру «хартленда». У зв'язку з цим ключ до безпеки США знаходиться у того, хто панує на окраїнних краях Європи і Азії. Для початку Спайкман запропонував поширити військову присутність США по всій земній кулі: утвердження американської військово-морської і військово-повітряної сили в Гренландії, Ісландії, в Дакарі стало б важливим кроком в процесі забезпечення безперервної присутності США при мирному врегулюванні.

Можна це віднести до збігу, однак під час Другої світової війни США затвердили свою військову присутність саме в тих точках, які відзначав теоретик світової політики. Ці військові бази знаходяться там до цього дня, хоча з закінчення Другої світової війни минуло вже близько 80 років. Це дозволяє зробити висновок: якщо США кудись приходять, то вони приходять туди назавжди, принаймні, надовго. За планом Спайкмана, будь-яка сильна держава, що знаходиться в центрі Євразії, повинна стримуватися окраїнними державами, на які має поширюватися вплив США. Такою державою в той час був СРСР. А в якості окраїнних держав-противаг СРСР Спайкман виділяв Німеччину і Японію. Ось що писав Спайкман (нагадаємо, що це писалось в розпал Другої світової війни): «Нинішні військові зусилля спрямовані на знищення гітлерівської націонал-соціалістичної партії, але це не означає, що вони націлені на загибель Німеччини як

власниці військової сили. Те саме можна сказати і по відношенню до Далекого Сходу». І далі він писав: «Якщо необхідне гасло для політики сили в Старому Світі, то воно повинно говорити - хто володіє зоною окраїнних земель, той панує над Євразією, той управляє долями світу». Багато що в політиці США під час Другої світової війни і після неї розвивалося відповідно до цієї схеми. США розташували свої військові бази по всій земній кулі, вони залишили свої війська в Європі, створили потужний військово-морський флот, який присутній у всіх морях і океанах. Найбільш істотним є те, що США відразу ж після війни стали відроджувати Німеччину і Японію в якості своїх союзників, які стали опорою США на східному і західному краях «хартленда» - в точності за рецептами Спайкмана.

Досвід партнерських відносин Сполучені Штати стали набувати вперше в роки Другої світової війни. Обставини змусили США включитися в систему союзів і коаліцій, бо, за словами Ф. Рузвельта, «перемога Гітлера негайно створює загрозу життєвим інтересам США». У серпні 1941 р. Америка, вперше в своїй історії, приймає декларацію про спільну з Англією позицію щодо намірів по відношенню до гітлерівського блоку (Атлантична хартія). Одночасно це була декларація США про неприпустимість порушення балансу сил у світі. У грудні 1941 р. - лютому 1942 року у Вашингтоні проходила англо-американська конференція з вироблення стратегічного плану ведення спільних військових дій. Під час роботи конференції за пропозицією Ф. Рузвельта була підготовлена Декларація Об'єднаних націй, що об'єдналися для боротьби з нацизмом. 1 січня 1942 року її підписали 26 держав. Так Сполучені Штати стали ініціатором створення військовополітичної коаліції, вперше в своїй історії. Досвід війни показав важливість і неминучість альянсів і союзів в критичний для США час.

Після війни Вашингтон створює цілу систему військово-політичних блоків, серцевиною якої став Північноатлантичний договір. Створюючи НАТО, Сполучені Штати, також вперше в своїй історії, взяли на себе зобов'язання щодо захисту інших держав від можливої агресії. Півстоліття тривала політика блоків і союзів. Однак, коли ситуація для США знову стала сприятливою, вони повернулися до початкового принципу односторонніх дій.

Міжнародні організації, союзи, які США наполегливо створювали останні десятиліття, втрачають для них своє значення. Критичні стріли посипалися в ООН - своє власне дітище. Військова акція в Іраку проведена всупереч позиції союзників по НАТО. І взагалі Вашингтон і словом, і ділом дає зрозуміти, що він може обійтися і без цієї організації. Згадаймо заяву американського президента про те, що США будуть діяти з союзниками спільно, коли це можливо, або поодиночі, якщо це необхідно. Фактор простору, географічне положення Сполучених Штатів, сприяли формуванню особливого ставлення до використання сили в міжнародних справах. Багато держав в процесі свого розвитку досягають такого стану, коли накопичена енергія штовхає їх до зовнішньої експансії. Не минули цей стан і Сполучені Штати. Геополітичне становище США було вкрай сприятливим для експансії. Європейські країни, котрі стали на шлях експансії, були змушені вести виснажливі війни зі своїми сусідами або вести не менш виснажливу боротьбу за контроль над заморськими територіями. Перед США лежав широкий простір, слабо заселений, на якому були відсутні державні утворення. Ідеальний простір для експансії, яка була здійснена практично без участі держави, самим населенням. Участь

держави потрібна була тільки для того, щоб зломити опір Мексики. Це було легко досягнуто, в результаті США отримали 70 % мексиканської території.

Рух США в бік Тихого океану - це триумф духу експансії, який зробив величезний вплив на менталітет, національну самосвідомість і зовнішню політику країни. Американські колоністи освоїли і заселили величезні території. Процес колонізації, боротьба за виживання в умовах дикої природи сприяли формуванню духу наступальності, жорсткості в боротьбі за існування. Головна перешкода на шляху освоєння нових земель - індіанці усувалися силою. Індійські війни були невід'ємною частиною колонізації. Вони приносили легкі перемоги, тому в американській суспільній свідомості війна не асоціювалася з руйнуваннями і величезними жертвами, як це було властиво свідомості європейців. Слабкі сусіди не становили загрози і не могли завдати шкоди. Проблеми, що виникають легко вирішувалися силою, як це було у випадку анексії Техасу і відторгнення від Мексики величезних територій. Ця особливість історичного розвитку Сполучених Штатів сформувала схильність і легкість у використанні сили як інструменту зовнішньої політики. Як говориться в стародавній англійській приказці: «Коли у тебе є молоток, всі проблеми починають здаватися цвяхами». Парадоксально, але за 200 років свого існування США брали участь в набагато більшій кількості воєн і військових конфліктів, ніж найвойовничіші держави Європи. До того ж війни, навіть самі тривалі і важкі, такі як Друга світова війна, завжди були далеко. Ці війни демонстрували технічну і економічну перевагу Америки. Мабуть, ця особливість - схильність до використання сили має шанс посилюватися з появою так званих надточних озброєнь і безконтактних війн.

Контрольні питання:

1. Обґрунтуйте військово-політичні підсумки другої світової війни та зміна геополітичної ролі США у світовій політиці.
2. Проаналізуйте економічні, політичні, фінансові, військові та ідеологічні аспекти перетворення США у наддержаву.
3. Визначте концептуальні основи формування зовнішньополітичного курсу США у післявоєнні роки.
4. Г. Трумен, Дж. Бірнс. Мілітаризація зовнішньої політики США.
5. "Ядерний фактор" у зовнішній політиці. Курс на досягнення абсолютної військової переваги над СРСР. "План Баруха".

Лекція 4. США та формування біполярного світу в післявоєнний період

1. Передумови та цілі утворення НАТО
2. Участь США в локальних військових конфліктах.
3. «Доктрина Трумена» як новий вектор зовнішньої політики США

Аналізуючи зміни в міжнародній обстановці, слід виходити насамперед з того, що безпосереднім наслідком другої світової війни стала нова розстановка сил у світовій політиці. Країни фашистського блоку - Італія, Німеччина, Японія та їхні союзники після поразки у війні були окуповані військами держав антигітлерівської коаліції. З цього часу в

світі домінуючими стали інтереси саме цих держав, зокрема США, СРСР, Великобританії та Франції.

США після закінчення другої світової війни стали наймогутнішою державою демократичного світу, його економічним центром і беззаперечним політичним лідером. Наприкінці 40-х років питома вага США у світовому промисловому виробництві становила 55 відсотків, вартість їхньої промислової продукції досягла двох третин вартості промислової продукції всіх капіталістичних країн. На той час США зосередили в себе 73 відсотки світового золотого запасу. Збройні сили США 1945 року налічували 12 млн чоловік, які несли службу на 2300 базах по всьому світу. Окрім того, в монопольному розпорядженні американських військових була атомна зброя.

Радянський Союз, який виніс основний тягар війни на своїх плечах, завершив її зміцнілим як у військовому, так і морально-політичному відношенні. Його авторитет у світі значно зріс. СРСР опирався на підтримку антинацистського руху опору, національно-визвольного руху та комуністичних партій і груп західних держав.

Уже восени 1945 р. всередині антигітлерівської коаліції розгортається боротьба за вплив на світову політику, обумовлена різними підходами і зовнішньополітичними настановами. Студентам слід скласти чітке уявлення, в чому конкретно це проявилось. З одного боку, керівництво СРСР прагнуло використати воєнні успіхи Радянської Армії та антифашистський рух Опору в Європі та Азії для прискорення "Світової пролетарської революції" та експорту за межі своєї держави сталінської моделі соціалізму.

З іншого боку, провідні держави Заходу на чолі з США прагнули допомогти європейським народам відновити і незалежність, і демократичні свободи. Протиріччя всередині антигітлерівської коаліції, діаметрально протилежні підходи до розв'язання післявоєнних проблем світового устрою поглибили розкол, що стався внаслідок жовтневих подій 1917 р. в Росії, і призвели до утворення двох антагоністичних світових систем, на довгі десятиліття розколовши Європу і світ у цілому.

В країнах Центральної та Південно-Східної Європи, визволених від фашизму Радянською Армією, як і в Західній Європі у період 1944-47 рр. відбулися народно-демократичні революції, які започаткували відновлення здебільшого буржуазно-демократичних форм державності. Про це свідчать, зокрема: буржуазна спрямованість аграрних реформ при відсутності націоналізації землі, збереження приватного сектора у середній і дрібній промисловості, роздрібній торгівлі та сфері послуг, нарешті наявність багатопартійності, включаючи й вищий рівень влади.

Такі демократичні перетворення відбувалися до 1947 р. практично в усіх країнах Південно-Східної Європи. Політична орієнтація цих країн змінилася на протилежну відразу з моменту встановлення в них нероздільної влади національних комуністичних партій, що відбулося під впливом перебування на території більшості з них радянських військ та органів адміністрації. Цей фактор головним чином сприяв і тому, що в більшості країн розпочалися кардинальні перетворення у політичній, соціально-економічній та інших сферах у повній відповідності зі сталінською моделлю.

Вихід соціалізму за межі однієї країни і поширення його на Південно-Східну Європу, а потім Азію заклав основи для виникнення світової системи соціалізму, до складу якої входило 15 держав. Таким чином, суперечливе і вимушене співробітництво у роки війни у другій половині 40-х років ХХ ст. змінилося гострим протистоянням системи соціалізму з демократичним світом, яке переросло у тривалу "холодну війну".

Щодо складових "холодної війни" слід взяти до уваги наступне:

- по-перше, це ідеологічне протистояння, війна пропагандистів;
- по-друге, активна участь у регіональних конфліктах у процесі боротьби за вплив у країнах "третього світу";
- по-третє, економічна війна, яка виявлялася у протистоянні військово-промислових комплексів і гонці ракетно-ядерних і звичайних озброєнь;
- по-четверте, створення воєнно-політичних блоків.

"Холодна війна" не виключає локальних збройних конфліктів, яких у другій половині ХХ ст. було понад 250.

Щодо другого аспекту проблеми "холодної війни", треба взяти до уваги те, що чимало істориків хронологічно пов'язують початок "холодної війни" з виступом В. Черчілля перед студентами Вестмінстерського коледжу в американському місті Фултон 5 березня 1946 р. з нагоди присудження йому вченого ступеня цього навчального закладу. Зміст виступу британського прем'єра зводився до обґрунтування тези про необхідність створення англо-американського союзу, метою якого має бути боротьба з міжнародним комунізмом на чолі з СРСР.

Черчілль закликав створити "залізну завісу", покликану врятувати Європу і весь світ від радянської експансії. Виходячи зі змісту виступу Черчілля, на нього й покладено відповідальність за розв'язання "холодної війни". Та чи справді це відповідає історичній істині? Чи можна покласти вину лише на одну сторону, чи, можливо, її мають однаковою мірою розділити обидві сторони конфронтації?

Аналіз зовнішньополітичних акцій Радянського Союзу дає підстави стверджувати, що він брав найактивнішу участь у розпалюванні "холодної війни".

Після II світової війни радянська територія значно збільшилася за рахунок Південного Сахаліну, Курильських островів, частини Східної Пруссії (Калінінградська область), Печенги (Петсамо) та ін. 1946 року СРСР висунув територіальні претензії до Туреччини, домагаючись створення військово-морської бази в Дарданеллах. Цього ж року на Лондонській нараді міністрів закордонних справ країн-членів Ради Безпеки ООН Радянський Союз висунув вимогу протекторату над Триполітанією (Лівією), що забезпечувало б йому присутність у Середземному морі.

Така імперіалістична зовнішня політика СРСР об'єктивно не могла залишатися без відповідної реакції з боку провідних Західних держав, зокрема США.

12 березня 1947 р., виступаючи в конгресі, Г. Трумен проголосив основоположні засади зовнішньої політики США, відомі в історіографії як "доктрина Трумена". Вона стала першим офіційним викладом стратегії "стримування комунізму", політики об'єднання сил всіх капіталістичних країн під егідою США для боротьби проти світової системи соціалізму, що почала складатися.

Результатом втілення в життя такої політики стало оформлення воєнно-політичних союзів, що протистояли один одному. У вересні 1947 р. на конференції американських держав у Бразилії був підписаний договір про захист Західної Півкулі від загрози комунізму.

В березні 1948 р. для колективного захисту був створений "Західний Союз" у складі п'яти західноєвропейських держав.

4 квітня 1949 р. 12 держав Заходу підписали договір про створення воєнно-політичного блоку НАТО, в якому провідну роль відіграють США.

У першій половині 50-х років із ініціативи США були створені військово-політичні блоки в Азії - СЕАТО і СЕНТО.

У травні 1955 р. країни соціалістичного табору на конференції у Варшаві створили військово-політичний блок, у якому домінувала Москва, - організацію Варшавського Договору (ОВД).

Так "холодна війна" вилилася в жорстке протистояння військово-політичних блоків. При цьому, воно поширилося не лише на Європу, а й на інші регіони світу, зумовлюючи створення біполярної системи міжнародних відносин.

Щодо проблеми вступу людства в епоху науково-технічної революції та її впливу на соціально-політичний розвиток світу, слід взяти до уваги, що її потужним каталізатором слід вважати другу світову війну, в ході якої були створені принципово нові системи зброї і військової техніки - реактивний міномет, реактивний літак, перші тактичні ракети, атомна бомба і т. ін.

Ці та інші результати прикладних наукових розробок в основному й визначили головні напрямки НТР, хоча передумови для неї були створені науковими відкриттями першої половини ХХ ст., зокрема, в галузі ядерної фізики, досягненнями кібернетики, біохімії, хімії полімерів тощо.

Таким чином, наука почала перетворюватися на безпосередню продуктивну силу, що є характерною рисою НТР другої половини ХХ ст. Науково-технічна революція має всеосяжний характер, впливаючи на всі сфери не тільки економічного життя, а й на політику, ідеологію, побут, психологію людей.

НТР пройшла через два етапи: перший - із середини 40-х по 60-ті роки, другий - із 70-х по цей час.

На першому етапі НТР дала людству такі відкриття й винаходи:

- у 40-ві роки - телебачення, транзистори, комп'ютери, радари, ракети, атомну бомбу, синтетичні волокна, пеніцилін;
- у 50-ті роки - водневу бомбу, штучні супутники землі, верстати з числовим програмним управлінням, атомні електростанції;
- у 60-ті роки - лазери, інтегральні схеми, супутники зв'язку та ін.

Одним із факторів, що стимулювали прискорення науково-технічного прогресу для протилежних систем, притаманним переважно капіталістичним країнам, було прагнення національних корпорацій у повоєнних умовах міжнародної і внутрішньої конкуренції забезпечити стійке зростання прибутковості виробництва.

Для обох систем важливу роль у розвитку НТР відіграли імперські амбіції двох світових наддержав, тривале протистояння двох військових блоків у період "холодної війни". У безпрецедентній за масштабами гонитві озброєнь була зроблена ставка на технологічну перевагу, створення і вдосконалення нових видів зброї масового знищення. Отже, НТР із перших кроків поставила перед людством питання про сферу використання її результатів, якою стала переважно військова сфера.

На відміну від країн із вільною ринковою економікою, в СРСР із його надцентралізованою, а тому затратною, інертною до науково-технічного прогресу економікою, НТР більшою мірою розвивалася під дією зовнішньополітичних факторів: спочатку мілітарної конфронтації з Заходом, а потім у відповідності з доктриною

"мирного змагання двох систем". Тому застосування досягнень НТР відбувалося переважно у військовій галузі.

Зміни у соціальній структурі суспільства, які відбувалися під впливом НТР, головним чином стосувалися капіталістичних країн і полягали в тому, що на противагу зайнятим у промисловості й на транспорті, швидкими темпами зростала частка зайнятих у сфері обслуговування й торгівлі, яка на кінець 60-х років досягла 44% від усього працюючого населення країн вільного світу.

Разом із тим зазнавало змін і обличчя робітництва, зростала його кваліфікація, рівень загальноосвітньої та професійної підготовки, рівень оплати праці, а разом із цим і рівень та стиль життя. Суспільне становище промислових робітників стрімко наближалось до показників життя службовців і спеціалістів.

На початок 70-х років чисельність середніх верств населення коливалася від 25 до 35 відсотків працюючого населення, відбувалося зростання частки дрібних і середніх власників.

Спираючись на досягнення НТР, західні країни все більше орієнтували свою економіку на здійснення соціальних програм, що позитивно позначилося на поліпшенні технічної оснащеності та якості праці, зростанні середніх доходів, зростанні споживання на душу населення.

Подібні зміни найменшою мірою торкнулися країн соціалістичного табору, для урядовців яких соціальні проблеми трудящих посідали другорядне місце.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте участь дипломатії США в підготовці мирних договорів з союзниками Німеччини.

2. Розкрийте проблему мирного врегулювання й позицію США. Наростання американо-радянських протиріч.

3. Прокоментуйте промову Черчіля в Фултоні (5 березня 1946 р.). Відставка Г. Уоллеса.

4. "Довга телеграма" Дж. Кеннана. Доктрина "стримування комунізму".

6. Прокоментуйте доповідь К. Кліффорда (вересень 1946 р.), доктрина Трумена (лютий - березень 1947 р.).

7. Проаналізуйте політику США у Східному Середземномор'ї.

8. Охарактеризуйте Західну Європу у зовнішньополітичній стратегії США другої половини 40-х років.

9. План Маршалла. Політика США відносно країн Східної Європи.

10. Визначте стратегію "глобальної відповідальності" США. "Атлантизація" західної Європи та Німеччини. "Блокова дипломатія" США. Пакт Ріо-де-Жанейро (вересень 1947 р.). Створення НАТО. Регіональні напрямки стратегії "стримування". Політика США відносно Китаю.

Лекція 5. Особливості зовнішньополітичного курсу США в період “Холодної війни”

1. Нарощування військового потенціалу в період «холодної війни»
2. Особливості дипломатичних стосунків з Радянським Союзом
3. Кінематограф як метод зовнішньої політики

Невід’ємною складовою масової свідомості будь-якого суспільства є образ “іншого”, який, відіграє важливу роль у формуванні самоідентифікації цього суспільства. У разі конфлікту цей образ дуже часто змінюється та набуває ворожих рис, що здійснюється усіма можливими засобами впливу на масову свідомість.

Одним із прикладів такої трансформації була ситуація в СРСР та США одразу після завершення Другої світової війни, коли образ “іншого” змінився на образ “ворога”. Так, у 1946 р. розпочалася “холодна війна” – глобальне протистояння між двома наддержавами, основними рисами якого стали: боротьба за сфери впливу у різних регіонах світу, гонка озброєнь, створення військово-політичних блоків, санкції в економічній та культурній сферах, а також ідеологічне протистояння. Значна кількість дослідників дотримується точки зору, що саме ідеологічна складова відіграла найважливішу роль у тому протистоянні. Так, на думку А. Івашева, представника пострадянської історичної традиції, “холодна війна” прийняла форму ідеологічного протистояння, маючи у своїй основі геополітичні, військові та економічні причини. Схожої точки зору дотримуються і дослідники з “іншого боку”. Так, ключову роль ідеології у розгортанні протистояння відзначив М. Крамер: “Запекла ідеологічна прірва, поглиблення ліберального демократичного капіталізму проти марксизму-ленінізму, забезпечили вирішальний фон для Холодної війни”. У ході дослідження він прийшов до висновку, що у випадку, якби обидві країни були ліберальними демократіями, конфлікт не став би настільки воєнізованим та ворожим. Метою цього дослідження є спроба узагальнити та охарактеризувати основні засоби формування “образу ворога” у свідомості американського та радянського суспільств упродовж 1946–1979 рр. Цей період заслуговує на окрему увагу, тому що охоплює перші два етапи війни: розгортання біполярного протистояння та період “відлиги”. Це дає змогу прослідкувати певну еволюцію у зображенні “образу ворога”.

Слід відзначити, що напруження між союзниками по антигітлерівській коаліції почало проявлятися одразу після Другої світової війни. Певною мірою це знайшло відображення у так званих “довгих телеграмах”, які містять перші свідчення про початок загострення відносин між СРСР та США. Саме ці тексти, разом із такими подіями, як виступ Й. Сталіна (9 лютого 1946 р.), фултонська промова У. Черчилля (5 березня 1946 р.) тощо ілюструють розгортання ворожої риторики проти колишнього союзника. Автором однієї із “довгих телеграм”, написаної, як відповідь на запит Міністерства фінансів США і надісланої 22 лютого 1946 р., був радник посольства США у СРСР – Дж. Кеннан. Іншою “довгою телеграмою” вважається аналітичний огляд посла СРСР у США М. Новикова – “Зовнішня політика США у повоєнний період”. Цей текст був представлений радянським послом на Паризькій мирній конференції 27 вересня 1946 року. Обидва автори відзначили появу у наддержавках негативних настроїв проти вчорашнього союзника. Дж. Кеннан і М. Новиков висловили особисті враження, які підтверджували, що в СРСР почала формуватися міцна антиамериканська пропаганда, а в США – антирадянська. У силу

недавнього союзництва США та СРСР у Другій світовій війні, у суспільній свідомості цих держав були поширені дружнє та позитивне ставлення один до одного. Тому, у перші повоєнні роки створення негативного образу протилежної наддержави викликало значні труднощі. У пам'яті радянських громадян зберігалися згадки про високий економічний розвиток США, про їх допомогу СРСР під час світової війни американськими товарами, у яких відчувало потребу населення. Це були і продукти харчування, автопромислові товари, сільськогосподарське оснащення тощо.

Окрім цього, на громадян СРСР, особливо на підлітків та молодь, значний вплив мала американська культура: джаз, фільми тощо. Російський письменник, В. Аксьонов у книзі “У пошуках сумного бєбі” (1986 р.), створеній на основі власних спогадів автора, відмічав, що “під час війни виникло стійке відчуття Америки як країни казкового багатства та щедрості. У пам'яті народу слово “Америка” пов'язано було з чудом появи смачної та поживної їжі під час військового голоду. Мішки з жовтим яечним порошком, банки згущеного молока та шинки врятували від смерті сотні тисяч радянських дітей”. Дослідники відмічають, що у свідомості американського суспільства також панували дружнє ставлення у ставленні до радянського народу як “доблесного союзника”, а “дядя Джо” (Й. Сталін) викликав повагу у простих американців”. Так, у роки Другої світової війни у засобах масової інформації поширювався доброзичливий образ Й. Сталіна із посмішкою на обличчі та люлькою для паління. Усе це мало наслідком те, що у перші роки формування та поширення “образу ворога” в обох наддержавках його вплив на масову свідомість був малоефективним.

Для впровадження у думки радянських та американських громадян негативного ставлення до США та СРСР відповідно, та формування образу “головного ворога” довелося використати потужний пропагандистський апарат. У США основна роль у формуванні “образу ворога” належала адміністрації президента та Державному департаменту. Через розгортання протистояння між наддержавками виникла необхідність формувати у суспільній свідомості антирадянські настрої, для чого представники влади встановлювали зв'язки із мас-медійними структурами, які, у свою чергу, були зацікавлені у співробітництві з офіційною владою. До того ж, у 1953 р. створено Інформаційне агентство США (далі – ЮСІА) – федеральне відомство, головною функцією якого був вплив на суспільні погляди у зарубіжних країнах на підтримку зовнішньополітичних цілей США.

В СРСР у структурі ЦК КПРС створено відділ пропаганди та агітації, назва якого час від часу трохи змінювалася, але функції залишалися ідентичними: проведення необхідної для радянської влади “ідеологічної лінії”, виховання почуття радянського патріотизму, забезпечення контролю за пропагандистською діяльністю як центральних, так і регіональних, місцевих комуністичних органів влади та об'єднань. Окрім означених завдань, цей відділ фактично відповідав і за формування у радянського населення світосприйняття щодо навколишнього світу, у тому числі й колишнього союзника у Другій світовій війні. Тому, можна стверджувати, що трансформація образу США у повоєнний період з “союзника” на “головного ворога” відбувалася саме завдяки діяльності цього відділу.

Для формування та поширення негативного образу протилежної сторони у обох наддержавках використовувалися усі можливі засоби впливу на масову свідомість громадян. Передусім, це була преса та радіо, особливо у дотелевізійну епоху, література,

карикатури та плакати, пісні, кінофільми, театр тощо. Важливе значення у формуванні стереотипів у свідомості американського та радянського суспільств відіграла офіційна позиція влади, яка тиражувалася у тогочасних ЗМІ. У США вона відображалася у виступах і промовах президентів, зовнішньополітичних доктринах, директивах Ради Національної Безпеки. У них СРСР кваліфікували як “головного ворога США”, “агресора”, “загарбника”. Характерним прийомом було висвітлення особливостей політики США та СРСР як протистояння “добра” та “зла”.

Наголошуючи на тому, що мета американців – сприяння досягненню свободи всіх націй та людей, СРСР представляли як режим з кардинально “протилежними цілями та іншою концепцією життя”. Візьмемо, як приклад, інавгураційні промови американських президентів 1946–1979 рр. Кожен з них – так чи інакше згадував про СРСР. Так, Г. Трумен у своїй інавгураційній промові відмітив, що СРСР керується хибною філософією, в основі якої “обман та знуцання, злидні та тиранія”. Основними рисами комунізму він виділяв: порушення прав і свобод людини, вирішення соціальної несправедливості шляхом насилля, неминучість війни через поділ світу на протилежні класи, атеїстичну політику. Д. Ейзенхауер у січні 1957 р. заявив щодо радянського керівництва: “Замисли цієї влади, темні в цілях, ясні на практиці. Вона прагне закарбувати назавжди долю тих, кого поневолила”. Дж. Кеннеді у 1961 р. у своїй інавгураційній промові на втручання СРСР у справи країн Південної Америки відреагував такими словами: “Нехай всі наші сусіди знають, що ми будемо разом з ними протистояти агресії або підривної діяльності в будь-якому місці в Америці”. У період міжнародної розрядки Р. Ніксон у 1969 р., відмітивши той факт, що період конфронтації змінився ерою переговорів, у той же час підкреслив, що не можна очікувати, що “всі стануть їх друзями”, закликавши супротивників до “мирної конкуренції не у завоюванні територій а у покращенні життя людини”.

У СРСР офіційна позиція влади була представлена у програмах Комуністичної партії, уставі КПРС, матеріалах з’їздів та пленумів партії. Радянські лідери висували наступні звинувачення у бік США: відсутність свободи особистості (через те, що права особистості визнавалися лише за багатіями), експлуатація більшості населення, розпалення війн, підсилення зовнішньої економічної експансії, гонка озброєнь, створення американських військових баз у різних країнах світу. Про зображення США як агресивної країни представниками офіційної влади свідчать, наприклад, назви пунктів у звітних доповідях генеральних секретарів: “Імперіалістична політика сколочування агресивних блоків та розпалювання “холодної війни”, “Розпад колоніальної системи імперіалізму”, “Боротьба Радянського Союзу проти агресивної політики імперіалізму”, “Відсіч імперіалістичній політиці агресії” тощо. Певні позитивні зміни у характеристиці США відбулися у середині 1970-х рр. Так, у доповідях на з’їздах КПРС фігурували пункти із основних напрямків міжнародної політики під такими назвами, як “Розвиток відносин з капіталістичними країнами”. Однак, ці зміни були досить обмеженими, і, незважаючи на такі багатообіцяючі назви, із інформацією про встановлення контактів зі США в усіх сферах міжнародного співробітництва, радянські лідери наголошували на тому, що деякі впливові сили США продовжують закликати до збільшення гонки озброєнь тощо.

“Образ ворога” у наддержавках активно втілювався і через систему освіти, особливу роль при цьому відігравали узагальнюючі праці, а також шкільні та вузівські підручники з історії. Спільним для означеної групи видань було підкреслювання експансіоністського характеру політики держависупротивника.

Так, у радянських підручниках при характеристиці зовнішньої політики США наголошувалося на прагненнях до розширення своїх колоніальних володінь та встановлення політичної гегемонії у світі. США представляли як загарбника, “молодого імперіалістичного хижака”. Описуючи поширення сфери впливу США в інших країнах, постійно використовували такі характеристики, як “політика великої дубинки”, “дипломатія долара”, маючи на увазі військове, політичне, економічне втручання США. У американських підручниках із всесвітньої історії СРСР представлявся аналогічно – як сторона, яка проводить агресивну політику, скеровану на розширення сфери впливу у світі та порушення міжнародного порядку. Підкреслювалося, що, радянська політика у Східній Європі становила не лише небезпеку для Західної Європи, але й загрозу для національної безпеки США. Характеризуючи зовнішньополітичну лінію СРСР, у підручниках систематично використовувалися такі фрази, як “радянська експансія”, “комуністичний експансіонізм”, “радянська гегемонія”.

Слід відзначити, що автори означених видань не оминали й проблематику економічного розвитку один одного. Спільним можна назвати те, що у обох країнах особлива увага приділялася питанням збільшення фінансування військової сфери у державі-супротивника, давалася критична характеристика економічного устрою протилежної сторони. Так, в СРСР акцент робився на зображенні у негативному світлі монополістичного характеру американської економіки. Показовою у цьому відношенні була мета: “Виділити особливості процесу переходу капіталізму США у найвищу стадію: швидкі темпи монополізації, прояви паразитизму та загнивання капіталізму в епоху імперіалізму”.

З іншого боку, автори американських підручників із всесвітньої історії, характеризуючи економіку СРСР, наголошували на виключно державній власності, централізованому контролі, колективізації. Підкреслювалося, що робітничі союзи контролювалися Комуністичною партією. До того ж, подавалися факти, які мали показати американським громадянам переваги вільної ринкової торгівлі та економіки США та залякати їх ситуацією в СРСР, як впровадження смертної кари за економічні злочини. Ще однією спільною рисою, притаманною узагальнюючими виданнями та підручниками із історії обох наддержав, було акцентування на невідповідності демократичним традиціям та нормам політичного та соціального устрою протилежної сторони.

Річ у тому, що поняття “демократії” використовувалося в офіційній риторичі та публічному просторі обох наддержав, але розумілося воно по-різному. Якщо у США демократія трактувалася у більш звичному для нас сьогодні руслі – “право вибору”, “свобода слова”, то в СРСР демократія дорівнювала “справедливості”. Так, у радянських виданнях було поширеним акцентування на тому, що США не є демократичною країною. Автори підкреслювали, що в США, як і в інших капіталістичних країнах представники влади не переймаються становищем та умовами життя свого народу, рівнем їх культурного розвитку. Капіталістичний устрій у радянських підручниках характеризувався лише як експлуаторський, паразитичний.

Автори американських видань, у свою чергу, акцент робили на тому, що СРСР – це тоталітарна держава, для якої не був притаманний політичний плюралізм. Щодо характеристики радянської влади та політичного устрою, то у США часто застосовувалися такі характерні висловлювання, як “деспотична олігархія”, “тоталітарна диктатура”, “тиранія”, “спадкоємець російського імперіалізму”. Радянське суспільство, представляли

виключно як “рабське”, у якому відсутні свобода вибору, слова. Наголошувалося на неодноразових політичних репресіях у СРСР, на злочинах влади. Прототип радянського суспільства порівнювали із концентраційним табором, у якому не визнавалася особистість людини, будь-хто міг бути заарештованим без здійснення злочину, покараний без рішення суду. Окрім цього, важливою складовою негативного образу СРСР були факти про проведення атеїстичної політики, знищення церков тощо.

Значний вплив на думку суспільства у період “холодної війни” мав кінематограф. Фільми були одним із важливих засобів формування необхідних масових стереотипів, вони характеризуються яскравим емоційним забарвленням, впливом на підсвідомість людини. Художні стрічки спрямовували глядача на самоідентифікацію з героями фільмів. Вони спонукали відчувати симпатію до позитивних героїв – зазвичай, представників своєї країни та неприязнь до антигероїв – представників протилежної сторони. На думку О. Федорова, одним з поширених жанрів цього періоду стали стрічки про шпигунів. Наведемо декілька прикладів. Значна кількість радянських фільмів присвячена темам шпигунства, розвідки, змови ворогів (“Сліди на снігу” (1955 р.); “Тінь біля пірсу” (1955 р.); “Над Тисою” (1958 р.). О. Федоров відмітив, що однією із поширених тем було “полювання” західних спецслужб за новими видами зброї, яку винаходили радянські учені (“Постріл в тумані” (1963 р.), “Слід в океані” (1964 р.) тощо). Також розповсюдженою у радянських фільмах була тематика співпраці американців із фашистами у повоєнній Німеччині (“Гра без правил”, 1965 р.). Окрім того, у кінострічках СРСР значне місце посідала тематика засудження таких явищ, як расизм, придушення національних демократичних рухів, критика колоніальної, агресивної політики США у країнах Африки, на Кубі, у Чилі. У американських фільмах 1946–1979 рр. тема шпигунства була також однією з основних (“Топаз”, 1969 р.). Поширеною була тематика винайдення та можливого використання СРСР атомної зброї в агресивних цілях: “49-й чоловік” (1953 р.), “День, найменований Ікс” (1957 р.), “Тихий американець” (1958 р.), “Це не тест” (1962 р.). Також знімалися фільми, у яких розкривалися проблеми контролю над свідомістю, політичних вбивств, багатонаціональних змов. Так, в основі сюжету стрічки “Маньчжурський кандидат” (1962 р.) була історія про програмування американського солдата радянськими та китайськими агентами на вбивства за допомогою прихованих кадрів. Слід відзначити, що “німецьке питання”, яке було одним із проявів “холодної війни”, також використовувалося у кінематографі з метою акцентування уваги глядачів на негативних діях протилежної сторони у біполярному протистоянні. Так, у американських фільмах (“Втеча зі Східного Берліну”, 1962 р.), “Розірвана завіса” (1966 р.) показували недоліки та жахи країни із тоталітарним режимом, у якій скрізь були розташовані контрольно-пропускні пункти, звичним був розбій дезертирів радянської армії, намагання людей утекти за “залізну завісу” у країну свободи. В СРСР встановлення радянської влади у цій частині Німеччини зображувалося як врятування її від таємної змови американців перетворити цю державу у черговий штат США. Одним із найбільш масових засобів формування “образу ворога” у ті часи була преса, яка істотно впливала на закріплення нею же створених стереотипів.

Як вже відзначалося, у дотелевізійну епоху преса займала особливе місце в ідеологічному протистоянні, бо: по-перше, вона була потужним ресурсом поширення офіційної інформації; по-друге, преса була загально розповсюдженим і легкодоступним засобом отримання інформації.

На шпальтах як американської, так і радянської преси стереотипні уявлення формувалися за допомогою тексту та візуальних зображень (карикатур, фото). Історичним тлом зображення “образу ворога” як у радянській, так і у американській пресі були: постійна військова загроза та розширення сфери впливу наддержав на інші країни. В американській пресі у відношенні до СРСР часто використовувалися такі вирази, як “шлях до деспотизму”, “тоталітаризм”, “агресивна політика”, аналогічно, у радянській – США фігурували, як “розпалювачі нової війни”. Ще одним засобом візуалізації образу ворога через пресу були карикатури. Візуальна пропаганда мала дуже потужний потенціал впливу на суспільство. Вона досить ефективно впливала на емоційний, почуттєвий стан читачів. Можна виділити декілька найбільш часто вживаних елементів, які використовувалися для зображення протилежної сторони. Так, дуже поширеним було застосування національних символів, як офіційних, так і неофіційних: у радянських карикатурах це була позначка “US”; символічний персонаж “дядько Сем”, який втілював образ США; його вбрання, розмальоване у кольори американського прапора, а також зображення зірок та смуг. Американські карикатуристи найчастіше демонстрували головну державну емблему СРСР – серп і молот, Кремль.

Одним із широковживаних методів було ототожнення протилежної наддержави із представниками тваринного світу: так, СРСР в американських карикатурах зображувався у вигляді ведмедя, а США у радянських – у вигляді орла. Також, карикатуристи СРСР та США вдавалися до зображення різних видів військової зброї, особливо ракет. З 1962 р., після завершення Карибської ракетної кризи, яка поставила світ перед загрозою розгортання атомної війни, у міжнародних відносинах розпочався етап так званої “розрядки”. Упродовж цього періоду в основу системи міжнародних відносин покладено принцип збереження балансу сил двох наддержав, проводилися переговори зі скорочення озброєнь. Утім, незважаючи на офіційні зустрічі між лідерами наддержав, напруга та конфронтація зберігалися. “Образ ворога” набув певних пом’якшених рис, але не зникав і продовжував підтримуватися усіма засобами впливу на суспільну свідомість. Причиною тому слугувало збереження основних протиріч, що існували між СРСР та США, а також страх перед можливістю початку відкритого військового конфлікту.

Так, Р. Ніксон в інаугураційній промові у 1969 р. відзначав: “Ми не можемо сподіватися всіх зробити нашими друзями. Тих, хто буде нашими суперниками, ми запрошуємо до мирного змагання. Але всім тим, кому наша миролюбність видається слабкістю, не залишаймо сумнівів у тому, що ми демонструватимемо силу тією мірою, якою це нам буде потрібно, і стільки часу, скільки нам знадобиться”. У позиціях радянської влади також – поруч із закликами до мирного співіснування та проведення переговорів по скороченню озброєнь – зберігався негативний образ США.

У відношенні до них використовували такі вирази, як “хижі імперіалісти”, “агресивна природа імперіалістів”, “політика з позицій сили”, “інтервенти”. Отже, незважаючи на проголошення курсу на мирне співіснування в офіційній риторичі обох наддержав продовжувалося представлення негативного, ворожого образу протилежної сторони. Таким чином, ідеологічна складова у “холодній війні” була однією із найважливіших та вирішальних. З початку глобального протистояння у США та СРСР розпочалося створення образу іншої наддержави як основного зовнішнього ворога. При формуванні негативного образу протилежної сторони використовувалися аналогічні засоби, а саме: офіційна позиція влади, преса (друковані тексти та карикатури),

кінематограф, підручники. “Образи ворога” як у СРСР, так і у США були певною мірою віддзеркаленням один одного. Упродовж 1946–1979 рр. цей образ трансформувався під впливом зовнішньої політики наддержав та загальної міжнародної ситуації, проте він зберігався упродовж усієї “холодної війни” і відігравав одну із ключових ролей у протистоянні.

Контрольні питання:

1. Ліквідація атомної монополії США. Меморандум СНБ-68.
2. Проаналізуйте - "Цілі Сполучених Штатів та програми національної обороноздатності".
3. Прокоментуйте загострення "холодної війни". Територіальне розширення "холодної війни".
4. Охарактеризуйте втручання США в громадянську війну в Кореї: мотиви й механізм втягування. Корейська війна: періодизація та основні військово-політичні події..
5. Визначте феномен генерала Д. Макартура - синдром "сильної руки".
6. Проаналізуйте "Корейське питання" у передвиборній кампанії 1952 року.
7. Охарактеризуйте політику США в "корейському питанні" при адміністрації Д. Ейзенхауера.
8. Підписання угоди про перемир'я в Кореї (27 липня 1953 року), Женевська конференція по Кореї (квітень-червень 1954 р.). Уроки та наслідки корейської війни для зовнішньої політики США. Перегляд зовнішньополітично.і. стратегії США при республіканській адміністрації доктрини "звільнення" та "масованої відплати". Створення блоку СЕАТО. Інтервенція в Гватемалі (літо 1954 р.)

Лекція 6. Концептуальні засади зовнішньої політики США у постбіполярному світі

1. Країни СНД як потенційні конкуренти в зовнішній політиці США
2. Методи впливу на мало розвинуті країни задля задоволення власних інтересів США
3. Відмінності в зовнішньополітичних поглядах Д. Буша молодшого та Б. Обама

Сучасній постбіполярній системі міжнародних відносин концептуальні засади зовнішньої політики США виступають об'єктом перманентних дискусій та обговорень вчених-політологів, оскільки після завершення «холодної війни», в якій перемогу здобули США, видозмінилася сама структура міжнародних відносин та характер взаємодій і впливів між ключовими суб'єктами світової системи.

Відомо, що в часи «холодної війни» американо-російська боротьба зводилась до протистояння між капіталізмом і соціалізмом як двома протилежними способами господарювання у світі. Після здобуття перемоги США, виконуючи свою «священну місію» глобальної демократизації, трансформувалися в державу-гегемона, яка намагається впровадити єдині спільні механізми та цінності для усіх гравців на міжнародній арені, при цьому зберігаючи власне провідне становище в ієрархії міжнародних відносин.

Ключовими концептуальними засадами зовнішньої політики США останніх десятиліть є американська доктрина демократизації та концепція гегемонії США. Ці дві ідеї відображають основні тенденції в сучасній зовнішній політиці США, оскільки вони реалізуються не лише на внутрішньому рівні держави, а й мають значний вплив на міжнародне становище в цілому. Так, наприклад, американський політолог Р. Дж. Раммель вказує, що демократизація - це процес політичної реформації направлений на впровадження елементів демократії у державі, в результаті якого політична система стає демократичною.

Концепція гегемонії США нерозривно пов'язана зі світовими процесами глобалізації, які передбачають тісне переплетення економіки, культури та науки в цілях міжнародного співробітництва. Відомо, що усі світові глобалізаційні процеси зародилися безпосередньо у США, а це тією чи іншою мірою сприяло зростанню тенденції гегемонії цієї країни.

Теоретик міжнародних відносин Н. Арурі стверджує, що основою концепції гегемонії США завжди виступала боротьба із загрозами світовій безпеці. Так, наприклад, після Другої світової війни такою загрозою був комунізм, а на сучасному етапі це - поширення небезпечних ісламістських ідей. Сучасні прихильники американської гегемонії також зазначають, що стратегічно важливим центром, над яким США слід зберігати контроль, є регіон Євразії, тобто Росія, країни Близького і Далекого Сходу. Впроваджуючи таку політику, США повинні бути готовими відвернути виникнення нового супротивника та зберігати першість у військово-технологічній сфері задля збереження статусу лідера на міжнародній арені.

Підтвердженням вищепереліченого є Стратегія національної безпеки США на XXI, у якій сказано, що Америка прагне до «прийняття дедалі більшою кількістю країн норм демократії та поваги до прав людини, створення умов для зростання світової економіки і поширення вільної торгівлі». Проблема полягає в тому, що не всі актори на міжнародній арені сучасності приймають та готові змиритися з тими умовами, які нав'язують їм США. Зокрема, йдеться про давнього суперника - наслідувача СРСР - Російську Федерацію, Китай, Бразилію, Індію та окремі мусульманські країни. Це пов'язано насамперед з тим, що навіть після завершення «холодної війни» зберігається боротьба різних світових світоглядів, ідеологій і конфесій. На зміну недавній боротьбі соціалізму і капіталізму приходить протистояння демократії і шовінізму; боротьби суспільних сил, які сповідують верховенство права і свобод людини, з партіями і рухами, що сповідують расизм. Своє завдання США вбачає у здійсненні глобальної політики таким чином, щоб не загострювати існуючі суперечності між самими США та іншими великими геополітичними гравцями, в той же час зберігаючи свою панівну позицію.

Американський дослідник Дж. Чейс вважає, що в умовах формування постбіполярного світу пріоритетними у зовнішній політиці США стали три підходи:

- **неоізоляціонізм** - формування зовнішньої політики з урахуванням внутрішніх потреб та інтересів американського суспільства;
- **тріумфалізм** - надання США статусу єдиної суперпотуги з необмеженими повноваженнями одностороннього інтервенціонізму;
- **«новий світовий порядок»** - офіційна позиція Дж. Буша-старшого щодо взаємної відповідальності націй за свободу і справедливість.

З. Бжезинський вказує, що США досить вдало використали «новий світовий порядок» у вимірі створення міжнародних союзів та коаліцій, які забезпечують тотальний

контроль США за світовими подіями. Це стосується союзів з економічної співпраці та колективної безпеки (НАТО, НАФТА, МВФ, СОТ).

З приходом до влади Дж.Буша-молодшого, орієнтири щодо реалізації зовнішньої політики США у контексті світового лідерства зазнали деяких змін. Так, після терористичних актів 11 вересня 2001 р. основними постулатами зовнішньої політики США стали: боротьба з міжнародним тероризмом та орієнтація на захист національної безпеки, які також спрямовані на збереження домінуючого становища США на міжнародній арені.

Теперішній президент США Б. Обама, на початку свого президентства запропонував нову концепцію зовнішньої політики країни, а саме - боротьбу з розповсюдженням ядерної зброї, яка втілюється у новій ядерній доктрині від 6 квітня 2010 р.. Цей документ декларує відмову США від застосування ядерної зброї у випадку виникнення конфлікту з неядерною державою, хоча не заперечується збереження міжконтинентальних балістичних ракет та інших засобів безпосереднього застосування ядерної зброї. Такий підхід наводить на думку про те, що незважаючи на пропагування світового ядерного роззброєння, США все-таки не поспішають позбутися такого потужного чинника впливу, що знову підсилює гегемоністські амбіції даної країни.

На сучасному етапі головними засадами геополітичної стратегії США стали:

- концепція неізоляціонізму - спрямована на збереження власних ресурсів та енергії задля подальшого процвітання;
- створення в центральному геополітичному балансі сил переважаючих коаліцій за «правилом Бісмарка» - «намагайтеся бути серед тих у світі, хто править балансом п'яти»;
- покращення оборонної могутності - започаткування ПРО стратегічного масштабу, що захищатиме не лише США, а й тих учасників світсистеми, котрі підтримують гегемоністичний вплив даної країни (Західна Європа, Перська затока, Східна Азія).

Отже, сучасні концепції зовнішньої політики США переважно спрямовані на ефективне забезпечення власних «імперських» впливів на міжнародній арені, поширення демократичних цінностей, забезпечення верховенства права та свобод людини у світовому співтоваристві. З однієї точки зору, гегемоністські амбіції та претендування на формування однополярної структури міжнародних відносин може викликати обурення та опір з боку інших країн, але з іншої - функціонування продуктивної системи забезпечення миру, стабільності і свободи вибору в усьому світі, має позитивні впливи на зміну характеру взаємовідносин між державами і може призвести до якісного покращення розвитку світових цивілізацій.

Лекція 7. Формальні та неформальні учасники зовнішньополітичного процесу в США

1. Особливості зовнішньої політики США
2. Учасники зовнішньополітичного процесу в США
3. Доктрина демократизації та концепція гегемонії США

Після більш, ніж двох десятиліть існування незалежної Української держави проблема вироблення та реалізації зовнішньополітичної стратегії залишається вузьким

місцем вітчизняної політичної науки. Її розв'язання вимагає ґрунтовного аналізу теоретичних концепцій у зазначеній галузі державного врядування та критичного вивчення наявного закордонного досвіду. Особливо корисним, було б вивчення міжнароднополітичного досвіду США, що за достатньо короткий для міжнародного актора часовий термін встигли вийти на арену світової політики, відстояти незалежність і утвердитися в якості домінуючого центру сили. Причому всі ці процеси відбувалися на основі врахування правлячою елітою й відстоювання нею національних інтересів держави, які й сьогодні є головним чинником при кожному зовнішньополітичному кроці США. Проблема прийняття зовнішньополітичних рішень постала в центрі уваги науковців з кінця 1950-х років, надто активно її розробленням займалися представники модерністської течії теорії міжнародних відносин, що намагалися застосовувати в аналізі теоретичні та методичні підходи соціально-гуманітарних наук.

Серед науковців, що займалися даною проблематикою, слід окремо підкреслити напрацювання американського політолога-біхевіориста Г. Лассуела (прагнув через виявлення основних рис особистості політичних лідерів пояснити їхню поведінку, причини того, чому приймається те чи інше рішення з питань внутрішньої й зовнішньої політики); А. Джорджа та О. Холсті (акцентували увагу на особистісних якостях політичних лідерів, передусім президентів, і на умовах, за яких ці риси впливають на процес прийняття зовнішньополітичних рішень; виробили та обґрунтували поняття операціонального коду).

На окрему увагу заслуговує Дж. Розенау, який в процесі прийняття зовнішньополітичного рішення вперше виокремив три фази у відповідності до традицій біхевіористської формули «стимул – рішення». Перша фаза пов'язана з реакцією лідера на зовнішньополітичні виклики та з появою у нього стимулу до впливу на міжнародну ситуацію. Друга фаза – реалізація рішення; третя – зворотна реакція об'єктів, що зазнали впливу на попередній фазі. Третя фаза, на думку Дж. Розенау, доводить наявність зворотних зв'язків при прийнятті та втіленні зовнішньополітичних рішень.

Безперечно, зовнішньополітичні рішення завжди ухвалювалися певними людьми, тому багато що залежить від особистісних якостей політика та його переконань. Основою класифікації політичних лідерів, за С. Уолкером, стали мотивування, якими керуються ці лідери при виробленні рішень в умовах міжнародних криз: потреба у владі, потреба в досягненні мети, потреба у схваленні. Співвідношення цих потреб і визначає тип зовнішньополітичних переконань та варіанти політичної поведінки умовах міжнародної кризи.

Американські політичні психологи І. Джейніс та Л. Манн виокремили **п'ять стратегій прийняття зовнішньополітичних рішень**.

Перша – стратегія задоволеності полягає в тому, що політичний лідер у процесі прийняття зовнішньополітичного рішення зупиняється на першому ж варіанті, який вважає досить прийнятним, не намагаючись отримати додаткову інформацію чи роздивитися альтернативні варіанти. Для нього достатньо того, що ситуація трохи покращиться, й будь-яким чином.

Друга – стратегія елімінації за параметрами означає спочатку виключення в процесі прийняття рішення тих параметрів, які первісно не задовольняють самого політичного лідера.

Для стратегії нарощування характерною є відсутність заздалегідь чітко визначеної мети. Поштовхом до прийняття зовнішньополітичних рішень в такій ситуації стає погіршення міжнародної ситуації. Тому, тільки-но ситуація покращується, зникає сама мотивація подальшого прийняття та реалізації зовнішньополітичних рішень.

Четверта – стратегія оптимізації означає збільшення кількості альтернатив, що розглядаються, причому політичний лідер прагне максимально змінити міжнародну ситуацію у відповідності зі своїми поглядами.

Стосовно ж п'ятої стратегії, то замість класичної стратегії змішаного сканування А. Етционі, І. Джейніс та Л. Манн запропонували власну стратегію прийняття зовнішньополітичних рішень. Вона містить сім основних етапів. На *першому* відповідальний політичний лідер, який уповноважений ухвалити дане рішення, розглядає всі можливі альтернативні дії; на *другому* – аналізуються всі завдання, що необхідно досягти; *третьою* етапом відводиться для аналізу позитивних та негативних наслідків будь-якого із запропонованих рішень; на *четвертому* – відбувається пошук і систематизація більш повної та точної інформації для оцінки можливих ініціатив; на *п'ятому* етапі ґрунтовно аналізується нова інформація з урахуванням думок експертів, навіть якщо вони суперечать тій стратегії, що на попередніх етапах була визначена найкращою за даних обставин. На *шостому* етапі політичний лідер знову повертається до вивчення позитивних та негативних наслідків альтернативних рішень, в тому числі й тих, які були відкинуті на попередніх етапах. На завершальному – *сьомому* етапі розробляються деталі реалізації обраного варіанту стратегії, з урахуванням запасних варіантів на випадок виникнення непередбачених обставин.

Виключення (чи ігнорування) одного з етапів може призвести до великих помилок у процесі прийняття зовнішньополітичного рішення, або й навіть до неможливості вироблення реальної стратегії поведінки держави на міжнародній арені. Дещо іншу класифікацію запропонував Г. Лассуел, який виокремив теж сім етапів прийняття зовнішньополітичних рішень. *Перший* етап, на його думку, полягає в отриманні інформації; під час *другого* відбувається вироблення рекомендацій на основі аналізу отриманої інформації; *третьою* стадією присвячена формулюванню визначених кроків, що мають бути реалізовані на наступній – *четвертій* стадії; *п'ятою* стадією є реалізація прийнятого рішення на практиці; *шоста* – присвячена проведенню оцінки наслідків реалізованих дій; *сьомий* етап підсумовує наслідки проведених заходів і може стати вихідним пунктом для ухвалення нових зовнішньополітичних рішень, початком нового циклу. Якщо перейти від теоретичних аспектів до більш практичних досліджень, то слід зауважити наступне.

В американській політичній психології було проведено низку досліджень особливостей прийняття зовнішньополітичних рішень окремими президентами США. Наприклад, оцінюючи особистість Дж. Картера, науковці підкреслювали його високий інтелект, гарну пам'ять, працездатність. Водночас при ухваленні зовнішньополітичних рішень він припускався великих помилок і не повністю при цьому враховував національні інтереси Сполучених Штатів. Перебуваючи на посаді президента, Д. Картер мав високу самооцінку та впевненість у своїх переконаннях, а це, в свою чергу, призвело до виникнення в нього низки хибних переконань у сфері зовнішньої політики.

При вступі цього політика на посаду низка спеціалістів зробила прогнози, що його особисті якості можуть призвести до великих проблем для США на міжнародній арені.

Дійсно, останній період президентства Дж. Картера було позначено кризою з американськими заручниками в Тегерані та відновленням глобальної конфронтації з Радянським Союзом. Зовсім іншим був Р. Рейган, що з приходом у Білий дім не мав феноменальної працездатності попередника й майже не орієнтувався у міжнародній політиці та наголошував журналістам, що, крім Біблії, не причитав жодної книги. Незважаючи на такі особистісні якості, Р. Рейган став одним із кращих президентів Сполучених Штатів. Протягом його урядування американська економіка вийшла з кризи, США домоглися серйозних зовнішньополітичних успіхів, які згодом визначили підсумки холодної війни на їхню користь.

Особистісні якості Р. Рейгана виявилися найбільш адекватними в тій ситуації, в якій йому довелося діяти. Як відомо з практики, прийняття зовнішньополітичних рішень не здійснюється однією особою, навіть якщо це навіть найвидатніша постать світової політики. В умовах інформаційного суспільства керівник держави не має змоги в повному обсязі й самостійно ознайомитися з наявною інформацією, а тим паче якісно проаналізувати та детально проробити всі можливі варіанти рішень та їхніх наслідків. Тому прийняття конкретних зовнішньополітичних рішень є колективним процесом, до якого нині залучається від кількох осіб до кількох тисяч.

Політичні проблеми міжнародних відносин. Найчастіше це так звані малі групи, що складаються з наближених до політичного лідера осіб. При класифікації цих груп за основу беруть такі критерії: кількість осіб у групі; розподіл влади; функціональні ролі членів групи. Американський психолог Ч. Херман виокремив такі типи груп у відповідності до зазначених критеріїв: група-штаб на чолі з лідером, група з автономним лідером, група з лідером-делегатом, автономна група, група делегатів, автономна асамблея, асамблея делегатів, консультативна автономна асамблея, консультативна асамблея делегатів. Причому делегатом дослідник називає члена групи, який представляє інтереси певних структур, що знаходяться поза межами даної групи, і тому обмеженого в оприлюдненні власного погляду. В свою чергу, автономні члени групи вільні у виборі своїх позицій. Ч. Херман розрізняє також групи за терміном часу, необхідного для прийняття рішення, за методами вироблення спільних позицій; за схильністю до новацій, або навпаки до консерватизму.

У Сполучених Штатах головна роль у процесі вироблення та прийняття зовнішньополітичних рішень належить президенту. Саме тому значна увага науковців прикута до проблем взаємин глави держави зі своїм найближчим оточенням, передусім радниками та помічниками, в процесі реалізації зовнішньої політики. А. Джордж, проаналізувавши діяльність кількох президентських адміністрацій у сфері міжнародних відносин, визначив кілька теоретичних моделей прийняття зовнішньополітичних рішень з погляду особливостей взаємодії команди глави держави. Формальна модель є строго упорядкованим процесом впровадження зовнішньої політики. В рамках даної моделі передбачена регламентована процедура та ієрархія комунікацій всередині малої групи, де не заохочується вільне висловлювання різних поглядів. Дана модель була розповсюджена у роботі адміністрацій Г. Трумена, Д. Ейзенхауера й Р. Ніксона, хоча кожна команда вносила свої відмінності у практичну реалізацію формальної моделі.

Наступною формою вироблення зовнішньополітичних рішень у даній класифікації стала змагальна модель. При впровадженні даної моделі активно стимулюється висловлювання власного погляду, вільна комунікація як по горизонталі так і по вертикалі.

Змагальна модель активно використовувалася в роботі адміністрації Ф. Рузвельта. Колегіальна модель успішно практикувалася Дж. Кеннеді, який визначив своє місце в центрі створеної ним комунікаційної системи з помічників та радників. Її завдання полягало в аналізі інформації з різних позицій і з урахуванням вказівок президента. Глава держави активно взаємодіяв з усіма учасниками процесу підготовки зовнішньополітичних рішень, беручи до уваги навіть нетрадиційні підходи та точки зору. Очевидно, що кожна з вище перерахованих моделей не існувала в чистому вигляді і подана дещо спрощено, вони мають свої переваги та недоліки.

Підсумовуючи теоретичні аспекти проблеми вироблення зовнішньополітичних рішень, необхідно зупинитися на чотирьох найпопулярніших моделях їхнього прийняття: моделі раціональних дій, бюрократичній, моделі малих груп та теорії еліт. При застосуванні моделі раціональних дій зовнішня політика держави розглядається як її реакція на зовнішні впливи. Держава сприймається як єдине ціле, вважається, що вона здатна розробляти найбільш виважену модель поведінки на міжнародній арені. Раціональна модель передбачає, що в процесі прийняття зовнішньополітичних рішень мета та пріоритети зовнішньої політики чітко визначені, розглянуті, й прийняті до уваги всі можливі варіанти дій. Передбачені можливі наслідки різних варіантів поведінки, й на основі цих оцінок ухвалюється оптимальне рішення. Бюрократична модель поділяє відповідальність за прийняття зовнішньополітичних рішень між посадовими особами, державними установами, а зовнішня політика розглядається як процес, учасники якого прагнуть знайти компроміс та домовитися з актуальних міжнародних проблем. Прихильники даної концепції стверджують, що учасники процесу прийняття рішень прагнуть до удосконалення вже існуючої зовнішньої політики, але навряд чи можуть передбачити її перебіг і реалізовувати таку політику, що максимально відповідає національним інтересам держави.

Модель малих груп була проаналізована вище, а щодо теорії еліт доцільно було б зупинитися на наступному. У відповідності до неї, зовнішня політика є реакцією на потреби економічної та політичної системи. Еліти, як провідні прошарки суспільства, мають змогу представити ці потреби у вигляді певних позицій та цілей і трансформувати їх у національні інтереси через державні структури та систему впливів на державу. Вважається, що такі сформульовані потреби не можуть бути протилежними в рамках однієї держави, а протиріччя між елітами виникають лише щодо шляхів їхнього досягнення та реалізації. Як правило, реакція суспільства на те чи інше зовнішньополітичне рішення створюється та спрямовується елітою і не є втіленням незалежної позиції суспільства.

Після Другої світової війни зовнішня політика США впроваджувалася переважно за допомогою методу кризового реагування, що давав змогу зменшити впливи зовнішніх чинників на цей процес. Із закінченням холодної війни процес прийняття зовнішньополітичних рішень ускладнився та перетворився на складне узгодження різних інтересів, що в значному ступені призвело до зниження рівня оптимізації рішень, що приймаються. Незважаючи на помітні зміни в постбіполярній системі міжнародних відносин, процес формування державної зовнішньої політики традиційно містить кілька складових: система планування та прогнозування зовнішньої політики; зовнішньополітична експертиза; підготовка суспільної думки та інформаційне забезпечення. Сьогодні в процесі вироблення зовнішньополітичних рішень США активну

участь беруть державні установи, аналітичні та дослідні центри. Останні почали активно впливати на міжнародні процеси після Другої світової війни.

На основі рекомендацій та прогнозів аналітичних центрів ухвалюються доктрини певних президентських адміністрацій та довгострокові зовнішньополітичні програми. *Провідну роль серед аналітичних центрів у США відіграє Рада з міжнародних відносин.* Серед багатьох чинників, що впливають на формування американської зовнішньої політики, «**мозкові центри**» – один із найважливіших, але водночас вони найчастіше зазнають критики. *Незалежні політологічні інститути* – суто американський феномен, оскільки вже більше століття вони визначають характер діяльності США на міжнародній арені. Але аналітичні центри ведуть свою роботу багато в чому поза полем зору ЗМІ, тому вони звертають меншу увагу громадськості, ніж інші чинники, що впливають на американську політику – такі, як конфліктуючі лобістські групи, міжпартійні ігри й суперництво між гілками влади.

Незважаючи на свою відносно непомітність, «мозкові центри» значно впливають на американських діячів у сфері зовнішньої політики. Це відбувається за п'ятьма різними напрямками: сприяючи виробленню оригінальних ідей і варіантів політики, надаючи готовий контингент експертів для роботи в уряді, пропонуючи форуми для дискусій на високому рівні, інформуючи населення США в галузі міжнародної політики й допомагаючи офіційним органам у посередництві й урегулюванні конфліктів.

«Мозкові центри» є незалежними інститутами, створеними для проведення досліджень і отримання об'єктивних знань, які активно застосовуються в галузі зовнішньої політики. Вони заповнюють критичний вакуум у просторі між академічним світом, з одного боку, і сферою влади, з іншої. В університетах науково-дослідна робота найчастіше визначається теоретичними й методичними дебатами, лише віддалено пов'язаними з реальними політичними проблемами. У адміністрації ж президента посадові особи, занурені в конкретні вимоги повсякденної міжнародної політики, нерідко занадто завантажені для того, щоб відступити на крок і переглянути загальну траєкторію американської політики. Тому основна функція «мозкових центрів» – допомогти заповнити цей розрив між світом ідей і світом дій. Сучасні «мозкові центри» розвивалися паралельно з територіальною й міжнароднополітичною експансією Сполучених Штатів та досягненням ними рівня світового лідера. Уперше вони з'явилися в період політики реформізму 1900-1917 років, яку проводили президенти Т. Рузвельт і В. Вільсон у руслі руху за професіоналізацію влади. Їхні завдання були здебільшого аполітичними: відстоювати суспільні інтереси, неупереджено консультуючи державних посадових осіб з питань, пов'язаних із політикою. До перших таких закладів можна віднести Інститут державних досліджень (1916 рік), попередник Інституту Брукінгса (1927 рік). Першим «мозковим центром», що переймався винятково зовнішньою політикою, був Фонд міжнародного миру Карнегі, заснований у 1910 році для дослідження причин воєн і для сприяння мирному врегулюванню суперечок. Ці завдання стали актуальними в зв'язку з Першою світовою війною, що породила палкі дебати про те, яку саме місію Америка повинна реалізувати на міжнародній арені.

Взимку 1917-1918 років «полковник» Едвард Хауз, неформальний радник президента В. Вільсона, спеціально зібрав провідних вчених для аналізу варіантів післявоєнного світового устрою. Ця група, відома під назвою «Дослідження» (Inquiry), консультувала американську делегацію на Паризькій мирній конференції 1919-1920 років

(у тому числі з українського питання), а в 1921 р., об'єднавшись із відомими нью-йоркськими банкірами, юристами й професорами, перетворилася в Раду з міжнародних відносин.

Друга хвиля «мозкових центрів» виникла після завершення Корейської війни 1950-1953 років, коли Сполучені Штати взяли на себе титул наддержави, а з початком холодної війни – захисника «вільного світу». Багато таких інститутів одержували пряму підтримку від уряду США. За останні десятиліття виросла третя хвиля «мозкових центрів». Ці інститути приділяють рівну увагу дослідницькій і роз'яснювальній роботі, прагнучи вчасно надавати рекомендації, здатні конкурувати на перенасиченому ринку ідей і впливати на політичні рішення. На початку XXI століття в Сполучених Штатах Америки діють більше 1200 «мозкових центрів». Вони різняться між собою за масштабами, фінансуванням, завданнями й місцем розташування. Одні, подібно до Інституту міжнародної економіки, Міжамериканського діалогу або Вашингтонського інституту близькосхідної політики, спеціалізуються на конкретних проблемах у галузях або регіонах. Інші, як Центр стратегічних і міжнародних досліджень, охоплюють всю сферу зовнішньої політики. Деякі «мозкові центри», як-то Інституту Брукінгса, мають при собі великі фонди й майже (або зовсім) відмовляються від державного фінансування; інші одержують основний прибуток за рахунок виконання договірних програм як для державного, так і приватного сектора; треті, як Американський інститут миру, утримуються майже цілком на державні кошти. У ряді випадків «мозкові центри» паралельно виконують функції активних неурядових організацій. Наприклад, Міжнародна кризова група розміщує своїх аналітиків у «гарячих точках» по всьому світі, щоб спостерігати за нестабільними політичними ситуаціями й виробляти незалежні рекомендації з метою їхнього мирного врегулювання та для мобілізації глобального впливу на чинники, які сприяють дестабілізації ситуації.

Подібні неофіційні ініціативи вимагають великої обережності. Але вони мають великий потенціал для налагодження мирного співіснування й досягнення примирення в конфліктних регіонах та знівечених війною суспільствах – або на додаток до зусиль уряду США, або замість, коли офіційна американська присутність неможлива. Існує тісний зв'язок між «мозковими центрами», великими корпораціями, урядом, університетськими центрами – все це складає єдину зовнішньополітичну спільноту. Саме така спільнота породжує ідеї та концепції, які покладаються в основу доктрин та довгострокових зовнішньополітичних програм. Виходячи з реалій державного будівництва Сполучених Штатів, жодне зовнішньополітичне рішення не може бути прийнятим доти, доки не буде схвалене переважною більшістю американського суспільства. Підготовка позитивної суспільної думки стала одним із напрямів діяльності адміністрації президента. Механізмами такого впливу стають постійні виступи президента, брифінги та прес-конференції у Білому домі та Держдепартаменті, слухання в комітетах Конгресу, виступи по телебаченню провідних експертів. Такі заходи ставлять за мету переконати виборця у правильності дій президента на міжнародній арені, а численні аналітичні центри постійно фіксують динаміку змін суспільної думки. На високому рівні у США перебуває й інформаційне та законодавче забезпечення підготовки та реалізації зовнішньої політики. Певні періоди в американській зовнішній політиці завжди пов'язані з іменем конкретного президента, що на той час перебував у Білому домі. Тому успіхи чи поразки у зовнішній політиці США традиційно розглядаються як успіхи або поразки певного президента.

Міжнародно-політичні процеси примушували до прийняття більш швидких рішень, що в свою чергу, обумовлювало концентрацію в руках президента США великих повноважень у сфері зовнішньої політики. Після Другої світової війни зовнішня політика стала головною сферою діяльності американського президента та його апарату. Сьогодні простежується така тенденція, що кожен президент США прагне виробити власну зовнішньополітичну доктрину.

Велику роль у виробленні та втіленні зовнішньополітичного курсу США, поряд з президентами, завжди відігравали й радники глави держави та держсекретарі. Серед таких політиків, передусім, слід підкреслити діяльність Г. Кіссінджера, З. Бжезінського, А. Шлезінгера-молодшого. Ключовою фігурою в цьому механізмі став помічник президента з національної безпеки. Почався цей процес при Г. Кіссінджері – помічнику Р. Ніксона з національної безпеки, коли він перетворився на важливу фігуру в формуванні зовнішньої політики США. З того часу президент розпочинає робочий день із зустрічі з помічником з національної безпеки.

Таким чином, можна зробити висновок, що прийняття зовнішньополітичних рішень – складний процес, у якому беруть участь численні, формальні та неформальні учасники. На цей процес впливають внутрішні та зовнішні чинники, погляди правлячої еліти, особисті орієнтації ключових фігур держави, традиції політичної культури, зовнішньої політики і багато інших чинників.

СЕМЕСТРОВИЙ МОДУЛЬ 2

Змістовий модуль 2. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Лекція 8. Проблематика зовнішніх відносин з країнами Північноамериканського регіону

1. Особливості стосунків США та Канади.
2. Мексика та США співпраця та конфлікти.
3. Риторика американських президентів щодо країн сусідів в ХІХ столітті

Відносини між Канадою та США у сферах безпеки та оборони є змістовними та багато в чому унікальними. Дві країни займають практично увесь північноамериканський континент і відділені від решти світу океанами. Цей фактор, а також історична та культурна спорідненість стали передумовами формування тісного військово-політичного союзу в рамках Північної Америки. Особливістю такого союзництва є суттєва асиметрія між партнерами, що виражається як у кількісних, так і якісних показниках. Водночас зрілий характер асиметрії, ситуація комплексної взаємозалежності та правильне управління асиметричними взаєминами сприяли встановленню відносної рівноправності між Канадою та США у згаданих сферах, внаслідок чого двосторонні переговори часто закінчуються симетричними, рівнонаближеними до інтересів обох держав результатами. У північноамериканській науковій школі питанню співробітництва Канади та США у оборонній та безпековій сферах традиційно приділяється багато уваги, як у

спеціалізованих працях, так і в окремих розділах загальних досліджень. Серед перших насамперед варто виділити фундаментальну працю під загальною редакцією Л. МакКінсі та Р. Носсала „Американські альянси та канадськоамериканські відносини”, серед других – відповідні параграфи у збірнику праць „Життя з Дядьком: канадсько-американські відносини у епоху імперії”, який представляє собою важливе дослідження стану та перспектив канадсько-американських відносин, зокрема у сферах безпеки та оборони. Величезним ресурсом для вивчення згаданих аспектів є також ряд публікацій у наукових журналах, серед яких найавторитетнішим є „Журнал військових і стратегічних досліджень”, що видається Центром військових і стратегічних досліджень Університету Калгарі. Серед найвідоміших спеціалістів у військовій та безпековій сферах такі науковці, як К. Р. Носсал, Н. Хіллмер, Дж. Гранатстайн, Дж. Джокел та Ж. Сокольські. На пострадянському просторі важливий внесок у дослідження тематики канадсько-американських відносин у сферах безпеки та оборони зроблено українськими та російськими вченими. Так, один із найфундаментальніших аналізів проведено українськими науковцями В. А. Манжолою та Г. М. Перепелицею у збірнику праць „Асиметрія міжнародних відносин”. Із інших публікацій в Україні варто відзначити статті І. Бочар. Серед російських досліджень, центральне місце традиційно посідають публікації Інституту Канади та США при Академії наук Російської Федерації, провідним спеціалістом якого у галузі військово-політичних питань Канади є Д. А. Володін.

Таким чином, в Україні існує порівняно небагато досліджень зі згаданої тематики, що обумовлює актуальність подальшого вивчення проблематики канадсько-американських відносин у військово-політичній сфері. Окрім того, ні в північноамериканській, ні у пострадянській наукових школах поки що не існує серйозних досліджень цього питання з точки зору асиметрії, як однієї із основних характеристик канадсько-американських відносин.

Отже, завданням пропонованої лекції є проаналізувати характер та особливості співробітництва Канади та США у сферах безпеки та оборони як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівнях, а також визначити особливості асиметрії такого партнерства та шляхи, за рахунок яких мінімізується згадане явище. В основі канадсько-американського оборонно-безпекового партнерства лежить так звана концепція „оборони проти допомоги”. Так, іще у першій третині ХХ століття до канадців прийшло розуміння того, що Вашингтон особливо ретельно ставиться до проблем національної безпеки, а отже, готовий до будь-яких кроків для якомога ефективнішого захисту своєї території, населення та цінностей. Як зазначають Д. Баррі та Д. Братт, „канадськоамериканська безпека характеризується взаємозалежністю. Як наслідок, Канада не тільки не може ігнорувати вимоги США у сфері безпеки, але і відокремитися від наслідків американських рішень у даній сфері”. Саме тому стратегічним вибором Оттави стала згадана концепція, згідно з якою невелика держава має переконати велику державу-сусіда у здатності себе захистити від будь-якого потенційного зовнішнього ворога, і в такий спосіб уникнути військової присутності великої держави-сусіда на своїй території під приводом „військової допомоги”.

Втілення стратегії „оборони проти допомоги” може мати дві форми:

- 1) самостійне підтримання обороноздатності малої країни,
- 2) партнерство з більшим сусідом.

До 1940 року Канада за відсутністю реальних зовнішніх загроз офіційно проводила самостійну політику безпеки та оборони. Проте вже в 1938 році президент США Ф. Д. Рузвельт та прем'єр-міністр Канади У. Л. МакКензі Кінг обмінялися офіційними заявами, які можна вважати початком політики співробітництва у сфері північноамериканської безпеки, а, отже, і переходу до другої форми втілення стратегії „оборони проти допомоги”. Американський президент заявив, що США не стоятимуть осторонь у разі загрози безпеці Канади, а У. Л. МакКензі Кінг запевнив Вашингтон, що Оттава докладе всіх зусиль, щоб не дозволити ворогам проникнути на територію США через Канаду.

У 1940 році оборонне і безпекове співробітництво офіційно було закріплене так званою Огденсбурзькою угодою. Про усвідомлення важливості дотримання Канадою стратегії „оборони проти допомоги” свідчать слова генералмайора канадської армії М. А. Поупа: „Нам треба більше остерігатися ослаблення довіри з боку США щодо нашої безпеки, аніж ворожих дій. За багато років союзництва між Канадою та США було створено ряд механізмів двосторонньої співпраці: укладено понад 80 угод у сфері оборони, понад 250 меморандумів про порозуміння між двома відповідними оборонними відомствами, створено близько 145 двосторонніх форумів, на яких обговорюються актуальні проблеми у сфері безпеки та оборони. Найголовнішим органом співпраці між Оттавою та США є Об'єднане командування аерокосмічної оборони Північної Америки (НОРАД), створене 1958 року. НОРАД є двосторонньою організацією, що спрямована на попередження аерокосмічних загроз та контроль аерокосмічного простору Північної Америки. З пролонгацією угоди про НОРАД у травні 2006 року до напрямів діяльності організації було додано морську складову. Про високий рівень канадсько-американської співпраці свідчить той факт, що головнокомандувач НОРАД призначається та підпорядковується президентові США та прем'єр-міністрові Канади.

Найвищим двостороннім форумом у сфері оборони є Постійна об'єднана рада оборони, утворена 1940 року згідно з уже згаданою Огденсбурзькою угодою. Раду очолюють два співголови – від канадської та американської сторони, – які підзвітні президентові США та прем'єр-міністрові Канади. Зустрічі Ради проходять двічі на рік по черзі у кожній країні. Військове співробітництво на оперативно-стратегічному рівні здійснюється Канадсько-американським комітетом із військового співробітництва, створеним ще у 1946 році. Важливим двостороннім інструментом співробітництва між Оттавою та Вашингтоном у сфері оборони є Канадсько-американська програма тестування та оцінки (CANUSTEP), започаткована у 1983 році, в рамках якої Канада та Сполучені Штати можуть взаємно використовувати оборонні інфраструктури для тестування та оцінки військових технологій. Канада та США є також тісними партнерами у галузі військової промисловості. За Угодою про розподіл оборонної продукції, підписаною 1956 року, канадські фірми мають право брати участь у тендерах на контракти в американській оборонній сфері на рівних умовах із американськими компаніями. А з 1963 року, відповідно до Угоди про участь у розвитку оборони, канадські фірми отримують сприяння у розробці товарів для збройних сил США.

Як зазначено у канадській “Білій книзі з оборони” 1994 року, такі домовленості базуються на тому принципі, що, враховуючи взаємозалежний характер північноамериканської оборони, обидві країни отримують переваги від економії за рахунок зростання виробництва в умовах спеціалізації. На сьогодні Канада намагається займати свою нішу у галузі військової промисловості, спеціалізуючись на: розробці та

постачанні тренажерів для підготовки пілотів гелікоптерів та розробці відповідних тренувальних програм; виробництві бортового радіоелектронного обладнання для винищувачів; сервісному обслуговуванні літаків та гелікоптерів тощо. Проте, звісно, мотивація підписання згаданих угод була продиктована не лише економічними, а й політичними розрахунками. У такий спосіб Сполучені Штати намагалися активізувати участь Оттави у північноамериканській та північноатлантичній системах безпеки, а Канада, в свою чергу, прагнула зміцнити свої позиції в оборонній сфері.

Як було вже зазначено вище, однією із головних характеристик канадськоамериканських відносин у сферах безпеки та оборони є асиметрія, що виражається як у кількісних, так і якісних показниках. Так, військовий бюджет США перевищує канадський у понад 30 разів, чисельність регулярних військ – у понад 20 разів, резервних – у 60 раз. Від американської канадська армія відрізняється також технологічною та професійною осначеністю.

На сьогодні, Сполучені Штати є лідерами у здійсненні так званої „революції у військовій сфері” (РВС), в той час як Канада та європейські союзники по НАТО перебувають лише на початку шляху впровадження технологічних, організаційних та доктринальних аспектів РВС. Значно менш потужним є і канадський ВПК. Як зазначає Г. М. Перепелиця: „закупівля для канадських ВПС американських винищувачів F-101 після провалу проекту „Авро Ерроу” продемонструвала неспроможність Канади забезпечувати збройні сили за допомогою власного оборонно-промислового комплексу й надовго визначила орієнтацію Канади в закупівлі озброєнь на американських виробників”. І, нарешті, вирішальною перевагою США над Канадою у військовій сфері є володіння ядерною зброєю. Проте в умовах комплексної взаємозалежності роль військової сили у веденні канадсько-американських відносин є незначною. Окрім того, мінімізації асиметрії у сферах безпеки та оборони сприяють також і ряд інших факторів. Так, високий рівень стратегічного значення, а також військово-технічного розвитку Канади зміцнює позиції країни у північноамериканській системі безпеки.

Важливим інструментом мінімізації асиметрії є також спільна участь країн у двосторонніх угодах, форумах та організаціях. Така формалізована співпраця надає Оттаві право голосу та впливу на прийняття рішень у сферах, що безпосередньо стосуються канадських інтересів, а також доступ до відповідної інформації та технологій. У випадку канадсько-американських відносин у сферах безпеки та оборони таким важливим чинником є членство Канади та США у НАТО.

Звичайно, в умовах холодної війни і „комуністичної загрози” Оттава керувалася й іншими аргументами щодо приєднання до Північноатлантичного альянсу, але, як зазначають Дж. Томпсон та С. Рендалл „Рішення про вступ Канади до НАТО не було ні необдуманим, ані прийнятим під тиском США. Навпаки, угода пропонувала перспективу протидії американському впливові в умовах багатосторонності”. А на думку Ч. Ф. Дорана, „традиційні творці канадської зовнішньої політики завжди розглядали канадські інтереси у аспекті диверсифікації зв'язків із партнерами по обороні з метою створення балансу політичному домінуванню Сполучених Штатів”. Причому приєднуючись до НАТО, Оттава розраховувала створити протидію Сполученим Штатам не лише у військовому плані. Так, саме завдяки канадському уряду до Договору про утворення НАТО було включено Статтю 2 (відому, як „канадську статтю”), в якій йдеться про наступне: „Сторони сприятимуть подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних

відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції засновані, та створюючи умови для забезпечення стабільності і добробуту. Вони намагатимуться усувати конфлікти у своїй зовнішній економічній політиці та сприятимуть економічному співробітництву між окремими або між усіма учасниками Договору”.

Таким чином, Канада розраховувала, що НАТО стане не лише військовим договором, але й організацією, що сприятиме політичному та економічному співробітництву країн Північної Атлантики, в рамках якої вона зможе об'єднувати свої зусилля з іншими державами у вирішенні проблем, щодо яких існує/існуватиме розходження у поглядах зі Сполученими Штатами. Девід Лейтон-Браун охарактеризував це так: „Членство в союзах може бути для Канади 'платою за вхід' до форуму з обговорення з союзниками питань, що безпосередньо не стосуються політики союзу”. Отже, НАТО є своєрідним буфером у відносинах Канади та США. В рамках цієї організації Оттава може дозволити собі висловлювання чи позицію, які б навряд чи були можливими в тісних рамках двостороннього оборонного партнерства.

Так, проаналізувавши канадськоамериканські відносини в сферах безпеки та оборони, Д. Лейтон-Браун прийшов до висновку, що „Канада більше схильна до „публічної дипломатії” у разі незгоди зі Сполученими Штатами щодо проблем оборони, що стосуються альянсу загалом, на багатосторонньому рівні, аніж із двосторонніх проблем”. Наприклад, при прийнятті канадським урядом остаточного рішення про відмову брати участь у війні в Іраку (2003 р.) важливу роль відіграла позиція інших союзників по НАТО, зокрема різка критика Францією та Німеччиною американських дій. В свою чергу, в рамках двосторонніх відносин у сферах безпеки та оборони, Оттава більше схильна до так званої „тихої дипломатії”, принципи якої було сформульовано у славнозвісному звіті Хіні-Мерчанта 1965 року, підготованому для президента США та прем'єр-міністра Канади. В ньому, зокрема, рекомендувалося вирішувати ряд проблем канадськоамериканських відносин шляхом спокійного вивчення фактів, „тихої” взаємодії дипломатів та чиновників, без залучення громадськості.

Розпад біполярної системи міжнародних відносин приніс значні зміни для світової політики. Цей процес не оминув і Канади, зокрема, вплинувши на її політику у сферах безпеки та оборони, а також відносини зі Сполученими Штатами як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівнях. Падіння Берлінської стіни, розпад Радянського Союзу та ОВД дали однозначний сигнал для канадського уряду: більше не було необхідності витратити великі кошти на військову сферу та утримання свого контингенту в Європі. Після зазначених подій Оттава почала інтенсивно скорочувати оборонний бюджет та кількість військовослужбовців, спрямовуючи кошти на фінансування інших галузей, зокрема, соціальної. У 2002 році у збройних силах Канади нараховувалося 50,684 тис. військовослужбовців, готових до ведення військових дій (для порівняння, у 1962 році кількість збройних сил становила 126,430 тис. чол., а в 1990 р. – 78 тис. чол.). Всього за п'ять років (1993-1998) – військовий бюджет скоротився на 23 %.

Витрачаючи 1,1-1,2 % свого ВВП на оборону, Канада стала однією з трьох країн НАТО із найменшими військовими витратами. У 2003 році Е. Коен писав, що ”збройні сили настільки недофінансовані, не укомплектовані персональним складом та технічним оснащенням, що вони більше не можуть захищати країну і просувати свої інтереси за межами континенту”. Зниження рівня обороноздатності Канади логічним чином призвело

до зниження впливовості країни, передусім у північноатлантичній системі безпеки. Наприклад, було зігноровано думкою Оттави щодо розширення НАТО на схід, а також початку війни проти Югославії. Окрім того, „незважаючи на те, що канадський військовий контингент у коаліційних силах НАТО в Боснії та Герцеговині складав 1300 осіб, Канада не була запрошена для участі в миротворчих діях НАТО в Македонії”.

Власне, така ситуація послабила переговорні позиції Канади у асиметричних відносинах зі Сполученими Штатами, адже тепер у Оттави стало менше механізмів використання багатостороннього форуму НАТО як противаги американському впливові. Дещо інакше склалася ситуація у двосторонніх взаєминах між Канадою та США в рамках північноамериканської системи безпеки.

В умовах зрілих асиметричних відносин Сполучені Штати з повагою ставляться до партнерства з Канадою в рамках спільної оборони Північної Америки, навіть з огляду на значно менший внесок північного сусіда. Наприклад, пропозиція Вашингтона щодо участі Оттави в американській програмі протиракетної оборони була зроблена радше як данина давньому надійному партнерству поміж країнами в оборонній сфері, адже з фінансово-технічної точки зору, США здатні на втілення цієї програми самостійно.

Таким чином, в північноамериканському геополітичному просторі канадсько-американські відносини у сферах безпеки та оборони є „дружніми взаєминами рівних”, тоді як у багатосторонньому контексті Сполучені Штати розглядають Канаду як „малого гравця без значної сили, з несуттєвим внеском до альянсу”. Таким чином, спільна географія та історія стали тими чинниками, що на багато років поєднали Канаду та Сполучені Штати тісними союзницькими взаєминами в галузях безпеки та оборони. Значна асиметрія у розмірі та оснащенні військ не є визначальним фактором у відносинах двох північноамериканських країн в умовах комплексної взаємозалежності. Співпраця Канади та США у згаданих галузях здійснюється як на двосторонньому (в рамках ряду організацій, угод та партнерств), так і на багатосторонньому рівні - в основному в рамках НАТО, що є своєрідним буфером у відносинах двох північноамериканських країн. Характер взаємин є відмінним на різних рівнях. Важливою стратегією Канади по відношенню до південного сусіда є доктрина оборони проти допомоги, в рамках якої країна підтримує достатній рівень обороноспроможності, а також здатності забезпечення власної безпеки.

Події 11 вересня 2001 року внесли корективи у бачення Сполученими Штатами системи північноамериканської безпеки і ролі в ній свого північного сусіда. А Канаді, згідно зі стратегією „оборони проти допомоги”, доводиться переконувати Вашингтон у своїй здатності дати відсіч терористам і запобігти їх проникненню на територію північноамериканського континенту. Втім це окрема тема, яка заслуговує на подальше ґрунтовне дослідження.

Вибори-2020 на пост президента Сполучених Штатів вперше відрізняються від попередніх. Маються на увазі насамперед умови обрання — у розпал світової пандемії коронавірусу. І у США — зокрема. Аби виборці могли уникати місць масового скупчення, їм дозволили голосувати за допомогою поштових відправлень. Це призвело до того, що у виборах брала участь рекордна кількість учасників. А відсоток молоді, яку завжди вважали аполітичною, помітно збільшився.

Звісно, не можна не згадати і про голоси «латиносів», так як вплив на президентські вибори вихідців з країн Латинської Америки, які проживають в США, часто стає

вирішальним. Прецедент мав місце у кампанії 2000 року, коли після перерахунку голосів у Флориді кандидат від Республіканської партії Джордж Буш переміг демократа Ела Гора з розривом у 537 голосів. Жоден республіканець, розпочинаючи з 1924 року, не перемагав, якщо не набрав більшості в штаті Флорида, де проживає біля 2 млн «латиносів». За голоси у цьому штаті завжди точилася запекла боротьба.

Так було і під час цієї кампанії. Наприклад, Дональд Трамп закидав своєму опоненту Джо Байдену, що той залякує латиноамериканців Флориди «соціалізмом», а жителі Куби, Венесуели, Нікарагуа утікали від цього соціалізму, шукаючи і знаходячи притулок у США. Як відомо, Д. Трамп займає щодо соціалістичних латиноамериканських режимів доволі жорстку позицію. На початку жовтня ц. р. держсекретар США Майк Помпео відвідував деякі країни Латинської Америки і його через це звинуватили у передвиборчій агітації.

Своєю чергою, Дж. Байден перед самим фактично голосуванням послав експрезидента Б. Обаму на передвиборчу агітацію до Майамі. Б. Обама, який у 2008 році там набрав близько 58 % голосів, і там же у 2012 році — 62 %, використав свою останню промову у якості звернення до латиноамериканської громади.

Слід зауважити, що кожен з президентів США, прийшовши до влади, так чи інакше, але змінював зовнішню політику щодо країн Латинської Америки. Але суть такої політики практично мало чим відрізнялася від попередніх: вона залишалася гегемоністською і патерналістською.

Пригадаймо, Д. Трамп, 45-й президент США, офіційно вступив на посаду 20 січня 2017 року. Його перемога на виборах стала для багатьох несподіваною. Низка лідерів країн Латинської Америки висловлювали своє занепокоєння, підкреслюючи, що Д. Трамп стане катастрофою для всього латиноамериканського світу.

Відсутність зовнішньополітичної доктрини породила ті наслідки, які призвели до погіршення відносин США з Мексикою, Кубою, Венесуелою. Взагалі вся передвиборча кампанія Д. Трампа будувалася на гаслах зведення стіни між Мексикою та США, на обіцянках боротися з наркотрафіком і нелегалами, які знаходяться на території США без документів, на закликах скорочувати різні програми, що допомагали нелегалам отримати дозвіл на проживання в США.

Реалізація латиноамериканської стратегії Д. Трампа розпочиналася з критики Північноамериканської зони вільної торгівлі (NAFTA). Він зазначав, що Мексика і Канада перетягли на свою територію потужні виробництва, через що з'явилася потреба переглянути та реформувати всі раніше ухвалені положення про торгівельно-митну зону. Реформування NAFTA в угоду «США-Мексика-Канада» (USMCA) завдало величезних збитків економіці Мексики, знецінилася її національна валюта та істотно погіршилися американсько-мексиканські відносини.

Радикально переглядалася політика США щодо Куби. Зокрема, зазнала критики стратегія Б. Обами стосовно «острова Свободи». Адміністрація Д. Трампа запропонувала нові принципи, за якими відмінялися раніше ухвалені домовленості між Гаваною і Вашингтоном і обмежувалися двосторонні економічні зав'язки.

Якщо говорити про Венесуелу, то сформована президентська «команда яструбів» повинна була вжити заходів для усунення Н. Мадуро від влади. Це і військовий заколот, і залякування, і санкції, і блокування рахунків найбільших нафтових компаній PDVSA та її американської філії Citgo Petroleum тощо. Але усунути від влади Н. Мадуро так і не

вдалося. Щоправда, уряд Венесуели втратив контроль над значною частиною фінансів і, як наслідок, різко скоротилося ввезення на ринок США венесуельської нафти.

Загалом з одного боку розпочалася боротьба з лівоцентристськими режимами, а з іншого — зближення з режимами демократичними і правоцентристськими. Так, американська адміністрація схвалила державний переворот та вигнання з Болівії тамтешнього очільника Є. Моралеса. І привітала з перемогою в Бразилії ультрарадикального політика Ж. Болсонару, завдяки якому двосторонні, в тому числі і торгівельні відносини між США і Бразилією стали конструктивнішими.

Не можна не визнавати, що в регіоні збільшується вплив таких ключових гравців, як Китай, Росія та Європейський Союз. Чи що зменшується домінування у світі США, особливо в країнах Центральної Америки.

Свої корективи у сферу міжамериканських відносин вносить пандемія коронавірусної інфекції. Країни Латинської Америки потерпають від наслідків локдауну, фіксується величезна кількість жертв та інфікованих. Деякі країни фактично залишилися сам на сам з коронавірусною пошестю. Парадоксально, але не США прийшли їм на допомогу, а Китай, який поставляє медичні маски, тести, апарати для штучної вентиляції легень. Не дивно, що саме Дж. Байден у своїх передвиборчих перегонах звинуватив Д. Трампа у некомпетентності, у втраті Сполученими Штатами лідерських позицій в країнах Латинської Америки, зазначаючи при цьому, що найбільша загроза для США — у втраті їх лідерства в країнах Західної півкулі.

Дж. Байден набув солідного політичного досвіду. Він тричі обіймав посаду голови сенатського комітету з міжнародних відносин, був віце-президентом при президентстві Б. Обами. Серйозно вивчаючи латиноамериканський напрямок, відвідав цей регіон 16 разів. Досить показовими можна вважати розробку і реалізацію його масштабної програми Plan Colombia (2000–2015 рр.), якою передбачалася фінансова і військова допомога колумбійській владі для боротьби з FARC та місцевими наркокартелями. У 2006 році укладено американсько-колумбійський договір про вільну торгівлю. Нині Колумбія виступає в регіоні надійним партнером США.

Якою ж буде діяльність Білого дому на латиноамериканському напрямку за каденції нового президента США. Вже дещо можна передбачити, зважаючи на ту увагу, яку Сполучені Штати приділяють цьому регіонові. В своїх виступах Дж. Байден неодноразово різко критикував Д. Трампа за ті його кроки, що спричинили серйозну міграційну кризу на кордонах США. Не раз згадував і так звану трампівську «стіну» на південному кордоні, яка, за словами Дж. Байдена, зовсім не потрібна, бо не ефективна і марнотратна.

Майбутні нові напрями у зовнішній політиці США щодо країн Латинської Америки стосуватимуться і кліматичних змін, і активного розвитку «чистої та відновлювальної енергії», і дотримання прав людини, і боротьби з корупцією.

Сполучені Штати пропонуватимуть долучити американські держави, від Канади до Чилі, до реалізації програми випереджального розвитку «чистої енергії»; переглянути і лібералізувати міграційну політику та виділити додаткову допомогу в розмірі 4 млрд дол. США для економічного розвитку країн «Північного трикутника Центральної Америки» — Гватемали, Гондурасу, Сальвадору; посилити вжиті санкції до політиків та деяких членів уряду венесуельського режиму Н. Мадуро, які можуть приховувати свої активи як в країнах Латинської Америки, так і в Європі та США. Забезпечити вільні і справедливі президентські вибори у Венесуелі і надати підтримку латиноамериканським

країнам, де проживає 5,1 млн венесуельських біженців; провести Саміт Америк в 2021 році у США з метою зміцнити міжамериканські зв'язки; приділити окрему увагу відносинам з Бразилією і Мексикою, оскільки там проживає половина всього населення Латинської Америки, а їх ВВП дорівнює такому продукту решти тамтешніх країн. На думку Дж. Байдена, президенти-популісти у цих двох країнах не лише не спроможні впоратися з сучасними викликами, а й навіть посилюють існуючі проблеми. Так, у випадку з Мексикою, це вищезгадана наркоторгівля, у Бразилії — безконтрольне вирубування лісів, пандемія коронавірусу.

Таким чином, вже зараз можна стверджувати, що новий президент США формуватиме зовсім іншу, так звану, траєкторію відносин з латиноамериканським світом. Його стратегія буде чіткою, зрозумілою і прогнозованою. Тому більшість латиноамериканських країн позитивно сприймають перемогу на виборах Дж. Байдена, адже сподіваються, що він допоможе впоратися з пандемією коронавірусу, через яку сьогодні спостерігається спад у економіках, втрачаються робочі місця, вирує міграційна криза тощо.

Лекція 9. США та ЄС: проблеми співробітництва

1. Інтереси США в західній Європі.
2. Методи впливу США на країни Європейського Союзу
4. Особливості взаємовідносин США та Великобританії

Сполучені Штати Америки, світова наддержава, та Європейський Союз, міждержавне об'єднання 27 країн, належать до спільного політичного та економічного середовища (глобальний Захід), проте перебувають на етапі зростаючої конкуренції. Ці процеси відбуваються внаслідок «ренаціоналізації» американської зовнішньої політичної, економічної та безпекової політики на тлі посилення й консолідації Європейського Союзу, який проголошує курс на підвищення власної стратегічної автономії та поглиблення інтеграції у сфері спільної безпеки та оборони. Ризики, породжені трансатлантичною конкуренцією, зростають унаслідок одночасного посилення КНР, другого за потужністю світового гравця, та агресивного самоствердження Російської Федерації, яка намагається відтворити зону впливу на пострадянському просторі, у Східній Європі та на Балканах, здійснювати тиск на ЄС через створення воєнної загрози та енергетичний диктат. Україна опинилася в ролі важливого об'єкта суперництва між Заходом та РФ, у якому США відіграють роль силового протектора, а ЄС – роль модератора в реалізації реформ та економічного партнера.

З огляду на свою інституційну слабкість і неусталену політичну систему наша держава у близькій перспективі не може розраховувати на прискорену інтеграцію у політичні та оборонні структури Заходу. В інтересах України максимально сприяти пом'якшенню суперечностей у трансатлантичному партнерстві, якнайшвидше зміцнювати власні державні інститути та домогтися успіхів у встановленні верховенства права, боротьбі проти корупції, здійснювати якісну стратегічну комунікацію як назовні, так і в діалозі із суспільством. Світова економічна статистика (зокрема, МВФ) розглядає міждержавну організацію Європейський Союз як єдиний ринок зі стандартизованою

правовою системою і ставить його на друге місце між США та Китаєм за обсягом номінального ВВП.

Такий підхід не випадковий. Нині у ЄС, економічному та політичному союзі 27 держав, послідовно й наполегливо реалізується політика зближення, взаємопов'язаності та взаємозалежності країн-членів: від єдиного громадянства до єдиної валюти та єдиного правового простору, а останніми роками закладаються основи єдиної структури стратегічного планування, безпеки, оборони та управління, створюються передумови трансформації ЄС у своєрідну наддержаву в майбутньому. У 40-х – 50-х роках ХХ ст. Сполучені Штати підтримували європейські об'єднавчі процеси, виходячи із прагнення уникнути нової масштабної війни у Європі шляхом економічної інтеграції провідних країн.

У технічному плані це здійснювалося через надання їм економічної допомоги в рамках Плану Маршалла обсягом 13 млрд дол. США (125 млрд дол. США в цінах 2013 р.). Уже в 1953 р. політична підтримка об'єднанню Європи була формалізована через встановлення квазідипломатичних відносин між США та зародком ЄС – Європейським об'єднанням вугілля і сталі. В 1990 р. європейсько-американська домовленість щодо взаємодії, взаємної підтримки і співробітництва була затверджена у Трансатлантичній декларації та набула подальшого розвитку в документі «Новий трансатлантичний порядок денний» (1995). В останньому, зокрема, підкреслюється важливість залучення країн Центрально-Східної Європи до ЄС, згадується про встановлення безпекового співробітництва з Російською Федерацією, а також з Україною. Як зазначалося в документі, «незалежна, демократична, стабільна і без'ядерна». Відомий виступ В. Черчілля у Цюрихському університеті про «Сполучені Штати Європи», які мають початися з економічного союзу Франції та Німеччини.

Україна зробить внесок у стабільність і безпеку Європи; ми будемо співробітничати задля підтримки демократичних та економічних реформ в Україні». Однак уже під час підготовки Маастрихтської угоди про створення ЄС (грудень 1991 р.) на тлі дружнього характеру двосторонніх відносин у США почали лунаєти голоси щодо «невчасності», «нереалістичності» глибшої євроінтеграції, а також про можливі негативні наслідки для американської економічної присутності у Європі. Ознаки занепокоєння тим, чи не стане ЄС у майбутньому суперником США, з'явилися у Вашингтоні після введення спільної валюти та консолідації низки провідних європейських компаній у потужні багатонаціональні фінансові та виробничі структури (найяскравіший приклад – Airbus Group як конкурент Boeing).

Типовий для такого підходу набір аргументів свого часу було сформульовано у статті «Європейська інтеграція: небезпеки для США», опублікованій у відомому чиказькому правничому виданні, де, зокрема, йшлося про те, що «США тривалий час підтримували ЄС – але ЄС якого типу? Час і обставини змінилися з часів Холодної війни, і поглиблена європейська інтеграція зараз містить негативні наслідки для життєвих американських інтересів. Від часів Маастрихтської угоди Європейське Співтовариство перетворилося на відвертий Європейський уряд. Кінцевою метою багатьох європейських лідерів є Сполучені Штати Європи з єдиною валютою, єдиною правовою системою, єдиним верховним судом, прапором, гімном, оборонною політикою і єдиним кордоном».

Висновок: Новий ЄС – це потенційна загроза вільній торгівлі, НАТО, це навіть «антиамериканський союз». Звісно, така радикальна позиція в ті часи не була

мейнстримом у політичних колах США. Відмічаючи зміцнення ЄС, американський експерт, автор оксфордської «Енциклопедії американської зовнішньої політики» Б. Дженглсон погоджувався з тим, що в американців «чимало економічних зіткнень та змагальності з європейцями в економіці, найбільші протиріччя виникають через санкції, особливо коли США хочуть покарати європейські країни та компанії за незгоду з політикою Вашингтона». Однак він доходив *висновку*: йдеться про процеси поверхові, вторинні, а визначальною буде трансатлантична солідарність, що базується на спільній історії та цінностях. Реальність спростувала тезу про примат цінностей та історичної. Уже в 2004 р. США та ЄС подали на розгляд СОТ взаємні скарги щодо прихованого державного субсидування авіабудівних компаній. З роками конфлікти набули характеру протистояння, з'явилися позови на харчові, фармацевтичні концерни, транспортну галузь тощо, які в той час іще вирішувалися через механізми чинних угод.

Ситуація ще більше загострилася з приходом до влади у США республіканської адміністрації Д. Трампа, яка докорінно переглянула усталені підходи до зовнішньої політики. У підписаній президентом США Стратегії національної безпеки 2017 р. Європейський Союз згадується лише один раз – поряд із Великою Британією як торговельний партнер, але не політична потуга. Такі само побіжні згадки щодо ЄС містяться й у щорічних посланнях президента США до нації. Ставлення нинішньої адміністрації США до ЄС у впливових американських ЗМІ подається так: «Трамп завжди намагався збити європейських лідерів з рівноваги, розсварити союзників, підтримати провокаторів і влаштувати гарячкове протиборство, щоб зручніше мати з ними справу».

Таким чином, замість опіки та підтримки періоду другої половини ХХ ст. у контексті протистояння з СРСР, а потім і після його розпаду, на початку ХХІ ст. між США та ЄС уже відверто встановилися взаємини змагальності, а з часом в окремих сферах – відкритого і жорсткого суперництва, які інколи набувають деструктивного характеру та мають значний негативний вплив на світову політику. Суперництво між США та ЄС створює для України низку проблем у контексті її євроінтеграційної політики. США є стратегічним партнером для нашої держави насамперед у сфері національної безпеки та оборони. Європейський Союз є стратегічним економічним партнером України, правовим та соціальним орієнтиром, зокрема з огляду на конституційне положення про прагнення набуття членства у Союзі. Обидві сторони визначають Україну як стратегічного партнера, що стає наріжним каменем європейської безпеки, особливо з огляду на агресивні дії Росії. Протиріччя між США та ЄС уже на цьому етапі негативно позначаються (а в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції позначатимуться дужче) на реалізації стратегії зовнішніх зносин України.

Аналіз суперечностей, котрі існують між Вашингтоном та Брюсселем, можливого розвитку їх подальших стосунків та впливу на Україну покликаний допомогти у виробленні на державному рівні виважених рішень щодо збереження рівних відносин із обома світовими потугами, що є життєво важливим для Української держави на нинішньому етапі її становлення. США – ЄС: сфери конкуренції Кількість сфер, у яких спостерігається конкуренція між США та ЄС, поступово зростає. Поля для неї практично не було на момент створення інститутів-зародків Євросоюзу (Європейське об'єднання вугілля і сталі, Євратом), особливо з урахуванням домінуючої ролі США на Європейському континенті завдяки Плану Маршалла. Воно з'явилося в міру консолідації згаданих і створення нових інститутів (Європейське економічне об'єднання, а згодом

Європарламент, Європейська Комісія та ін.), які поступово встановлювали правила в інтересах країн об'єднаної Європи. На цьому етапі чітко вирізняються такі сфери конкуренції.

1. Торгівля. Ця сфера природним чином пов'язана з конкуренцією. Низка спорів, за висновками експертів, може бути легко врегульована через існуючі міжнародні інститути/механізми, які створені для розв'язання таких проблем, або ж у двосторонньому дипломатичному діалозі. Однак відповідні інститути свідомо ігноруються, лунають взаємні звинувачення у ЗМІ. Проблеми врегулювання спорів ускладнюються американською стороною, що може свідчити про намір обмежити успіхи конкурента, а не вирішити той чи той конфлікт.

2. Енергетика. Упродовж тривалого часу у світовій енергетиці, зокрема в нафтовій, атомній галузях, на глобальному рівні суперництво відбувалося насамперед між компаніями, і лише в другу чергу стосувалося держав – експортерів енергоресурсів. Унаслідок застосування РФ доктрини енергетичного домінування як засобу тиску значення державної енергетичної політики зросло, що зумовило реакцію з боку США. Недостатньо забезпечена енергоресурсами Європа мимоволі стає тут заручником протистояння двох сторін і має вразливу позицію в діалозі із США.

3. Безпека. З моменту створення НАТО взаємодія між США та європейськими країнами-членами визначалася пріоритетом перших з огляду на американський ядерний та конвенційний військовий потенціал, спроможності до проекції сили. Ситуація змінилася завдяки дедалі більшій односторонності дій США та через використання ними структур НАТО задля досягнення власних інтересів, інколи й за рахунок інтересів союзників. Це спонукало останніх розвивати автономні безпекові структури та спроможності. Останнє викликає незгоду Вашингтона.

4. Право. Процеси глобалізації посилили роль права як інструменту вирішення спорів між громадянами та юридичними особами з різних держав, водночас підштовхуючи до оголошення національних правових систем універсальними й до конкуренції юрисдикцій. Попри ключову роль прав людини як для США, так і для ЄС, спільності бачення базових понять, суперечності виявляються у трактуванні останніх: зокрема, права на захист, імміграцію, соціальну підтримку, на допустимість смертної кари.

5. Глобальні виклики. Глобальними є проблеми довкілля та методи протидії загрозам, тероризму (та правового забезпечення), роззброєння і контролю над озброєннями, зокрема ядерною зброєю, глобальних міграційних процесів тощо. США і ЄС додержуються відмінних, а деколи й протилежних позицій, щодо природи викликів у цих важливих сферах і можливих відповідей на них. Усі згадані сфери конкуренції створюють політичну напругу.

Як і будь які конфліктні теми, вони використовуються для мобілізації електорату, що ускладнює вирішення спорів у майбутньому. Неврегульовані суперечності призводять до посилення конфліктності у відносинах США та ЄС на тлі глобальних процесів суперництва/ворожнечі за участю КНР, РФ, окремих регіональних держав на Близькому Сході, в Латинській Америці, Південній Азії. Нижче висвітлюються найважливіші сфери конкуренції та наслідки для України.

Торговельна конкуренція. Суперництво у сфері торгівлі є найбільш помітною та обговорюваною сферою трансатлантичних відносин. Річний обсяг торгівлі між ЄС та

США – найбільший у світі, зокрема, за даними 2018 р., становив понад 1,3 трл дол. США, з них понад третина – торгівля послугами. Дефіцит з боку США досягнув 169,3 млрд дол. США. ЄС має значне позитивне сальдо в торгівлі товарами і втричі менше негативне – у послугах. У 2019 р. взаємна торгівля, незважаючи на численні оголошення про введення обмежень, продовжувала зростати, хоча темп її приросту дещо сповільнився. Скарги із Вашингтона у бік Брюсселя щодо незбалансованості товарообігу лунали багато років, проте спори вирішувалися або через чинні механізми СОТ, або за мировими угодами, домовленостями. З перших днів діяльності адміністрації Д. Трампа критика стала більш жорсткою.

Наприкінці 2019 – на початку 2020 рр. Д. Трамп особисто кілька разів за різних обставин заявляв, що з боку ЄС існує нечесна торговельна практика і що його завдання як обраного американським народом – захистити інтереси вітчизняних споживачів і виробників. У перші місяці 2020 р. протистояння між США та ЄС у сфері торгівлі набуло відкритого характеру. Фактично йдеться про план поетапного Японія (4-й партнер, понад 220 млрд дол. США), а після дворічних переговорів модифіковано угоду НАФТА з двома базовими торговельними партнерами – Канадою (понад 580 млрд дол. США) та Мексикою (550 млрд дол. США). Саме з цих позицій Вашингтон розпочав і послідовно посилював тиск на свого найбільш складного партнера – КНР (понад 635 млрд дол. США), дефіцит торговельного балансу з яким перевищує 375 млрд дол. США.

Отримавши умовну перемогу, що втілюється у формі т. зв. Угоди Фаза 1, підписаної на початку січня 2020 р., США почали інтенсифікувати торговельний та політичний тиск на ЄС. Очевидна умовність перемоги над КНР полягає в тому, що додаткові тарифи 2018 р. на групу некритичних китайських товарів на суму 120 млрд дол. США не скасовуються, а лише зменшуються до 7,5 %, а тарифи на критичні товари на суму 250 млрд дол. США в розмірі 25 % залишаються до закінчення наступної фази переговорів. У відповідь китайська сторона погодилася на додаткові закупівлі американських товарів з урахуванням «умов, які складатимуться на ринках». Іншими словами, американській адміністрації потрібна була насамперед «зовнішня перемога», і вона її отримала.

Водночас КНР по суті не відступила у критичних для себе моментах. Понад те, чимало складових угоди потенційно робить китайську економіку сильнішою. Йдеться про покращення законодавства у сфері інтелектуальної власності, про відкриття банківського і страхового секторів, що необхідно для ефективної конкуренції на світових ринках. Поступки, зовні вимушені, насправді лише на користь КНР. Перебіг американсько-китайського торгового конфлікту важливий для розуміння параметрів потенційного американсько-європейського протистояння, зокрема й тому, що «торговельні війни» між Вашингтоном і Пекіном дали можливість Брюсселю посилити позиції на обох цих ринках. За даними ЮНКТАД, саме європейський експорт є головним бенефіціаром і замінить протягом поточного року 50 млрд дол. США втраченого американського експорту в КНР і 20 млрд дол. США – експорту КНР у США. Понад те, ЄС, уважно спостерігаючи за особливостями американокитайського протистояння, визначив слабкі місця обох партнерів та оптимістично оцінює свої позиції у сфері торгової конкуренції. Розпочавши повномасштабне торговельне протистояння із ЄС, США має небагато шансів домогтися реальних здобутків.

Натомість Америка може багато втратити в очах європейців як країна-взірець, як моральний лідер Заходу, як передбачуваний партнер. Крім безпосередніх сторін

конфлікту, суттєво постраждає від цих «бойових дій» також і вся світова економіка, дві п'ятих якої створюють ринки США та ЄС. Результатом може стати глобальна рецесія. Урешті причиною торгового дисбалансу США у відносинах із ЄС є об'єктивні економічні тенденції. Статистика свідчить про те, що від 2000 р. ціни, які сплачують споживачі в США, зросли на 15 % – більше ніж у ЄС, а середня зарплата – лише на 7 %. Як наслідок, рівень прибутків у США зріс, але споживачі платять на 8 % більше за продукти, вироблені у США, ніж за виготовлені за стандартами ЄС. По суті це є додатковим податком для американських споживачів у розмірі 8 %, від чого скорочуються інвестиції. У США вони зменшилися, у ЄС – зросли. Американські експерти пояснюють «войовничі» наміри адміністрації Д. Трампа наближенням виборів президента у США, які відбудуться в листопаді 2020 р., та необхідністю мати не лише «лаври переможця» (КНР та інших торговельних контрагентів), а й імідж оборонця від зовнішнього ворога, яким оголошується і Євросоюз включно.

Європейська торговельна практика кваліфікується як несправедлива (unfair), а зусилля Брюсселя обмежити викиди вуглекислого газу в рамках виконання Паризької кліматичної конвенції та щойно погодженої «Зеленої Домовленості» (Green Deal) – як змова проти американських компаній та видобувачів корисних копалин. Крім того, восени 2019 р., після 15-річного розгляду в СОТ успішно для США закінчився процес проти європейської літакобудівної індустрії, яка субсидувалася урядами. Користуючись рішенням СОТ, Вашингтон вдався до масштабного підняття тарифів на французькі вина, німецьку продукцію машинобудування, шотландський віскі тощо (первинний список передбачав товари на 25 млрд дол. США, згодом дещо скоротився). Водночас аналогічні субсидії власним виробникам надавав і Вашингтон, і скарга ЄС з цього приводу також розглядається в СОТ, з великою ймовірністю її також буде задоволено. Як і всі попередні важливі ініціативи президента Трампа, боротьбу проти ЄС активно пропагують прихильні до нього американські ЗМІ, неурядові організації та наукові центри. Сам Д. Трамп у численних промовах для внутрішньої і зовнішньої аудиторій зазначає про несправедливість з боку ЄС. Як аргумент постійно згадується профіцит ЄС у торгівлі товарами. Наочним прикладом «нечесної конкуренції» ЄС, що наводиться Д. Трампом, є експорт європейських автомобілів у США, який ушестеро перевищує імпорту. Американський президент обіцяє ввести додаткові тарифи на підставі «загрози національній безпеці». Хоча ці погрози не були реалізовані з огляду на твердий намір Брюсселя відповісти дзеркально, наразі відповідні рішення лише відкладені, а не відкинуті. Серйозність намірів адміністрації США підтверджує одностороннє накладення на початку 2018 р. (теж завдяки аргументам щодо загрози національній безпеці) 25 % мита на імпорту сталі та алюмінію з ЄС (а також із Канади, Мексики, РФ, КНР, Туреччини, проте щодо них це мито було скасоване після дво- та багатосторонніх домовленостей).

Після подання ЄС скарги у Світову організацію торгівлі США розпочали блокування механізмів цієї організації. Саме механізм оскарження СОТ дає змогу ЄС боротися проти односторонніх тарифних дій США, відповідно його блокування обмежує таку можливість. Крім цього, у Європейському Союзі вважають СОТ основним регулятором світового обміну товарами та послугами. Низка американських економістів та політиків указують на загрози від такого розвитку подій. Зокрема, президент впливової двопартійної Атлантичної Ради США Ф. Кемп зазначає: «Небезпеки виникають усюди, і [під час спорів] між Аеробусом та Боїнгом, і з новими французькими та британськими податками

на американських цифрових гігантів, санкціями на Північний потік-2, новими тарифами на європейські авто. За умови політичної волі та належного лідерства всіх їх і кожен з них окремо легко оминати. ЄС та США могли б вирішити суперечку Аеробусу і Боїнгу на двосторонніх переговорах, питання оподаткування швидше пройшло б через Організацію економічного співробітництва і розвитку, Німеччина уникла б санкцій за Північний потік-2 при отриманні гарантій про збереження російського газового транзиту через Україну, а автомобільні тарифи врегульовуються на торговельно-інвестиційних переговорах». Економісти радять американським переговорникам не лише швидко вирішити ці спори, а й посилити трансатлантичні зв'язки, які й так зазнали серйозних випробувань з перших місяців діяльності адміністрації Д. Трампа.

Адже у масштабних порушеннях правил світової торгівлі, створення неконкурентних умов для торгових партнерів активно звинувачують здебільшого Китай, натомість ЄС та США, на яких припадає 64 % глобальних прямих інвестицій та 51 % світового споживання, було би доцільно спільно поширювати у світі здорову конкуренцію. Такого роду заклики наразі не знаходять підтримки чинної американської адміністрації. Успіх тиску на Японію, що змусив останню відкрити ринок для сільгосппродукції США, та зобов'язання КНР збільшити імпорт з Америки розглядають як доказ правильності подібної політики щодо Євросоюзу. Окремо слід виділити суперечності в екологічній сфері. ЄС не лише активно пропагує «зелені» технології на континенті, веде цілеспрямовані дослідницькі роботи, а й намагається впроваджувати власні підходи на глобальному рівні. У США на рівні громадської думки, окремих штатів та великих міст підтримують такий підхід, поділяють оцінки світового експертного товариства щодо загрози від швидких кліматичних змін. Натомість виробничий комплекс важкої та видобувної промисловості, який за рівнем інновацій дещо поступається європейському, не готовий зменшувати прибутки через запровадження «екологічних обмежень». Такий підхід політично підтримується командою президента Трампа, важливою складовою електорату якого є т. зв. «блакитні комірці» – робітники.

У рамках своєї «Зеленої Домовленості» ЄС планує додатково оподатковувати імпорту продукцію країн, які не ввели екологічних стандартів, включно зі США (а це метал, вугілля, агропродукти та багато іншого на десятки й сотні мільярдів доларів). Постраждають обидві сторони, і на сьогодні єдиним стримуючим фактором, здатним схилити до пошуку компромісу, є рівень взаємопроникнення капіталів та виробництв між ЄС та США. Натяки на вихід з цієї ситуації з'явилися у січні 2020 р., коли під час публічного заходу Д. Трамп уперше чітко висловився про небезпеку кліматичних змін, від визнання чого він відмовлявся всі останні роки.

Водночас зміна риторики може не призвести до зміни політики. Наразі Трамп прагне ослабити тиск потреби дотримуватись екологічних стандартів на аграріїв, важку промисловість та енергетику. Зокрема, у разі погодження бюджетних пропозицій президента на 2020 р. найбільші скорочення серед усіх урядових служб (- 31 %) очікуються саме у фінансуванні Агентства захисту довкілля (EPA). В останньому питанні Україні, як одному з важливих експортерів сільськогосподарської продукції в ЄС, доцільно максимально швидко вивчити і якомога повніше впровадити вимоги «Зеленої Домовленості». Це додасть нашій державі конкурентних переваг на європейському ринку, але навряд чи суттєво позначиться на відносинах із США з огляду на несхожі експортні ринки та масштаби продажів. Загалом у торговельній сфері Україні доцільно й надалі

формуванню своєї позиції в питаннях світової торгівлі, зокрема агроекспорту, з огляду на групу країн, що розвиваються, закріплювати за собою цей статус у переговорних процесах, використовувати підходи провідних країн групи, насамперед Індії, для знаходження порозуміння з імпортерами вітчизняної продукції. Критично важливо брати участь у всіх переговорних заходах, не очікуючи досягнення згоди між іншими партнерами для наступного приєднання.

Досвід українських переговорників, знання ними ринків ЄС та США дає всі підстави Україні брати участь у формуванні спільної позиції, не претендуючи при цьому на лідерську роль, пов'язану з потенційними конфліктами. Ураховуючи політичну вагу, яку надають у ЄС положенням «Зеленої Домовленості», доцільно як мінімум інформувати вітчизняних виробників про правові та економічні наслідки її застережень для експортерів у ЄС, зокрема продукції гірничого, металургійного, теплогенераційного, аграрного ряду для відповідного корегування обсягів і технологій, а в перспективі – відповідно оновлювати законодавство. Національний інститут стратегічних досліджень. Конкуренція юрисдикцій Помітною сферою конфліктів між ЄС та США в останні роки стає різне трактування міжнародного права та претензії на екстериторіальність права кожної зі сторін. У першому випадку йдеться про відмінне трактування міжнародних правових норм, права міжнародних організацій та тлумачення угод, у другому – про врахування законодавства сторін поза межами США чи ЄС, а також на території партнера. Інколи вважають, що правові суперечки чи довготривалі судові позови є лише інструментом у торговельній чи політичній конкуренції сторін. Не применшуючи інструментальної ролі права, особливо з урахуванням того факту, що американська правова система базується на загальному (прецедентному) праві, а європейська – на кодифікованому, такий погляд суттєво звужує тему.

У переважній більшості випадків розв'язання торговельних чи майнових спорів закінчується рішеннями Світової організації торгівлі або судами інших правових режимів, на які погодилися сторони (право Швейцарії або її окремих кантонів, Швеції, Великої Британії тощо). Зіткнення конкуруючих правових систем відбувається тоді, коли США та ЄС поширюють свої правові норми на треті країни, які з готовністю їх приймають з огляду на економічні, безпекові чи політичні інтереси. У цьому контексті Україна, яка уклала Угоду про Асоціацію з ЄС та оголосила стратегічним пріоритетом вступ до Євросоюзу з прийняттям європейського законодавства в усіх сферах взаємодії, рано чи пізно зіткнеться з необхідністю вирішувати складні юридичні колізії, пов'язані з розбіжним трактуванням багатьох господарчих, цивільних та навіть кримінальних питань у правовому полі США.

За висловом одного з американських правових авторитетів, існує т. зв. «Брюссельський ефект», оскільки Євросоюз є не лише торговельною, а й регуляторною та «стандарто-встановлюючою» наддержавою. Дії європейських інституцій навіть без відповідного наміру виводять правове суперництво за рамки комерційного права – воно присутнє у питаннях приватного права, норм щодо конкуренції, технологій, довкілля тощо. На думку Т. Рейнза, директора Європейської програми Chatham House, завдяки своїм розмірам ЄС здатний поширювати цей вплив на глобальному рівні через чинні ринкові механізми, в ідеалі гармонізуючи глобальні стандарти. ЄС уже продемонстрував цю регуляторну спроможність, коли в рамках антимонопольної політики видозмінив чи блокував низку операцій злиття, хоча штаб-квартири залучених до них компаній

знаходилися за межами Європи. Європейська хімічна регуляторна директива REACH конкурує з відповідною американською (до речі, українські виробники вважають першу перспективнішою). ЄС завдяки Регламентові «General Data Protection Regulation» має переваги в захисті права на приватність особи на тлі буму економіки збирання персональних даних.

У ЄС працюють над удосконаленням регламентів у сферах етичності та прозорості виробничих мереж, запобігання уникненню оподаткування, електричних стандартів, використання пластику та захисту довкілля загалом. Одним із найважливіших у глобальному масштабі може стати продукт створеної у ЄС Експертної групи високого рівня зі встановлення етичних настанов у сфері штучного інтелекту. Поширення «європейського права» у багатьох сферах відбувається завдяки двом чинникам. Насамперед ЄС створювався як торговельний союз та ринковий простір, отже, якісні законотворчість і спроможність до переговорів є обов'язковими для його успішного функціонування. Право ЄС успішно поширюється, тому що базується на діловій логіці, враховує реальні обставини та вміло пропагується. Крім того, невизнання імпортерами європейських правил і стандартів закриває вхід на ринок обсягом 20 трлн дол. США. Відтак, коли стандарти жорсткіші та кардинально не суперечать іншим, наприклад американським, саме вони стають фактичними правилами у світі. Недавнім доказом впливовості європейських правових норм став Брекзїт. Адже навіть після виходу із ЄС британські виробники значною мірою зберігають набуті правила і стандарти ЄС як найважливішого торгового партнера. Це також демонструє, наскільки ЄС послідовний у захисті своєї регуляторної влади.

Важливо, що цю владу Брюссель не просуває директивно, вона є результатом якості стандартів та частки (обсягу) ринку ЄС, отже, не дуже вразлива до політики нинішнього президента США. Сполучені Штати гостро критикують «повзучу правову експансію» Євросоюзу, але мало що можуть їй легально протиставити, крім затягування переговорів чи уникнення взаємодії, про що регулярно критично висловлюється Європейський парламент. Зазначене не означає, що американська сторона погоджується із європейською регуляторною експансією або не використовує прихованих методів протидії. Останнім (і чи не найочевиднішим) прикладом є поширення енергетичних санкцій проти Російської Федерації на будівництві газогону «Північний потік-2», що прокладається дном Балтійського моря, під приводом «захисту Європейської незалежності від енергетичного захоплення Росією». Міністр фінансів ФРН назвав цей законодавчий крок, який постулюється у вигляді окремої статті в Законі про оборонні витрати США на 2020 рік (National Defense Authorization Act for 2020), «серйозним втручанням в німецькі та європейські внутрішні справи і їх суверенітет». Цей випадок є наочним прикладом політичного та правового «шпагату», в якому опиняється Україна у випадку загострення протиріч між США і ЄС. Так, канцлер ФРН А. Меркель, засуджуючи дії США, сказала, що їх, зокрема, «важко зрозуміти на тлі досягнення угоди про транзит газу з РФ через Україну». В цих обставинах українська сторона вимушена була зауважити, що Газпром нізащо би не погодився на домовленість, якби не американські санкції.

Прем'єр-міністр України О. Гончарук підкреслив, що «американське законодавство посилює українську позицію на переговорах з Росією і відіграло ключову роль у перешкоджанні створенню газової монополії в Європі». За умов триваючої глобалізації, виникнення дедалі більшої кількості сфер вимушеного співробітництва різних країн та

об'єднань (довкілля, кліматичні зміни, міграції, безпека тощо) колізії між юрисдикціями США та ЄС частішатимуть. Відповідно, збільшиться й кількість випадків, коли Україні доведеться приймати складні рішення, які можуть коштувати їй не лише фінансових, а й політичних втрат. Однією з таких сфер уже сьогодні стало згадане вище протистояння між Америкою та Європою щодо прерогатив Світової організації торгівлі. Під тиском адміністрації США, яка вважає за доцільне мати можливість одночасно використовувати вигідні їй рішення СОТ та блокувати невиконані, сама Організація перебуває під загрозою. У рамках блокади США зупинили можливість призначати суддів в апеляційну палату, у складі якої має бути сім осіб. Восени 2019 р. в цьому органі залишалось лише троє суддів (мінімальна кількість для прийняття рішень), оскільки терміни повноважень решти закінчилися. А 10 грудня ще двоє суддів втратили повноваження, отже, діяльність СОТ у спорах (а це головна її функція) практично зупинилася. Експерти сперечаються щодо причин дій США. Адже саме Сполучені Штати частіше за інших апелювали до СОТ (124 рази з моменту її створення у 1995 р.) і вигравали більшість позовів. ЄС, для порівняння, позивався 104 рази, Канада – 40 разів. Отже, саме Вашингтон програє від бездіяльності СОТ. Такий крок у США пояснюють діями КНР: остання використовує в рамках СОТ свій статус «країни, що розвивається» для отримання пільг, які недоступні американським виробникам. Таке припущення підтверджується відповідним твітом президента США («СОТ НЕ ДІЄ, коли НАЙБАГАТШІ у світі країни використовують правила СОТ для обходу правил», липень 2019 р.). У ЄС не виключають, що Вашингтон, критикуючи КНР, насправді націлюється на Брюссель.

За вказівкою президента Європейської Комісії У. фон дер Ляен, комісар ЄС з торгівлі Ф. Гоган опрацьовує жорсткіший варіант чинної бази, що дозволяє вживати санкції проти тих, хто незаконно блокує механізми врегулювання спорів СОТ, тобто США. Інша значна, а можливо й найголовніша, відмінність між американським та європейським правом полягає у різному розумінні того, що називається монополією. Йдеться про роль ринку як такого: Вашингтон покладається на його здатність самому виправити економічні проблеми (і не довіряє т. зв. уявно позитивним даним); Брюссель тяжіє до активнішої ролі регулятора. В американській судовій практиці панує переконання, що тягар доведення нечесних/незаконних дій компанії лежить на позивачеві. Тому довести в рамках американського антитрестівського законодавства, що монополія зловживає своїми можливостями, дуже складно. У ЄС історично менше довіри до саморегулювання ринків (але більше – до уявних позитивних даних). Тому Європейський Суд – головна правова інстанція ЄС – розробив юридичну доктрину, яка дозволяє позиватися із широкого спектру питань, котрі в США вважалися б абсолютно законними.

Керуючись зазначеною логікою, в 2019 р. у низці держав ЄС почали вивчати можливість притягнення до відповідальності (або додаткового оподаткування) т. зв. електронних гігантів – компанії «Амазон», «Гугл» та ін., і з цього приводу вже пролунали конфліктні заяви президентів Франції та США. Подібного роду законопроект готується і групою депутатів Верховної Ради України. Є підстави вважати, що погрозами справа не обмежиться, ЄС буде намагатися обмежити всесильність монополій принаймні на власній території. Масштаби і складність таких позовів перевищать справи проти авіаційних чи фармацевтичних суперкомпаній. Як і в інших випадках, вітчизняні фахівці з антимонопольного законодавства матимуть проблеми із визначення «більш законного» підходу.

Таким чином, правове суперництво між США та ЄС у найближчі роки зростатиме. Воно відбуватиметься у двосторонньому форматі шляхом поширення власних правових норм у світі, а також у багатосторонньому – шляхом реформування СОТ у власних торгових інтересах. Є підстави вважати, що європейське правове поле ширитиметься активніше. Щодо реформування СОТ, то на сьогодні у світі визначилися три групи країн, які мають власні концепції удосконалення цієї організації, – це США, ЄС та група країн, що розвиваються, які групуються навколо КНР, Індії, Південної Кореї. Для України більш вигідною є концепція ЄС. Водночас потрібно формально закріпити за Україною на цьому етапі статус держави, що розвивається, що дозволить вимагати на цій підставі від ЄС створення пільгового торговельного режиму. Цю свою позицію Україна мала б аргументувати в торговельних переговорах з усіма партнерами, допомагаючи ЄС у такий спосіб і зберігаючи надані статусом пільги.

В стосунках із США доцільно пояснювати природну залежність України від ринку ЄС, що мало би сприйматись із розумінням з огляду на незначний товарообіг між Україною та США. Важливим елементом протистояння ЄС та США у правовій сфері є і ставлення до Міжнародного кримінального суду (Римський статут, 2002), який президент США спочатку підписав, а потім відкликав підпис. Натомість усі країни ЄС ратифікували Статут, що впливає з принципового підходу Євросоюзу щодо примату універсальних, а не національних правових норм. Характерно, що РФ після визнання МКС агресії Росії проти України, також вийшла з-під юрисдикції цього органу. Тому в майбутньому не виключена колізія, коли у Міжнародному кримінальному суді країни ЄС підтримуватимуть Україну в позовах проти РФ, на відміну від США.

Потенційне суперництво у безпековій сфері Безпекова сфера взаємодії завжди вбачалася сторонами найбільш міцною і перспективною. В її основі – Вашингтонський договір про створення НАТО 1949 р. та 70 років співробітництва, взаємодопомоги, розширення й спільної участі в операціях на території країн-учасниць та за їхніми межами. Договір витримав випробування холодною війною і, як вважалося, не давав підстав його сторонам сумніватись у гармонійній взаємодії в майбутньому. Окремі вияви незадоволення одноосібними рішеннями американського керівництва мали місце насамперед з боку Франції (тимчасовий вихід з воєнної структури НАТО в 1966–2003 рр.), але вони не позначалися на політичній єдності та взаємосумісності збройних сил країн-членів. Заявка на самостійність Європи пролунала в 1998 р., коли після нездатності припинити війну в Косово без допомоги США Франція та Британія прийняли Декларацію Сен-Мало про створення Спільної безпекової та оборонної політики ЄС (Common Security and Defence Policy) та про формування до 2003 р. Європейських сил швидкого реагування для гуманітарних, надзвичайних і миротворчих операцій кількістю до 60 тис. осіб (15 бригад). Однак про справжню безпекову автономність на той час не йшлося. Згадані сили у вигляді погоджених національних контингентів не мають належних авіаційних та морських засобів транспортування і залишаються залежними від спільних рішень НАТО, а фактично США. Безпекові відносини між США та ЄС більш серйозно ускладнилися на межі ХХІ ст. з огляду на силові заходи Вашингтона на Близькому Сході внаслідок терористичних дій ісламських фундаменталістів проти Сполучених Штатів (11 вересня 2001 р.). Реагуючи на терор ісламістів країни – члени НАТО в складі ЄС ініціативно взяли на себе зобов'язання переслідувати злочинні організації та допомагати жертвам нападів. Такої ж точки зору в цілому додержувався і Європейський Союз.

Водночас європейці розійшлися з Вашингтоном у виборі методів боротьби та баченні масштабів загрози, зокрема у доцільності силових дій в Іраку. Йдеться також і про створення місць утримання підозрюваних у тероризмі на території цих держав, і про таємне перевезення обвинувачених через територію країн ЄС (Польща, Румунія, ФРН), і про правовий режим та параметри функціонування тюрми на військовій базі США в Гуантанамо (Куба). Ще одним помітним пунктом непорозуміння виявилось ставлення до подальшого розширення НАТО у зв'язку із заявками Грузії та України. ТанDEM ФРН та Франції, які враховували інтереси Російської Федерації, заблокував ініціативу президента США Д. Буша-молодшого, і двом країнам відмовили у початку передвступних процедур (План дій щодо членства в НАТО, ПДЧ).

Напад РФ на Грузію в 2008 р. та Україну в 2014 р. дав підстави США звинувачувати європейців у відсутності стратегічного мислення та вимагати більшої узгодженості. Паралельно з року в рік загострювалися протиріччя щодо ситуації на Близькому Сході, де США безальтернативно підтримували Ізраїль, у Перській Затоці, де США протистояли Ірану, у Сирії, де США оголошували політику «червоних ліній», але не дотримувалися її, тощо. Додаткової гостроти додало критиковане у ЄС рішення Вашингтона припинити дію угод з обмеження ядерного та ракетного озброєння – договори РСМД та СНО III. Поступово посилювалося тертя між партнерами у безпекових питаннях у міжнародних організаціях, насамперед ООН, де США нерідко залишалися наодинці під час голосування в Раді Безпеки.

В умовах продовження агресії РФ проти України, нахабного порушення нею морських та повітряних меж країн НАТО тривогу та гостру критику викликали у Європі ухильні вислови Д. Трампа щодо імперативності статті 5 Вашингтонського договору, пов'язання безпекових гарантій зі значним підвищенням внесків у бюджет НАТО. Відмова президента США від складної компромісної угоди з Іраном (Спільний всеохоплюючий план дій, СВПД – домовленість про обмеження ядерної програми Ірану), яка ухвалювалася за безпосередньої участі ЄС та його провідних країн, врешті підштовхнула керівництво Євросоюзу до офіційного оголошення наміру мати власні безпекові можливості і не залежати від США. Декотрі експерти вважають, що адміністрація Д. Трампа наполегливо діяла проти угоди СВПД не через якісь її неадекватні положення, а через вторинну роль США в її досягненні. Як наслідок, у лексиконі експертних груп, європейських політичних партій та інституцій з'явилися поняття «Європейська стратегічна автономність», «Європейська армія», «спільна європейська стратегічна культура», а в 2016 р. в Глобальній стратегії ЄС поставлено за мету досягти «стратегічної автономності». Своє бачення такої автономності в 2017 р. президент Франції Е. Макрон визначив як ситуацію, коли Євросоюз матиме «автономні оперативні можливості», чітко позначивши їх як частину оборонної та безпекової сфери. Не випадково Аналітична служба Конгресу США, яка формує фактологічну базу для членів вищого американського законодавчого органу, констатувала, що «заклики французького президента Макрона до створення “європейської армії” мають на меті підкреслити необхідність посилити європейські оборонні можливості на тлі зростаючої невпевненості у майбутній ролі США в світі».

Лекція 10. Зовнішньополітична стратегія США на Близькому Сході

1. Війна за ресурси під егідою демократії
2. Особливості зовнішньополітичного курсу США на Близькому Сході
3. Боротьба з тероризмом як метод зовнішньої політики США

США займають провідне місце в системі міжнародних відносин і здійснюють вплив на більшість країн світу, включаючи країни Близького Сходу. З'ясування ролі США та аналіз їхньої політичної стратегії в близькосхідному регіоні є важливим, оскільки від того, якими будуть наступні дії американського уряду, залежить безпека та стабільність регіону. На проблемі місця та ролі зовнішньополітичної діяльності США за президентства Д. Трампа в регіоні Близького Сходу роблять акцент у своїх працях українські вчені. А. Герасимчук у своїй праці досліджувала близькосхідний вектор зовнішньої політики Д. Трампа в цілому. О. Хара у своїй праці зробив аналіз нової стратегії США на Близькому Сході, порівнюючи дії Д. Трампа з його попередником Б. Обамою.

Звернемо увагу на те, як нинішній очільник Білого дому зосереджує увагу на боротьбі з поширенням тероризму в осередді ісламу, розвитку економічної та безпекової співпраці в регіоні. Проблематику також досліджують закордонні вчені, які вивчають як загальні тенденції зовнішньополітичної діяльності Д. Трампа на Близькому Сході, так і позиції американського уряду стосовно окремих проблем в регіоні. Американський вчений А. Кордесмен центром свого дослідження зробив близькосхідний вектор діяльності уряду США в цілому, наголошуючи на невідповідності між зробленими заявами та діями і вказуючи на те, що саме це заважає досягти стабільності в регіоні. Вчений акцентує свою увагу на політиці США в Ірані, стверджуючи, що іранська проблема залишатиметься невирішеною за відсутності чітко прописаної стратегії. Інші дослідники зосередили увагу на дослідженні впливу США на окремі проблеми в регіоні. Зокрема Дж. Альтерман сконцентрувався на єменській проблемі, А. Штайн – на наслідках виведення американських військових із Сирії, Дж. Халтівангер – на позиції американського уряду щодо палестино-ізраїльського конфлікту. Регіон Близького Сходу традиційно залишається основним вектором зовнішньополітичної діяльності США, який спрямований на забезпечення національної безпеки та інтересів американської спільноти.

Події «арабської весни» значно загострили ситуацію в і так нестабільному регіоні. Воєнні конфлікти в Сирії та Ємені, невирішеність палестино-ізраїльського конфлікту, діяльність Ісламської держави, релігійні протиріччя та боротьба за лідерство в регіоні створюють низку загроз для уряду США, від якого потребується прийняття чіткого плану дій, який би допоміг досягнути стабільності на Близькому Сході. Д. Трамп, як і його попередники, мав виробити власну регіональну стратегію. Бачення близькосхідного регіону закріплене в стратегії національної безпеки США 2017 р., але невідповідність у заявах та практичних діях, неузгодження деяких питань з урядом, зокрема щодо виведення американських військ із Сирії, спровокували занепокоєння тим, яку роль займуть США на Близькому Сході та які дії будуть виконуватись надалі щодо вирішення регіональних конфліктів.

Метою лекції є аналіз зовнішньополітичної стратегії США в близькосхідному регіоні та діяльності американського уряду відносно ключових регіональних гарячих точок за президентства Д. Трампа. Завдання:

- 1) проаналізувати близькосхідну стратегію США;
- 2) визначити та проаналізувати підходи щодо розв'язання проблеми поширення тероризму;
- 3) визначити політику американського уряду щодо близькосхідних військових конфліктів в Сирії, Ємені та палестино-ізраїльського конфлікту.
- 4) простежити загострення відносини між США та Іраном. Боротьба з тероризмом

Однією з головних проблем для безпеки США є проблема міжнародного тероризму та його поширення, яка тісно пов'язана з подіями в близькосхідному регіоні. В стратегії національної безпеки країни зазначено те, якими шляхами цю проблему можна вирішувати. Серед вказаних інструментів можна виділити:

- співпраця з союзниками задля стримування та перешкоджання терористичних нападів;
- безпосередня боротьба з терористами; покращення роботи розвідки та обмін інформацією з іноземними партнерами;
- знищення ланцюгів фінансування терористичних організацій;
- боротьба з поширенням ідеології терористів, щоб зменшити набір рекрутів.

Д. Трамп сконцентрував свою увагу на повній ліквідації терористичних організацій за допомогою жорстких методів. В новій стратегії не передбачено інструментів «м'якої сили», яка є необхідною складовою боротьби проти терористів. Нова адміністрація також не врахувала причин виникнення та поширення терористичної ідеології, зокрема соціально-економічних, викорінення яких допомогло б у боротьбі з ворогом. В жовтні 2019 р. відбулась ліквідація лідера самопроголошеної Ісламської держави (ІД) Абу аль-Багдаді, що, як зазначив президент Туреччини Р. Ердоган, є «поворотним моментом» у боротьбі з тероризмом.

Звичайно, смерть лідера ІД є значною подією міжнародного характеру, але вона не означає припинення існування самої Ісламської держави. Президенту США потрібно краще продумати стратегію антитерористичної боротьби, адже знищення терористичних лідерів лише затримує діяльність організації на коротких час та створює бажання помститись.

Сирійська війна. Головним завданням в Сирії Д. Трамп оголосив боротьбу з Ісламською Державою та іншими терористичними організаціями. Президент, не ставив основною ціллю знищення режиму Башара альАсада, але 7 квітня 2017 р. збройні сили США завдали ракетного удару по аеродрому Шайрат в західній Сирії, де розміщувався військовий контингент президента, стверджуючи, що дії Вашингтона були спричинені хімічною атакою в провінції Ідліб, жертвами якої стали мирні жителі.

7 квітня 2018 р. знову внаслідок хімічної атаки було здійснено ракетний удар по Дамаску і Хомсу, але вже тепер США підтримували збройні сили Великої Британії та Франції. Дії трьох урядів дають зрозуміти, що вони не мали більшої цілі, наприклад, повалення режиму Б. Аль-Асада. Їх метою було лише зупинення хімічних атак. Колишній державний секретар США Р. Тіллерсон у 2018 р. заявив, що головна мета адміністрації Д. Трампа – це захист громадян США від терористичних організацій і, паралельно з цим, перешкоджання терористам у створенні нових організацій, фінансовому збагаченню та

набору у їхні лави нових людей з різних куточків світу. Він також окреслив ключові елементи дій США в Сирії. Серед них можна виділити: повне знищення Ісламської Держави та АльКаїди; зменшення впливу Ірану на сирійський уряд; створення умов для повернення біженців; звільнення Сирії від зброї масового ураження. Такі дії потребують виважених дипломатичних рішень, а не лише застосування жорсткої сили. Наприкінці 2018 р. Д. Трамп заявив про намір вивести американські війська з північного сходу Сирії, а в січні 2019 р. офіційно заявив про початок їх виведення. Американські військові перебували на території Сирії з 2015 р., допомагаючи курдському населенню у боротьбі проти Ісламської Держави.

Ще одна причина перебування військ – перешкоджання будівництву комунікаційних зв'язків між іранським та сирійським урядами. Чому ж президент прийняв рішення про виведення військ? Д. Трамп зрозумів, що перебування американських військових в Сирії, а також і в інших країнах, це не найкращий шлях для боротьби з тероризмом, тим паче, їхня присутність не завадить терористичним організаціям проникати на територію США та інших держав. Президент також передбачив збільшення напруги між Туреччиною та США через підтримку останніми курдів, які вважаються турецьким урядом терористичним угрупованням.

Що станеться з північно-східною Сирією після виведення військ? Мало ймовірно, що інший актор міжнародних відносин захоче перейняти на себе роль США в цій частині, тому, швидше за все, можливе розгортання військових дій між курдами та турецькою армією. Єменський конфлікт У війні між шіїтами хуситами та єменським урядом Д. Трамп підтримує останнього, співпрацюючи з Саудівською Аравією, яка є стратегічним партнером США.

Переслідуючи ціль знищення міжнародного тероризму, 29 січня 2017 р. було здійснено воєнну операцію в єменській провінції АльБайда, з метою ліквідації Аль-Каїди. Рейд передбачав збір інформації, яка б дала змогу запобігти майбутнім терористичним атакам організації, а також визначення місця перебування терористичного лідера К. Аль-Раймі. Внаслідок операції було знищено трьох високопосадовців Аль-Каїди та вилучено цінну інформацію. Для американського президента операція виявилась успішною, для єменського військового очільника – повним провалом. Він заявив, що операція, яка призвела до жертв цивільного населення, не може вважатися успішною.

Воєнною операцією також був задоволений лідер альКаїди. К. Аль-Раймі записав 11-хвилинне аудіоповідомлення, в якому вирішив подратувати Д. Трампа, назвавши його «новим дурнем Білого дому». США розглядають єменський конфлікт на відстані витягнутої руки. Крім того, що Білий дім заправляє військові літаки союзників та продає їм зброю, він нічого більше не робить. Американському урядові варто було б переглянути доцільність підтримки арабської коаліції на чолі з Саудівською Аравією, яка веде війну в Ємені, особливо після вбивства журналіста Д. Хашоггі, винним в якому вважається коронний принц Саудівської Аравії. Палестино-ізраїльський конфлікт Конфлікт традиційно залишається в центрі уваги США через те, що Ізраїль виступає важливим стратегічним партнером для американського уряду.

Зі вступом на пост президента Д. Трампа відносини між США та Палестиною значно загострились і для цього є декілька причин:

По-перше, колишні президенти не проявляли прихильності до певної сторони конфлікту, їх головним завданням було просто розв'язати цю проблему. Д. Трамп змінив

вектор цієї політики, визнавши 6 грудня 2017 р. Єрусалим столицею Ізраїлю. Обидві сторони конфлікту вважають місто своєю столицею, що, перш за все, пов'язано з його релігійним значенням. 1967 р., як наслідок Шестиденної війни, Ізраїль зайняв всю територію міста, хоча міжнародна спільнота схильна наполягати на тому, щоб Східний Єрусалим став столицею палестинської держави. Можна сказати, що з 2017 р. США почали виступати саме на боці ізраїльської держави, тим самим підірвавши довіру Палестини до американського уряду.

По-друге, в березні 2019 р. Д. Трамп підписав декларацію про визнання Голанських Висот ізраїльською територією, не зважаючи на те, що захоплення Ізраїлем цієї території в Сирії в 1967 р. вважається несумісним з міжнародним правом.

По-третє, в листопаді 2019 р. державний секретар М. Помпео заявив, що США більше не розглядають ізраїльські поселення на окупованих територіях як такі, що «несумісні з міжнародним правом», стверджуючи, що їх визнання як «несумісних» не допоможе досягнути миру в конфлікті.

Визнання ізраїльських поселень та Голанських Висот не лише робить напруженими відносини між США та Палестиною та зменшує довіру останньої до американського уряду, але й підриває прагнення Палестини бути остаточно визнаною, як незалежна арабська держава. Те, що Білий дім повністю підтримує ізраїльську позицію в конфлікті підкреслює ще й те, що в серпні 2019 р. США виключили Палестинську автономію з опублікованого ними списку держав та територій. Підтримуючи Ізраїль, Д. Трамп переслідує власну вигоду. Основою його електоральної бази є протестанти-євангелісти [14], які в палестино-ізраїльському конфлікті виступають на боці Ізраїлю. Бажаючи йти на другій термін президентства, американський лідер має на меті підвищити свій рейтинг, який значно знизився, зокрема після початку процедури імпічменту.

Таким чином, підтримуючи ізраїльський уряд в близькосхідному конфлікті, Д. Трамп бажає збільшити шанси на перемогу. Іранська проблема Іранська проблема визначає дії США в близькосхідному регіоні. Йдеться не лише про ядерну безпеку, але й про регіональні конфлікти, вплив на які має Іран, зокрема в Ємені та Сирії, а також про бажання Ірану виступати лідером в регіоні. Зі вступом Д. Трампа на пост президента США простежується повний відхід від політики, яку проводив Б. Обама щодо Ірану. Дії попередника були спрямовані на запобігання розвитку ядерної програми в країні.

З цією метою в 2015 р. лідери Ірану, США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Китаю та Росії підписали ядерну угоду, відому як Спільний всеосяжний план дій (ІСРОА), яка передбачала скорочення Іраном запасів збагаченого урану. Ще до вступу на пост президента Д. Трамп різко критикував цей договір, стверджуючи, що він не надає точних гарантій відмови іранського уряду від виробництва ядерної зброї. В травні 2018 р. американський лідер заявив про вихід США з ядерної угоди, оголосивши також про відновлення економічних санкцій щодо Ірану.

2017 р. Білий Дім прийняв стратегію щодо Ірану. Вона містить в собі такі елементи: зосередження США на нейтралізації дестабілізуючого впливу Ірану та обмеження його агресії відносно підтримки терористів, відродження регіональних альянсів для перешкодження підривної діяльності Ірану, протидія іранському режиму та Корпусу Вартових Ісламської Революції (КВІР) – головній силовій структурі Ірану, протидія загроз від балістичних ракет, заклик до міжнародної спільноти засудити порушення прав людини КВІР, знищення всіх шляхів для розробки Іраном ядерної зброї. Відносини між США та

Іраном досягли свого піку після американського авіаудару по Багдаду 3 січня 2020 р., внаслідок якого загинув іранський генерал К. Сулеймані. Він був правою рукою верховного лідера країни А. Хаменеї та головою спецпідрозділу КВІР «Ель-Кудс», що спеціалізується на проведенні військових операцій за кордоном. Держсекретар США М. Помпео заявив, що удар був здійснений, щоб запобігти «неминучій атаці», яку генерал мав провести, і внаслідок якої могли загинути десятки, а то і сотні мирних жителів. Реакція Ірану була моментальною: 5 січня 2020 р. Іран зняв з себе обмеження щодо збагачення урану, але згодом заявив, що не має намірів виходити з ядерної угоди. 8 січня Іран здійснив напад на американські військові бази в Іраку, як відплата за вбивство К. Сулеймані. Стає зрозуміло, що головною ціллю іранського уряду зараз є очистити Близький Схід від присутності США.

Після реакції Ірану соцмережі вибухнули з публікаціями про ймовірний початок Третьої світової війни. Ситуація між Іраном та США априорі не розростеться до стану Третьої світової, але ргоху war, тобто війна, в якій держави безпосередньо не воюють (яскравим прикладом є холодна війна та російська агресія на Донбасі) – можлива. Можливим є також повалення іранського режиму, адже США своїми санкціями намагається підняти протестні настрої серед народу, які підсилюються внаслідок помилкового збиття іранською ракетою українського літака. Дослідження показало, яку роль відіграють США в регіоні Близького Сходу, а також невідповідність заяв уряду з його діями.

Можна виділити декілька аспектів близькосхідної політики Д. Трампа.

По-перше, головна ціль нової адміністрації, яка зазначена в близькосхідній стратегії, – це боротьба з міжнародним тероризмом.

По-друге, переслідуючи ціль захисту національних інтересів країни та знищення терористичних організацій, американський уряд бере участь у розв'язанні іранської проблеми та конфліктів в Ємені та Сирії. В палестино-ізраїльському конфлікті пріоритет надається Ізраїлю, як традиційному стратегічному партнерові.

По-третє, близькосхідний вектор зовнішньої політики Д. Трампа характеризується невідповідністю зроблених заяв із практичними діями, що значно підриває позиції США в регіоні та зменшує успішність майбутніх воєнних операцій.

Цю тему можна досліджувати і надалі, спостерігаючи за процесами, які відбуваються в світі. Чи збережуть США лідерство в регіоні? Які будуть наступні дії американського уряду стосовно Ірану? Чи буде застосовуватись «м'яка сила» у близькосхідній політиці, зокрема у боротьбі з тероризмом?

Лекція 11. Інтереси США в Південній та Східній Азії

1. Дипломатичні стосунки США з країнами Східної Азії
2. Стратегічні відносини США Індії та Китаю
3. Особливості зовнішньополітичних відносин США та Японії

Після Другої світової війни акцент зовнішньої політики США перемістився в Східну Азію, де, як вважали провідні американські лідери, США мають найменший вплив на політичні процеси цього регіону і який може створювати перешкоди на шляху реалізації

американської місіонерської місії – відстоювати ідеї демократії та вільного ринку будь-де в світі. Для досягнення оставленої мети американське керівництво йде на непопулярні політичні заходи – з Китаєм задля стримування впливу Радянського Союзу в цьому регіоні. Завдяки успішним економічним реформам Китай посідає провідне місце в світовому розвитку та перетворюється на впливову державу. США все складніше стає утримувати контроль над політичними процесами в Східній Азії. Традиційні механізми зовнішньополітичної діяльності США втрачають свою дієвість. Проте США не втрачають надію на побудову нової парадигми стосунків між країнами Східної Азії, що сприятимуть збереженню впливом позиції США в цьому регіоні та збереженню мирного співіснування східноазійських країн.

Мета лекції – розкрити осиної напрямки зовнішньополітичної діяльності США в Східній Азії та дослідити зовнішньополітичні пріоритети США в цьому регіоні.

Проблематика зовнішньої політики США та країн Східної Азії досліджується відомим американськими політологами Г. Кіссінджером і З. Бжезинським, російськими політологами М. Крупянко та Л. Арешидзе, українськими вченими Городньою Н. та Лещенко Л.. Основні результати дослідження. В основу зовнішньої політики США була покладена ідея про месіанську роль Америки як єдиною демократичної країни в світі, яка несе всім звільнення від тиранії та деспотизму.

Протягом періоду становлення американського суспільства в 1783-1841 рр. з'явилась, а пізніше отримала широке розповсюдження ідея про те, що Америка – «Богом обрана країна», куди «всемогуче Провіщення» привело тисячі іммігрантів, для того щоб створити взірцеве у всіх відносинах суспільство та державу. Американське суспільство повірило в «американську виключність», яка на думку американських політиків зобов'язує Америку відстоювати ідею демократії будьде в світі, а за необхідності і захищати її. Незаперечним є факт, що за достатньо короткій проміжок часу колишня колонія Великої Британії змогла перетворитись на найпотужнішу з економічної та найвпливовішу з політичної точок зору країну в світі. Свобода слова, підприємництва та віросповідання є базовими цінностями американського суспільства, які на думку багатьох американців є універсальними цінностями для цілого світу. Тому можна вважати, що зовнішня політика США, що спрямована на захист демократичних цінностей та підтримку нових демократій, має історичне підґрунтя та підтверджена станом демократичних свобод, а також системою захисту прав людини в самій країні.

До початку Другої світової війни керівництво США не надавало належної уваги регіону Східної Азії. Воно не бачило серйозних загроз своїм геополітичним інтересам як на регіональному так і на глобальному рівні. Події Другої світової війни, зокрема знищення японцями американської військово-морської бази в Перл-Харбор, сильно підірвали позиції США в цій частині Тихого океану. США вимушені були суттєво переглянути зовнішню політику відносно Східної Азії. Весною 1949 р. командуючий збройними силами США на Тихому океані генерал Д. Макартур заявив, що лінія оборони США буде проходити по її островним територіям в західній частині Тихого океану. В січні 1950 р. Держсекретар США Д. Ачесон включив Східну Азію в сферу особливої уваги та відповідальності США. Причинами для такого різкого зміну зовнішньополітичного курсу США стали початок Корейської війни в 1950 р., а також активізація зовнішньополітичних курсів СРСР та Китаю у напрямку розповсюдження комуністичної ідеї в Східній Азії. З метою запобігання розповсюдженню комуністичної ідеї США розв'язує війну в 1965 р. з

Північним В'єтнамом, і в 1975 р. зазнає поразку. В 50-х роках значно загострюються відносини Китаю з Радянським Союзом. Від тісної співпраці сторони переходять до відкритого протистояння. Китайський лідер Мао Цзедун не погоджується на роль «молодшого брата» Радянського Союзу і відкрито виступає проти політики Сталіна. Впевненість Мао Цзедуна у власних силах призводить до військового конфлікту на острові Даманській. Втручання Китаю на територію Радянського Союзу надовго заморожує політичні відносини між СРСР та Китаєм. Слід зазначити, що за період починаючи з 1945 р. по початок 70-х років США не змогли добитись суттєвих як політичних так і силових перемог в Східній Азії. Керівництво країни вимушено було переглянути зовнішньополітичну стратегію. Відкрите протистояння з країнами цього регіону не приносило бажаних результатів.

На початку 70-х років США та Китай проявляють зацікавленість в розвитку контактів між двома країнами. Значним поштовхом для активізації стосунків між двома країнами став візит президента США Ніксона до Китаю, під час якого було підписане Спільне комюніке, так зване Шанхайське комюніке. Сторони постійно проводять зустрічі на вищому рівні намагаючись віднайти прийнятну модель співпраці.

Події липня 1989 р. на площі Тяньаньмень в Пекіні суттєво вплинули на стан стосунків між двома країнами. Китайське керівництво не могло зрозуміти, чому американське керівництво так негативно поставилось до силових дій з боку керівництва Китаю по відношенню до демонстрантів. Тривалий час китайські лідери вважали, що двосторонні стосунки мають базуватись на основі двосторонніх домовленостей, і жодна країна не має втручатись в внутрішні справи Китаю. Аналогічної позиції Китай дотримується по відношенню до інших країн. Проте керівництво США дало чітко зрозуміти лідерам Китаю, що воно не залишиться байдужим до стану справ з захисту прав людини та демократичних свобод в Китаю. Американське керівництво усвідомлювало, що відкрита конфронтації з Китаєм не матиме суттєво впливу на внутрішню політику Китаю. Конфлікт між сторонами було вирішено, коли китайські лідери запропонували модель співпраці, яка передбачає розвивати стосунки між країнами там де вони мають спільні інтереси, і утримуватись від критики внутрішньої політики кожної країни в тих питаннях де вони розходяться. США активно підтримувало економічні реформи в КНР постачаючи сучасну техніку та технології в цю країну. Розвиток економічних стосунків та політичних контактів між США та Китаєм відіграло роль так званого «відволікаючого маневру» з боку США, спрямованого на утримання Китаю від наближення з Радянським Союзом. Хоча співпраця між США та Китаєм сприяла зміцненню економічної могутності останнього, проте керівництво США вбачало в цьому меншу загрозу ніж розвиток будь-яких стосунків між Китаєм та СРСР.

В кінці 80-х років минулого сторіччя керівництво Радянського Союзу намагалось відновити стосунки з КНР, проте реального динамізму ці стосунки не набули. Під час візиту Президента СРСР М. Горбачова до КНР, керівництво Китаю обмежилось короткою зустріччю радянських гостей в пекінським аеропорту. Хід переговорів викликав певну насторогу з боку китайської сторони, оскільки переговори почались не з аналізу стосунків між двома країнами, а з прохання Президента СРСР М. Горбачова надати продовольчу допомогу Радянському Союзу. Це свідчило про те, що економіка Радянського Союзу перебуває в тяжкій кризі. З рештою політика замкнутості від зовнішнього світу зазнала фіаско і Радянський Союз припинив своє існування, тоді як політика відкритості до

зовнішнього світу вивела Китай на новий рівень розвитку. Радянський Союз зазнав поразки в «холодній війні». Основна зовнішньополітична задача США, а саме усунення СРСР з політичної карти світу була виконана. США вийшли переможцем в цьому тривалому протистоянні.

Відповідно були розроблені нові принципи та цілі нової зовнішньополітичної стратегії США. Виступаючи на 48-й сесії Генеральної Асамблеї ООН в вересні 1993 р. президент США Клінтон зазначив, що головною задачею Америки в нових історичних умовах є розширення співтовариств ринкових демократій в цілому світі. Якщо протягом «холодної війни» американці були вимушені стримувати радянську загрозу інститутам вільного світу, то тепер американці мріють про світове співтовариство процвітаючих демократій. Помічник Клінтона з національної безпеки Е. Лейк в 1996 р. підкреслив, що Америка в XXI сторіччі повинна, за будь-яких обставин, зберегти свою роль головної тихоокеанської держави, і тому не терпить суперництва з будь-якої сторони, і в першу чергу Китаю. Він також зазначив, що США має свої інтереси в Східній Азії, де мешкає близько третини населення земної кулі, де знаходиться значна частина глобальних ресурсів, а на країни регіону припадає чверть світового товарообігу та послуг.

Враховуючи нові політичні реалії в світі, США намагались зберегти позицію єдиної могутньої держави в світі та відповідно посилити свою присутність та вплив в Східній Азії. Економічний розвиток Китаю позитивно впливав на економічне зростання в цілому регіоні Східної Азії, що не можна сказати про основного партнера США в цьому регіоні, а саме Японію. В 80-х роках минулого сторіччя економіка Японії опинилась в тривалій стагнації і протягом десятиліття керівництво цієї країни не могло вивести країну з економічної кризи. Крім того Японія мала імідж країни загарбника інших країн, зокрема Китаю та Кореї. Відповідно США не могли розраховувати на Японію як плацдарм для закріплення своєї присутності в Східній Азії. Тому США надають перевагу розвитку двосторонніх стосунків з іншими країнами цього регіону.

Політика США по відношенню до Китаю. Причиною розвитку стосунків між США та Китаєм була політика США щодо стримування впливу Радянського Союзу в регіоні Східної Азії як в політичному так і економічному плані, а також запобігання будь-якої присутності Радянського Союзу в цьому регіоні. Проте з розвалом Радянського Союзу, «політичне життя» для США не «полегшало». В нових політичних умовах, з зростанням економічної могутності Китаю, США вже вимушені були враховувати новий стан Китаю та його вплив на політичні процеси як в регіоні так і в цілому світі. За висловлюванням китайських лідерів «Китай піднявся». Це означає, що Китай не тільки зміг підняти економіку країни, а також вийти на світову політичну арену в новому вигляді.

Слід зазначити, що Китай як і США відчуває свою месіанську роль в світі, яка полягає в розповсюдженні історичних цінностей та поглядів на співіснування в суспільстві. Протягом 15 сторіч Китай був лідером світового розвитку, демонструючи гарні досягнення в економічному зростанні, науки, медицині та культурі. За багатотисячолітню історію в Китаї була розроблена досконала освітня система, система державного управління та підбору управлінських кадрів. Вчення всесвітньовідомого філософа Конфуція стали теоретичною основою будови китайського суспільства. Його теорія гуманізму та гармонії в суспільних відносинах є актуальною і в сучасний час. Китайці вбачають великий зміст в назві своєї держави «Джунгуо», яка перекладається з

китайської мови як серединна держава. Вони вважають, що ця назва має великий філософський зміст, суть якого полягає в тому, що Китай є не тільки центром Азії, а й всього світу, то відповідно Китай має приймати активну участь в світових цивілізаційних процесах та розповсюджувати свої цінності серед інших країн.

Китайські лідери не одноразово заявляли, що Китай не прагне перетворитись на світового гегемона. Вони постійно підкреслюють, що Китай ніколи не нав'язуватиме свої інтереси і будуватиме стосунки з іншими країнами на взаємовигідній та рівноправній основі. Фактично сьогодні в східноазійському політичному житті співіснують дві основні цивілізаційні держави – США та Китай, які відчують відповідальність за майбутнє не тільки своїх країн, регіону, а фактично всього світу. Спільним для них є те, що кожна з цих країн свого часу перебували в колоніальному пригніченні з боку інших країн і здобули свою незалежність та свободу завдяки титанічним зусиллям народів цих країн, які відстоювали власні цивілізаційні цінності. В той самий час є суттєві відмінності в цінностях кожної з цих країн. Якщо основу гуманістичної китайської філософії буття є повага до батьків, оточуючих та керівників. Крім того, вони також вважають, що лідер країни володіє небесним мандатом і всі мають виконувати його розпорядження та накази.

Теорія державного управління в Китаї передбачає ретельний підбір управлінських кадрів на державні посади. Згідно цієї теорії вибір посадовців на державні посади має здійснюватись на конкурсній основі після складання іспитів. При цьому будь-яких обмежень за соціальним походженням чи місцем проживанням не існує. Досить розвинута система підбору державних управлінських кадрів сприяла залученню кращих кадрів до державної служби, що в свою чергу позитивно впливало на розвиток країни. Проте замкнутість Китаю від зовнішнього світу, в умовах відсутності конкуренції, стала причиною технологічного відставання Китаю від розвинутих країн. Тому сьогодні в Східній Азії зіткнулись дві найпотужніші країни світу, зовнішні інтереси яких виходять далеко за межі регіону Східної Азії, проте в той самий час позиції цих країн на світовій політичній арені значною мірою визначатимуться саме позиціями цих країн саме в цьому регіоні. Кожна з цих країн намагається забезпечити собі лідируючу позицію в цьому регіоні. Для США Китай є не тільки основним торговим конкурентом, проте перш за все, основним стратегічним суперником.

Політика США по відношенню до Японії. Японія по суті є єдиним союзником США в Східній Азії, тому США намагаються зберегти довірчі відносини з цією країною. Основна увага США сьогодні спрямована на зміцнення японо-американського воєнно-політичного союзу. США додають багато зусиль для пропагування важливості Договору про безпеку з Японією перед обличчям «нових викликів та загроз національним інтересам» як Японії так і США з боку міжнародного тероризму. Крім того США зацікавлена з залученні потужного науково-технічного, фінансового та військового потенціалу Японії для зміцнення власної позиції в Східній Азії. Проте після «холодної війни» влада США почала відчувати труднощі щодо легітимізації своїх обов'язків з захисту безпеки Японії, оскільки вони були зацікавлені не стільки в захисті безпеки цієї країни в регіоні Східної Азії скільки в залученні японського економічного, науково-технічного та військового потенціалу для забезпечення в першу чергу свого стратегічного домінування не тільки на регіональному, а також на глобальному рівні. Зняття США багатьох протиріч у відносинах з Японією в торгово-економічній сфері на початку XXI сторіччя також було направлено на полегшення для Вашингтону використання

можливостей Японії як союзника в цілях зміцнення позиції США в Східній Азії. Влада Японії в умовах тривалої кризи особливо цінила дії США в таких найбільш чутливих сферах двосторонніх відносин, як більша відкритість ринків США для просування на них високотехнологічних японських товарів та послуг. З іншого боку рішення цих проблем забезпечує новий підйом американських інвестицій в японську економіку, вирівнює митні тарифи, покращує корпоративний менеджмент. Владі Японії важко реанімувати японську економіку без того, щоб зробити її більш відкритою, в тому числі для американського капіталу. Намагання американської влади зміцнити двосторонній військово-політичний союз з Японією передбачають заходи з зняття занепокоєння та недовіри в країнах Східної Азії з приводу відродження японського милітаризму, перегляду мирної Конституції 1947 р., відходу японської влади від трьох неядерних принципів та пацифізму в цілому. Після «холодної війни» Японія на очах спільноти та політиків країн Східної Азії переглядає військову політику. Токіо створює сучасну армію, озброєну не тільки оборонними видами зброї. Японія прагне перетворити союз з США в альянс рівноправних партнерів. Однак провідні регіональні «гравці» Східної Азії, і преш за все Китай та Південна Корея, спостерігають за тим, як США активно підштовхують Японію до нової ролі в регіоні в якості «непотоплюваного авіаносця».

Політика США по відношенню до Південної Кореї. Після «холодної війни» США прагнуть зміцнити стратегічні відносини з іншим важливим союзником в регіоні – з Південною Кореєю, яка в зв'язку з об'єднуючими тенденціями в регіоні на Корейському півострові біла зацікавлена грати самостійну роль в регіоні. США прагнуть реалізувати наступні п'ять напрямків в своїй південнокорейській політиці.

По-перше, американська влада намагається зміцнити координацію реальної політики в рамках союзницьких відносин в трикутнику США – Японія – Південна Корея. З цією метою в 1999 р. за їх участю була створена Трьохстороння група координації та нагляду.

По-друге, військові та політики в США переглянули свої відносини з Сеулом в сторону ще більшого наближення, по можливості повторюючи модель співпраці з Японією в рамках «Керівних принципів японо-американського співробітництва в сфері оборони» 1997 р.

По-третє, США заохочували Південну Корею до збільшення інвестицій в економіку КНДР, в навчанні її персоналу сучасному менеджменту з розрахунку на розхитування північно корейського режиму та більш активного включення Пхеньяну в міжнародні торгово-економічні відносини.

По-четверте, США проявляють ініціативу в створенні спільних з Сеулом робочих груп з розробки узгодженої політики, здатної адекватно реагувати на внутрішньо корейський діалог.

По-п'яте, США постійно підтримували діалог з південнокорейським керівництвом щодо розробки нового формату присутності американських військ, що здатні відповідно реагувати на можливі радикальні зміни політичної ситуації на Корейському півострові, об'єднанню двох корейських держав та необхідності для США вивести війська з півдня об'єднаної Кореї.

Південна Корея досягла немало в своїй політиці, що спрямована на зближення з Північчю і навіть спромоглась спонукати владу США відвести свої війська з демілітаризованої зони та скоротити чисельність американського військового контингенту

на свої території. США все складніше стримувати пропівнічнокорейські настрої в правлячих колах Південної Кореї.

Висновки. Для зміцнення стратегічної позиції в Східній Азії влада США прагне урізноманітнити свої дії в регіоні, застосовуючи як силові, так і несилові методи в своїй політиці. Для політичного істеблїшменту США сьогодні очевидно, що спираючись тільки на силову складову своєї зовнішньої політики в регіоні їм буде не легко відстоювати тут своє лідерство. Керівництво США також більш активно використовує несилові методи реалізації своєї стратегії, зокрема потенціал нових регіональних колективних інститутів співробітництва, що знаходяться під їх контролем. США мають досвід керівництва такими структурами, коли поряд з двосторонніми договорами безпеки з Японією та Південною Кореєю, вони мали в Східній та Південно-Східній Азії багатосторонні структури. Серед таких структур важливу роль відіграла Організація Договору Південно-Східної Азії СЕАТО (South-East Asia Treaty Organization), Азійсько-Тихоокеанська Рада (Asian and Pacific Council), а також військово-політичний блок АНЗЮК.

Лекція 12. США та Росія від співпраці до військових конфліктів

1. Співпраця США та Росії в пострадянський період.
2. Участь США та Росії в локальних військових конфліктах по різні сторони барикад.
3. Геополітичні інтереси США в Північно-Азіатському регіоні.

Вивчення даної проблеми обумовлене майже цілковитою відсутністю спеціальних комплексних наукових розвідок представників української історичної й політичної думки. Вітчизняні дослідники торкаються питань російсько-американських відносин здебільшого в контексті ролі України у структурі відносин Росія - США або ж Росія - ЄС. Частково дане питання піднімається у працях, присвячених стосункам України з НАТО, європейською спільнотою тощо. Виходячи з цього, важливим завданням на сьогодні є початок комплексного і повноцінного вивчення російсько-американських відносин у постбіполярний період, що в свою чергу слугуватиме заповненню існуючих прогалин вітчизняного суспільствознавства та сприятиме утвердженню нового наукового напрямку. Останні дослідження, які стосуються питання російсько-американських відносин у постбіполярний період у своїй переважній більшості представлені російським та західними авторами. Одним з таких є відомий американський політолог і суспільний діяч польського походження З. Бжезинський, котрий у своїй відомій «Великій шахівниці» розкриває сутність геополітичної гри великих держав на Євразійському просторі, в т. ч. Росії і США, утім відносини останніх так і не виступають об'єктом спеціального дослідження, оскільки останній є надто широкий за своїм змістом. Знаний американський політолог та міжнародник Д. Гудбі у одній зі своїх праць розглядає стратегічні інтереси та зовнішньополітичні пріоритети Росії та США в Європі.

Цінним, на наш погляд, видалось те, що дослідник окремо розглядає проблеми скорочення ядерних озброєнь у контексті російськоамериканських відносин, зокрема хід виконання договорів СНО-1 та СНО-2. Важливою у вивченні даної проблематики є досить

нетрадиційна праця американського соціолога Л. Айхари щодо неурядової дипломатії російсько-американських відносин. Тут зокрема розглянуто методику соціологічного вивчення громадської думки та показано власне суспільні настрої американського суспільства щодо сучасної Росії та російського суспільства щодо США. Окремі праці американських науковців стосуються основних складових американської політики щодо сучасної Росії, якими є статті Т. Грема та У. Денверса. Значною кількістю праць з цього приводу представлена російська політична думка, а тому назвемо найбільш відомі з них. Зокрема проблемою сучасних російсько-американських відносин доволі активно займається відомий російський політолог Д. Тренін, доробок якого окрім монографій і статей активно представлений безліччю виступів та інтерв'ю на російському сайті Московського центру Фонду Карнегі. У своїх працях вчений активно досліджує ключові напрями у відносинах двох ядерних держав та пріоритети Росії у її західному векторі зовнішньої політики. Питання російського вектору західної політики частково висвітлено у працях Ф. Войтоловського. Проблемою трансформації сучасної системи російсько-американських відносин та політичного устрою останньої займається російський політолог Е. Кочинс. Висвітлення стосунків двох ядерних держав частково знайшло своє місце і працях українських дослідників. Одним із них є праці вченого-політолога М. Рижкова, котрий торкається даної проблеми у контексті аналізу зовнішньополітичних доктрин та стратегії США щодо Європи, Росії, України та інших держав. Варто згадати наукові починання політолога П. Сіновець, у яких висвітлюються російсько-американські відносини у постбіполярний період через призму ядерного взаємостимування. Водночас дана проблематика знайшла своє висвітлення і в окремих історичних розвідках. Прикладом цього можуть виступати праці В. Орлик де розкрито питання європейської безпеки та місця НАТО в системі російсько-американських відносин у 1990-х - поч. 2000-х рр.

Таким чином, огляд окремих вітчизняних праць, які побачили світ останнім часом дає право констатувати те, що відносин Росії та США у постбіполярний період досі не стали об'єктом безпосереднього, багатоаспектного висвітлення у працях українських науковців і лише зарубіжні дослідники наблизились до більш повноцінного розкриття даної проблеми. Останнє в свою чергу підтверджує актуальність нашої розвідки.

Серед основних завдань, які маємо опанувати, є:

- розкриття налагодження стосунків двох держав після закінчення холодної війни;
- висвітлення продовження діалогу щодо скорочення стратегічної ядерної зброї;
- з'ясування питання виникнення суперечностей та зіткнення інтересів двох держав на пострадянському просторі;
- розгляд питання розміщення американської системи ПРО в Східній Європі.

Переходячи до безпосереднього висвітлення проблеми можемо відзначити, що початок 1990-х рр. з утвердженням доктрини «Американоцентризму», прикметний «обережним зближенням» між спадкоємицею СРСР — Російською Федерацією і колишнім його суперником Сполученими Штатами, яке більш відоме сьогодні як «квасісоюз». В цілому після розпаду СРСР у 1991 р. на період у п'ять-шість років у світі встановилась так звана «півтораполярність», котра характерна збереженням біполярних відносин між США і Росією в військово-політичній сфері при явній перевазі Сполучених Штатів по більшості показників військової могутності. На цьому етапі як у Вашингтоні так і в Москві побоювались появи нових ядерних держав, таких як Україна, Білорусь та

Казахстан на територіях яких була зосереджена радянська ядерна зброя. Саме тому, одразу після розпаду СРСР, відбулись перші кроки щодо зближення між РФ та США у напрямку вирішення проблеми «ядерної спадщини».

Загалом 1990-ті рр. стали тим періодом коли на уламках біполярності почав формуватись новий світовий прядок у якому першість належала США, що виступали тепер у ролі єдиної наддержави. Саме тому в працях багатьох політологів досить часто фігурує термін «плюралістична однополярність». Втім, вже невдовзі з виходом на міжнародну арену таких потужних економічних та політичних гравців як Росія, Китай, Індія та Бразилія, даний термін було трансформовано у поняття «поліполярність» чи то «багатополярність».

Таким чином, у світі починають формуватись нові автономні політичні епіцентри міжнародної політики одним з яких прагне бути Росія, котра ставить за мету повернути собі статус наддержави та претендує на роль стримувача геополітичних амбіцій Сполучених Штатів. Загальновідомі зустрічі на найвищому рівні представників двох держав мали на меті сприяти покращенню взаємовідносин та виробленню норм системи міжнародної безпеки.

Так, важливим результатом офіційних візитів Б. Єльцина в лютому та червні 1992 р. було підписання у Кемп-Девіді декларації про новий формат відносин між РФ та США, в якій обидві держави заявили про неприпустимість розглядати в подальшому одне одного в якості потенційних противників. Водночас документ містив ряд важливих новацій, зокрема в ньому йшлося про готовність співпраці Росії і США в утвердженні «загальних демократичних цінностей» та про наявність, як для Росії та США «спільної небезпеки», що в принципі мало підкреслити довготривалість російсько-американського зближення, а також співпрацю Росії з НАТО. Все ж, дух документа відображав обережність двох держав у плані меж і небажання форсувати зближення та партнерства двох держав.

Наступним важливим етапом потепління відносин між США і РФ було їх зближення у торговельно-економічній сфері, після набуття у липні 1992 р. чинності домовленості про надання сторонам найбільшого сприяння у плані торгівлі. За цією домовленістю, яка отримала назву «Хартії російськоамериканського партнерства і дружби» США висловили обіцянку сприяти Росії у проведенні реформ її економіки з метою формування вільного ринку та інтеграції РФ у глобальну економіку. Водночас США пообіцяли Росії допомогу у створенні привабливого інвестиційного клімату шляхом удосконалення законодавства у сфері оподаткування, власності й контрактного права, а також у сфері прав інтелектуальної власності. У січні 1993 р. Дж. Буш-старший відвідав Москву і у ході цього візиту було підписано російськоамериканський договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2, START II). Сторони при підписанні договору виходили з того, що останній вступить в силу після того, як Україна, Білорусь і Казахстан ратифікують договір СНО-1 від 1991 р. та приєднаються до договору про непоширення ядерної зброї у якості неядерних держав. Ратифікацію договору СНО-1 ці три держави ухвалили у своїх парламентах у грудні 1994 р. Остаточо ж договір був ратифікований у 1996 р. — Конгресом США та у 1997 р. — Держдумою РФ. Водночас досить важко просувались переговори по ратифікації договору СНО-2, оскільки ще у 150 березні 1997 р. у Гельсінкі президенти Росії і США Б. Єльцин та Б. Клінтон підписали спільну заяву про перенесення терміну ліквідації озброєнь у відповідності до договору

СНО-2 на 31 грудня 2007 р. Останнє здебільшого було викликано фінансовими проблемами Росії, пов'язаними з девальвацією карбованця.

Все ж договір СНО-2 був зрештою ратифікований Федеральними зборами Росії у квітні 2000 р. Особливістю цього договору було те, що він вважався дійсним лише за умов дотримання договору щодо ПРО 1972 р. Тому на випадок виходу США з договору ПРО, Росія вважала правовим вихід з договору СНО-2. Хоча співпраця Росії зі США у другій пол. 1990-х рр. залишалась ще досить тісною (особливий прояв це мало у наданні Москвою Вашингтону військової допомоги під час «другої афганської війни»), проте між двома державами вже назрівали суперечності у стратегічній сфері. Перше таке загострення суперечностей у російсько-американських відносинах відбулось у 1997 р. та було пов'язане з початком безпосереднього втручанням країн НАТО у справи Боснії і планами розширення Північноатлантичного альянсу на схід, зокрема за рахунок тих країн, які ще не так давно перебували під цілковитою опікою СРСР у рамках так званої соціалістичної співдружності.

Так, 24 березня 1999 р. розпочалось систематичне бомбардування ВПС НАТО стратегічних об'єктів по всій території Сербії, а 3 липня до Косово 1999 р. був введений військовий контингент НАТО. В результаті цих дій Косово було фактично відторгнуте від Югославії. Російська Федерація виступила проти інтервенції в Косово і почала надавати Сербії гуманітарну та економічну допомогу. В свою чергу західні політики, більшою мірою США, різко розкритикували Росію за відмову в підтримці НАТО і вимагали введення проти неї санкцій. З цього видно, що косівське питання стало предметом дискусій між Росією і США та в свою чергу послугувало погіршенню відносин між Москвою і Вашингтоном, а також певному відновленню конфронтації між двома ядерними державами. Невдовзі американська адміністрація порушуючи договір ПРО 1972 р. взяла курс на розгортання національної системи протиракетної оборони мотивуючи свої дії високою імовірністю небезпеки ракетних ударів зі сторони Іраку чи КНДР. Стало зрозумілим, що США своїми діями підвердили намір вийти з договору ПРО в односторонньому порядку.

24 травня 2001 р. відбувся офіційний візит новообраного президента Російської Федерації В. Путіна до США, втім у ході зустрічі так і не вдалось досягнути бодай найменшого компромісу з питань ПРО. Водночас США повідомили Росію про план виходу з договору ПРО 1972 р. та погодились на підписання нового договору з Москвою про контроль над озброєнням. У травні наступного року під час офіційного візиту Дж. Буша до Росії цей договір було підписано, який зрештою отримав назву Договору про обмеження стратегічних наступальних потенціалів і передбачав скорочення до 31 грудня 2012 р. сумарної кількості стратегічних ядерних боезарядів з 6-8 тис. до 1,7-2,2 тис. одиниць.

Зближенню Росії та США могли б сприяти події 11 вересня 2001 р., які вкрай загострили проблему міжнародного тероризму. Тоді російський президент В. Путін зробив деякі спроби піти на компроміс зі Сполученими Штатами в цьому напрямку, втім наміри останнього зазнали невдачі, оскільки обидві країни за словами ряду політологів встигли втомитись одна від одної. Не дивлячись на зміну тональності у стосунках двох держав, повноцінного потепління між ними не відбулося. В цілому ж, погіршення відносин між Москвою і Вашингтоном не позначились на низці стратегічних і найбільш важливих питань для двох держав. На початку 2005 р. відбулась перша офіційна зустріч

Держсекретаря США К. Райс із російським міністром закордонних справ С. Лавровим, яка мала визначити нові підходи і принципи стратегічного партнерства Росії та США.

Ще напередодні зустрічі Держсекретар відкинула ймовірність систематичного перегляду стосунків з Росією. Під час зустрічі з С. Лавровим К. Райс акцентувала свою увагу на питаннях, які найбільше непокоїли США, зокрема такими як утиски свободи ЗМІ, справа «Юкоосу» та нова процедура формування губернаторського корпусу — за якою вся повнота влади має зосереджуватись в руках Кремля. Не дивлячись на це, Держсекретар все ж окреслила майбутні зовнішньополітичні орієнтири США відносно РФ — за якими Сполучені Штати мають намір продовжувати діалог з Москвою по низці ключових питань не зважаючи на занепокоєння деякими факторами внутрішньої політики Росії. К. Райс зокрема наголосила на підтримці Росії у її прагненнях вступу до Всесвітньої торгової організації, а також відкинула можливість тиску на РФ задля поживлення її демократичних процесів. Також у ході зустрічі було узгоджено порядок майбутнього самміту у Братиславі на якому планувалось визначити відносини Росії зі США на найближчі 4 роки. Зокрема, за словами С. Лаврова, «...важливим елементом російсько-американської взаємодії може стати боротьба з надзвичайними ситуаціями, запобігання можливості їхніх негативних наслідків і ліквідація таких наслідків».

Загалом же, на думку російського політолога Д. Треніна, ця зустріч була покликана задати новий тон і нову якість російсько-американських відносин, які вже відзначались прохолодою. В цілому ж співпрацю у стратегічній сфері Москва і Вашингтон прагнули зберегти. Прикладом тому був Братиславський самміт, який відбувся 25 лютого 2005 р. за участю президентів Росії і США. На самміті було оцінено стан російсько-американських відносин, зокрема пройшов конструктивний діалог з питань боротьби з глобальними викликами. Так серед найбільш актуальних питань, що розглядалися на самміті стали: боротьба з тероризмом, припинення незаконного обігу та вивезення переносних протиповітряних зенітних ракетних комплексів, створення завіси поширенню ракетних ядерних технологій здебільшого в таких країнах як Іран та Північна Корея. Нечітка позиція США щодо Росії стала справжнім випробуванням для американського президента, що мало не призвело до дискримінації доктрини пріоритету демократії у зовнішній політиці США. Радники Дж. Буша пропонували уникати прямої конфронтації з Росією принаймні до тих пір доки буде не вирішена проблема Іраку, а поки що концентрація на внутрішньому кліматі в Росії не була для Вашингтона нагальною. Також ряд політичних аналітиків відзначали про небажання посилення тиску США на Росію у зв'язку з підвищенням цін на нафту.

Для Росії різке загострення протиріч зі США теж не було вигідним, оскільки Москва потребувала підтримки під час головування на самміті «великої вісімки» у 2006 р. та під час вступу у Всесвітню торгову організацію. Зважаючи на це, закиди окремих політологів про початок «нової холодної війни» можна спростувати. Не дивлячись на спротив політичного істеблішменту як Росії так і США, після завершення самміту президенти обох країн прагнули продовжувати політичний діалог у напрямку нерозповсюдження зброї масового враження, боротьби з міжнародним тероризмом та врегулювання регіональних конфліктів. Цьому зокрема свідчить підписана під час самміту російсько-американська угода про ядерну безпеку. Загалом міжнародні експерти оцінили результати самміту як такі, що вселяють обережний оптимізм на призупинення напруження у стосунках двох держав. Нову сторінку у російсько-американських відносинах відкрила промова

президента Росії Володимира Путіна, зроблена 10 лютого 2007 р. у Мюнхені на міжнародній конференції з питань політики й безпеки «Глобальні кризи — глобальна відповідальність». Російський президент наголосив на формуванні нової міжнародної системи, яка отримала назву багатополарності та відзначив те, що однополарний світ як такий не відбувся, оскільки жодна держава не здатна самотійно вирішувати глобальні виклики сучасності. Водночас В. Путін гостро засудив наміри Заходу щодо стримування Росії.

Як вважає ряд експертів, ця подія стала початком нового формату відносин між Росією і США, які вже не були партнерством. Більш за все, як відзначають у своїй аналітичній статті О. Їжак та О. Гавриш, можна очікувати ескалації конфлікту з наступним коливанням градусу інформаційного, економічного, політичного протистояння. Також, в найближчому майбутньому відносини двох країн носитимуть характер «вибіркового співробітництва», яке допускатиме одночасну «вибіркову конфронтацію» з певних принципів для обох держав питань.

Російсько-американські відносини, піком потепління яких став 2001 р., різко погіршилися у 2005 р. коли Захід все частіше почав виступати з критикою російської влади щодо обмеження свободи слова та політичних репресій проти нелояльних бізнесменів. Попри внутрішньополітичні заяви В. Путіна щодо агресивності Заходу відносно ядерної Росії, як останнього уламку СРСР, вони все ж дезавуїувались російським президентом на світових форумах де він заявляв про універсальність принципів демократії і відданість ним Росії. Відомо, що в оточенні В. Путіна тривалий час конкурували дві основні групи: ліберали, які з певними модифікації приймають західну модель розвитку та сили, які вважають західні цінності згубними для Росії. З часом політичні аналітики, в т.ч. й російські дійшли висновку, що сучасна Росія остаточно зійшла з колії ринкових реформ і почала робити ставку на свої сировинні ресурси, котрі все частіше виступають у якості зовнішньополітичного важеля. Останнє зокрема видно з того, що Москва вдалась до різкого підвищення цін на газ для своїх найближчих сусідів, зокрема для України. Все це говорить про те, що Кремль переглянув свою зовнішньополітичну концепцію і тепер від нього слід очікувати кардинальних змін у стосунках як із Заходом, так і з найближчими сусідами. Попри зміцнення антизахідних настроїв в політиці Кремля зберігалась досить впливова проамериканська лінія, втім погляди її представників останніми роками значно змінились. Ще наприкінці 2003 р. у газеті «Известия» з'явилася стаття під назвою «Договір про стратегічну дружбу» у якій зокрема стверджувалось, що «ліберальний світовий порядок, який формується США і базується на цінностях відкритої ринкової економіки, демократії і прав людини, а також підкріплений військовим домінуванням, не суперечить інтересам Росії». На фоні погіршення стосунків між Європою та США через суперечності щодо Іракського конфлікту, в Росії пропагувалась ідея союзу зі США з метою попередження загрози з боку інших держав та наддержавних утворень. Заради цього Росія готова була дотримуватись союзницьких зобов'язань щодо США, а ті в свою чергу мали б визнати Східну Європу, Закавказзя, Центральну Азію, Північно-Східну Азію сферою інтересів національної безпеки Росії. Втім така ідея швидко зійшла нанівець і навіть її натхненники через деякий час заговорили про неможливість союзництва зі США, оскільки ті останнім часом вкотре повернулися до політики стримування Росії. Все ж існує багато підстав вважати, що «нової холодної війни» між США та Росією не буде, хоча б з тієї причини, що нинішня

лінія світового протистояння проходить між США і так званими країнами «вісі зла» до яких Росія, на думку багатьох західних політологів, не належить.

Разом з тим РФ сьогодні не може повноцінно конкурувати зі США зважаючи хоча б на їх різні «вагові категорії». В той же час Росія намагається вести боротьбу не проти демократії як такої, а проти американського домінування, яке здійснюється шляхом розповсюдження американських суспільно-політичних моделей, прикладом яких російська влада вважає сценарії кольорових революцій на пострадянському просторі. Так, у посланні Федеральним Зборам РФ, зробленому 26 квітня 2007 року, російський президент заявив: «в епоху колоніалізму говорили про так звану цивілізаційну роль держав-колонізаторів, сьогодні на озброєння беруться демократичні лозунги, однак ціль одна — отримання односторонніх переваг та власної вигоди, забезпечення власних інтересів». Крім того, Рада зовнішньої політики США (найбільш впливова неурядова аналітична структура, що опікується американською зовнішньою та безпековою політикою) ще у 2006 р. констатувала про неможливість подальшого партнерства між двома державами у зв'язку з розходженням їхніх базових цінностей. Все ж таки Білий дім не відкидав співпраці в одних напрямках і неприхованого суперництва в інших. Так, нерозповсюдження зброї масового ураження вважається цариною природної співпраці. Енергетика трактується як сфера, де інтереси розходяться, однак існує потенціал співпраці. Сфера, у якій не може бути компромісів — це демократичний вибір пострадянських країн.

Не виключається подальше суперництво Росії і США у балто-чорноморсько-каспійському регіоні де основна роль відводиться Україні та Грузії. Про це зокрема йдеться у документі «Стратегічний план на 2007-2012 роки: дипломатія, що трансформує», прийнятому у квітні 2007 р., який є механізмом практичної реалізації стратегії національної безпеки США. Цей план передбачає кардинальну перебудову дипломатичної системи США, яка б дала можливість впливати на світовий порядок за рахунок дипломатичної присутності в усіх основних географічних точках світу. Не є дивним те, що США відносно Росії мають свої інтереси, зокрема прагнуть перетворити останню на надійного і стабільного геополітичного партнера, а також намагаються протистояти тиску Москви на своїх сусідів, котрий здійснюється шляхом підтримки сепаратистських рухів та використанням їх енергетичної залежності. Загалом же майбутнє пострадянського простору є тим наріжним каменем, котрий унеможлиблює стратегічне партнерство між двома ядерними державами.

Росія міцно тримається за пострадянський простір, як сферу своїх геостратегічних інтересів та власний біполярний світ, а також намагається завадити зміні парадигми їх військово-політичного розвитку. Про це зокрема свідчить проголошений В. Путіним (під аплодисменти Федеральних Зборів РФ) мораторію на виконання Росією «Договору про звичайні збройні сили у Європі» (ДЗЗСС). «Газові війни» 2005-2008 рр. з пострадянськими країнами-транзитерами призвели до охолодження стосунків Москви, як зі США так із ЄС. На думку багатьох експертів Москва із використанням газового шантажу буде намагатися перетягнути «стару» Європу на свій бік, або хоча б знизити вплив США на ЄС. У такій ситуації для Польщі та країн Балтії існує загроза опинитися в ізоляції і ті зрештою змушені будуть переглянути своє ставлення до Росії. Мюнхенська промова В. Путіна, як було зазначено, свідчила про різке погіршення стосунків Росії з Заходом. Втім, коли емоції вщухли офіційні і знайшлося місце для більш врівноважених

оцінок, провідні російські політики дали зрозуміти, що «нова холодна війна» є небажаною.

Реагуючи на «мюнхенську промову» російського президента, німецький журнал «Фокус» оцінив ситуацію наступним чином: «незважаючи на невгаваюче брязкання зброєю, Москва навряд чи схильна розв'язувати «нову холодну війну». На відміну від брежнєвських часів нова російська політична та економічна еліта при всій своїй антизахідній риториці за своїм способом життя орієнтована на Захід. Вона проводить відпустку у Середземномор'ї або в Альпах, відправляє своїх дітей в елітні англійські та американські університети, дружини високопосадовців охоче літають на літаках за покупками до Лондона, а самі вони тримають свої гроші у Швейцарії. Вони все ще дуже гучно лають Захід, однак ні за що на світі не захочуть проводити відпустку у Шанхаї, робити покупки у В'єтнамі та тримати гроші у Венесуелі». У зв'язку з цим Росія і США не дивлячись на гучні заяви і навіть брязання зброєю, змушені надалі зберігати конструктивні стосунки.

Президент США у своєму виступі щодо проблем демократії, зробленому напередодні самміту в Хайлігендаммі у Празі, зокрема заявив: «Здатність говорити відкрито про наші розбіжності є частиною добрих стосунків». Останнє дає надії на те, що суперечності двох держав не вийдуть за межі ідеологічного та інформаційного протистояння. Втім, не варто виключати подальшого загострення протистояння Москви і Вашингтона у контексті відстоювання своїх інтересів. Відзначимо також, що весь 2007 р. для Росії і США пройшов під знаком гострих політичних дискусій щодо розміщення елементів американської ПРО (намір відносно розміщення елементів системи ПРО була проголошений Вашингтоном ще в 2005 р.) в Східній Європі та ратифікації договору про ДЗЗСЄ. Ряд американських політиків, зокрема таких, як Г. Кіссінджер застерігають Білий дім від подальшого просування НАТО на схід задля уникнення провокативних дій відносно Росії. Така політика, на їх думку, може призвести до повтору грузинського сценарію на території інших пострадянських країн, зокрема України.

Таким чином, Росія у силу асиметричності російсько-американських стосунків прагне уникнути «нової холодної війни», проте водночас своїми діями провокує Сполучені Штати та країни НАТО до нарощування військових потенціалів, спрямованих проти неї. Не дивлячись на запевняння США про те, що система ПРО ніяк не загрожує Росії, остання у відповідь на розміщення елементів ПРО в Польщі та Чехії погрозувала націлити свої ядерні ракети на нові об'єкти в Європі, а також вдалась до випробування нових зразків наступального озброєння. Зокрема, у травні 2007 р. як аргумент у відповідь Росією було проведено випробування нової балістичної ракети РС-24, котра здатна нести одразу кілька ядерних зарядів. Така «нова гонка озброєнь» указує, що ці запуски відбулися на тлі багатомісячного обурення Москви, викликаного рішучістю адміністрації Дж. Буша розмістити в Східній Європі елементи протиракетного щита, який оцінюється вельми неоднозначно. США теж не заставили себе довго чекати і менш ніж через місяць Пентагоном було проведено випробування системи ПРО над Тихим океаном. Водночас Білий дім висловив думку про розміщенні в Польщі своїх ракет «Patriot». На думку авторів згаданої статті, Росія погрожуючи зруйнувати універсальні режими контролю над озброєннями намагається вирішити локальні питання двосторонніх стосунків з низкою країн, які раніше належали до сфери радянського або російського впливу.

Таким чином, змусивши США відмовитись від планів розгортання ПРО у Чехії та Польщі, а також переконавши країни НАТО ратифікувати адаптований ДЗЗСЄ (включаючи приєднання до нього балтійських країн) до того, як припиниться російська військова присутність у Грузії та Молдові, Росія змогла б продемонструвати країнам ЦСЄ, Балтії та пострадянського простору, що членство у НАТО та ЄС, яке вони отримали або до якого вони прагнуть, нічого для них не змінює, і Росія продовжує визначати їхню долю. Втім, на черговій сесії Ради НАТО, яка відбулась у червні 2007 р., позиція європейських країн щодо розміщення ПРО поступово наблизилась до американської, що у перспективі могло б призвести до програшу Росії.

У червні 2007 р. на самміті «великої вісімки» російський президент висловив свої пропозиції щодо спільного використання зі США однієї зі станцій російської системи попередження про ракетний напад в Габалі (Азербайджан), які можуть розцінюватись як крок до пошуку компромісу з проблем протиракетної оборони. Обидві сторони дійшли згоди розглянути питання взаємовигідної концепції ПРО на Бухарестському самміті НАТО. 2-4 квітня 2008 р. відбувся Бухарестський самміт відбувся який чітко визначив баланс сил та інтересів Росії, зокрема відклав на перспективу вступ до НАТО України і Грузії.

Разом з тим старі члени НАТО продемонстрували, що в майбутньому Росія може не мати права вето на рішення стратегічних питань, пов'язаних з набуттям членства новими країнами. На зустрічі президентів В. Медведєва та Дж. Буша, яка відбулась одразу після самміту в Сочі, російський лідер заявив про те, що: «Російсько-американські відносини є ключовим чинником безпеки в світі». Також одним з ключових моментів зустрічі знову стало питання розміщення системи ПРО в Європі, яке продовжує непокоїти Росію. Зрештою свою думку щодо планів США розміщення системи ПРО в Європі висловив у іспанській пресі экс-президент СРСР М. Горбачов. Він зокрема наголошував, що Захід не виконав обіцянки обмежити розширення НАТО в обмін на підтримку возз'єднання Німеччини та її членства в Альянсі, а також попередив, що Росія більше не збирається миритися з пануванням США в Європі.

На зламі тисячоліть, як вважає Д. Тренін, Кремль все частіше почав розглядати воєнну політику США як цілковито антиросійську. У військових колах РФ все частіше починає фігурувати образ США, як противника чи агресора, від якого Росія має захищатися у воєнному і політичному сенсі, як це було за радянських часів. Такий підхід російські політики все частіше розглядають, як засіб згуртування росіян довкола Кремля і як засіб примусу Вашингтона до того, щоб серйозно ставитися до занепокоєння Москви у сфері безпеки.

Новий виток похолодання відносин між Росією і США було спричинене російсько-грузинським конфліктом у серпні 2008 р., у якому Росія, як зазначається у світовій пресі, виступила на боці південноосетинських та абхазьких сепаратистів. Саме тоді США виступили з різкою критикою зовнішньої політики Росії та її імперських амбіцій на пострадянському просторі. На думку міністра оборони США, Росія покарала Грузію не стільки за конфлікт із сепаратистами, скільки за прагнення грузинів інтегруватися із західним світом. За словами Р. Гейтса «Це сигнал всім колишнім членам Радянського Союзу, які прагнуть інтегруватися із Заходом і вийти з-під впливу Росії». Сполучені Штати також наголошували на тому, що Росія своїми діями може поставити під сумнів свою заявку про вступ до ВТО. Більше того, Вашингтон погрожував Москві санкціями,

міжнародною ізоляцією та навіть ставив під сумнів подальше перебування Росії у «великій вісімці». Проте всі різкі заяви Вашингтона були певною мірою знівельовані своєрідною інертністю Старого світу для якого енергетична залежність від Росії залишається досить відчутною і останній не поспішає псувати своїх відносин з Москвою.

Зміна тональності у російсько-американських стосунках відбулася з обранням нового президента США, яким став представник демократичної партії — Б. Обама. Так, новий господар овального кабінету в Білому домі на американському телеканалі NBC заявив: «Для нас важливо побудувати з нуля відносини між США і Росією». Політичні аналітики вважають, що в погіршенні відносин винні обидві сторони. Так, американські неоконсерватори скориставшись тими змінами, які відбулись після падіння Берлінського муру почали ставити під сумнів угоди часів холодної війни, проти яких вони завжди виступали. Саме наміри розмістити елементи ПРО в Польщі і Чеській Республіці елементів протиракетного щита та розширення НАТО до колишніх радянських республік вважається відгомонам цієї політики. У відповідь на це Росія останнім часом активно намагається відновити на пострадянському просторі зону впливу, чому зокрема перешкодили кольорові революції в Україні та Грузії. Москвою було зроблено кілька заяв відносно протидії ПРО у Східній Європі шляхом зміцнення та модернізації своїх ядерних сил, а також розміщення на території Білорусі ракетних комплексів «Іскандер» чи стратегічної авіації. Разом з тим, Генштаб РФ зробив заяву про можливість розміщення на Кубі бази стратегічних бомбардувальників Ту-160 та Ту-95 МС.

Втім останнє, на нашу думку, варто розцінювати як інформаційну війну і не більше того. Таким чином, Росія, яка в перші посткомуністичні роки прагнула бути партнером Заходу нині захопилась суперництвом, що дозволило їй, незалежно від реалій, знову відчувати себе великою державою. Нова сторінка в історії російсько-американських відносин могла відкритись новим протистоянням, що зрештою може призвести до виникнення чергового витка конфронтації Росії із Заходом.

Зрештою новообраний кабінет Б. Обама планує в майбутньому будувати відносини з Росією на прозорості і прагматизмі. Про це свідчить хоча б те, що останній виявив значене бажання співпрацювати з Кремлем бодай на тих ділянках де це можливо. Разом з тим, деякі представники Демократичної партії США настоюють на уповільненні темпів розширення НАТО на схід і допускають можливість перегляду проекту ПРО в Європі в обмін на те, що Росія переконає Іран у недоцільності створення атомної бомби. В свою чергу Росія заявила про перегляд планів розміщення ракетних комплексів «Іскандер» у Білорусі та Калінінградській області. Після соціопитування російського суспільства, зробленого Всеросійським центром вивчення громадської думки, 40 % росіян вважають, що вступ Б. Обама позитивно позначиться на відносинах Росії і США. Водночас 60 % опитаних вважають головною метою США на Кавказі військово-стратегічні інтереси і посилення власного впливу. Б. Обама прагне поліпшити відносини з Росією, проте з гострою критикою ставиться до агресії в Грузії. З цього приводу в одному зі своїх інтерв'ю він заявив: «Я вважаю, що для нас важливо відновити американсько-російські відносини, переавантаживши їх. Що стосується Грузії і погроз російської влади стосовно сусідніх держав, думаю, що їхні дії порушили міжнародні норми». На думку Б. Обама співпраця між США і Росією в майбутньому найактивніше має протікати у сфері нерозповсюдження ядерної зброї та боротьби з міжнародним тероризмом.

Одним з ключових моментів зовнішньої політики Росії в майбутньому має стати питання про три позиційні райони системи ПРО в Східній Європі. Російське керівництво плекає надію відносно того, що 44-й президент США згорне програму розміщення ПРО в Східній Європі, на що Б. Обама реагує позитивно, хоча у повній мірі досі не визначився.

Наступним кроком до діалогу Сполучених Штатів з Росією стала Женевська зустріч Держсекретаря США Г. Клінтон з міністром закордонних справ РФ С. Лавровим 7 березня 2009 р. під час якої була увімкнена символічна кнопка «перезавантаження» російсько-американських відносин. Ще напередодні візиту Г. Клінтон зробила заяву про те, що США не визнають відокремлені від Грузії Абхазію і Південну Осетію і те, що США не підтримують своєрідне право вето Росії на вступ на приєднання нових країн до НАТО та ЄС. Втім не дивлячись на це під час зустрічі було обговорено ряд питань щодо майбутніх відносин між двома державами у плані спільних угод про ядерну зброю, розміщення системи ПРО в Європі, ядерну програму Ірану, взаємодію в Афганістані, нерозповсюдження ядерної зброї, боротьбу з міжнародним тероризмом тощо [19].

Продовженням діалогу на найвищому рівні став офіційний візит Б. Обами до Москви у липні 2009 р. де останній під час зустрічі зі своїм колегою Д. Медведєвим обговорив ряд важливих питань у двосторонніх відносинах двох держав, зокрема проблему подальшого скорочення наступальних ядерних озброєнь, покращення торгово-економічних зв'язків, співпрацю у ядерній сфері та врегулювання ситуації в Афганістані. Результатом таких переговорів стало ухвалення меморандуму щодо скорочення і обмеження СНО — до 1,5 тис. боєголовок для кожної зі сторін, рамкового документа з питання про подальші кроки співпраці між Збройними силами РФ і США, а також угоди про транзит американських військових вантажів територією Росії. Таким чином, на думку ряду аналітиків, головним лейтмотивом російсько-американських відносин за нинішніх умов буде співпраця при існуючих розбіжностях. Загалом, останні події справді вселяють надію на те, що з приходом нової адміністрації як в Росії так і США, відносини двох держав вийдуть на новий рівень і відзначатимуться конструктивним діалогом та прагматичністю. Висновки Таким чином, весь період російсько-американських взаємин у постбіполярний період характерний циклічністю, оскільки досить часто фаза суперечностей у відносинах двох ядерних держав змінюється потеплінням і навпаки.

Після розпаду СРСР здавалося Росія і США розвивали відносини та створювали спільні інститути незважаючи на розбіжності, що завершилися війною у Косові. Зрештою охолодження політичних відносин між двома державами, яке досить чітко простежувалося протягом кількох останніх років, деякі політичні експерти схильні розцінювати як початок «нової холодної війни». Втім, зважаючи на нову геополітичну розстановку сил на міжнародній арені, поновлення протистояння між двома ядерними державами на зразок радянсько-американського видається сьогодні малоймовірним. Останнє здебільшого спростовується невивідністю загострення такого протистояння для обох сторін.

Контрольні питання:

1. Визначте політику США щодо СРСР на останньому етапі його існування.
2. "Дворівнева дипломатія" США.
3. Прокоментуйте дискусію у Вашингтонській адміністрації стосовно підходів до ситуації в СРСР.

4. Проаналізуйте дипломатичне визнання США колишніх радянських республік. Основні регіональні напрямки політики США на пострадянському просторі: Молдова, Білорусь, країни Балтії, кавказькі держави, країни Середньої та Центральної Азії.
5. Охарактеризуйте політичні, економічні, військово-стратегічні, ідеологічні аспекти американської регіональної політики.
6. Визначте концептуальні основи політики США на пострадянському просторі.
7. Проаналізуйте еволюцію американо-російських відносин у 90-ті роки.
8. З'ясуйте основні проблеми двосторонніх відносин США - Росія на сучасному етапі.

Лекція 13. Зовнішня політика США в Тихоокеанському регіоні

1. Особливості політики США в Тихоокеанському регіоні
2. Монополія над Океаном як прояв права сильного на міжнародній арені
3. Значення Гавайї для зовнішньої політики США

Упродовж тривалого історичного періоду Сполучені Штати не виявляли значного інтересу до інших континентів і регіонів світу, в тому числі й до Східної Азії. У XIX ст. зовнішньополітична стратегія Вашингтону формувалась переважно у руслі положень «доктрини Монро», яка обмежувала національні інтереси США кордонами Західної півкулі. Однак, з 30-х рр. XIX ст. США почали брати активну участь у європейських ініціативах щодо співробітництва в торгівлі та колоніальній політиці на Сході. Наприкінці XIX ст., коли США перетворилися в одну з найбільших держав світу, в американських правлячих колах і фінансово-промислових групах зародилася ідея примножити свої прибутки за рахунок людських і природних ресурсів інших континентів. З огляду на руйнівні результати двох світових війн, епіцентр яких знаходився за межами американського континенту, США виявились більш здатними до реалізації цієї мети за умов послаблення повоєнної Європи. Так, в азійських країнах відкривалися широкі перспективи для появи нового регіонального лідера, зважаючи на ослаблення позицій знесилених у війні Великобританії, Франції і Нідерландів. Одночасно з'явилося й теоретичне обґрунтування «всесвітньої місії» США.

Зважаючи на ідеалізм доктрин про «американське призначення», набули популярності месіанські основи поширення демократії та усунення глобальних загроз, що і вилилось у концепцію «національного інтересу» США. Найбільш яскраво ці ідеї були сформульовані вперше, зокрема, сенатором А. Беверіджем, який в 1900 р. з трибуни сенату заявив, що «Всевишній створив американців досвідченими в питаннях управління, і тому поклав на американську націю обов'язок керувати дикими і занепалими народами», врятувати їх від «варварства і темряви». Один з найбільш видатних американських президентів США Т. Рузвельт став першим главою держави, який проголосив курс США на глобальне лідерство: «Ми не можемо залишатися в межах наших кордонів і відкрито визнавати себе просто процвітаючими торговцями, які не цікавляться актуальними в світі подіями. У боротьбі за морську і комерційну перевагу ми повинні укріпити нашу міць за межами наших кордонів».

На кожному новому витку повоєнної зовнішньої політики правлячі кола США, володіючи величезними економічними можливостями, видозмінювали власну стратегію в АТР відповідно до об'єктивних обставин. В середині США стрімке сходження до вершин глобальної політико-економічної гегемонії після Другої світової війни почалося, як відомо, з відмови від ізоляціоністських тенденцій всередині американського суспільства, з рішучого переходу до активної зовнішньої політики, яка швидко переросла у відкриту експансію в умовах майбутнього протистояння з СРСР.

У зонах власного впливу США всіляко придушували конфлікти, оскільки активізація останніх створювала сприятливі обставини для опонента втрутитися у регіональні події. У зонах периферійних інтересів наддержав їх втручання було фактором стримування надмірної ескалації конфлікту, якщо така ескалація могла призвести до повної поразки їх клієнтів, отже, до втрати позицій у регіоні однією із наддержав.

Після смерті Ф. Рузвельта, в перші повоєнні роки, адміністрація Г. Трумена інерційно продовжувала рухатися в заданому попередником стратегічному напрямку – активному залученні до міжнародної політики. Так, виступаючи 20 січня 1949 р. з інавгураційною промовою, Г. Трумен звернув першочергову увагу на проблеми зовнішньої політики та шляхи їх вирішення. Таке акцентування пояснювалося виключною важливістю стану миру для долі самої Америки і було констатацією того, що ізоляціонізм перестав відповідати національним інтересам США.

У чотирьох розділах цієї промови були сформульовані **чотири основні напрямки зовнішньої політики США**. По-перше, це підтримка ООН, по-друге, відновлення Європи за допомогою «плану Маршалла», по-третє, будівництво військового «щита» Заходу – НАТО. Четвертий розділ стосувався зобов'язань США щодо подолання відсталості в «третьому світі», тобто слаборозвинених країнах. Обґрунтовуючи необхідність такої політики, Трумен говорив про глибинні американські традиції місіонерства і гуманізму, про суто комерційні вигоди для США від розвитку світової торгівлі з ними та необхідність поширювати цінності демократичного способу життя, натякаючи на небезпеку поширення комунізму в «третьому світі».

Основною причиною появи цього нового зовнішньополітичного напрямку стала необхідність почати у відсталих країнах формування умов, необхідних для їх залучення до будівництва «нового світового порядку» (Pax Americana). Реалізація даного завдання вимагала подолання антизахідних настроїв, радикальних форм націоналізму, створення клімату довіри між США і слаборозвиненими країнами, зокрема в Східній Азії. Цей шлях став також інструментом гальмування поширення політико-ідеологічного впливу в цьому регіоні і не давав геополітичним опонентам США – СРСР і Китаю встановити одноосібну гегемонію в цьому регіоні. У перші повоєнні роки (1945-1946 рр.) американські стратеги розраховували на те, що підхід до країн третього світу повинен розпочатись із захисту, дипломатичної допомоги, запровадження демократичних та ринкових інститутів, що у відповідь дасть змогу створити сприятливий інвестиційний клімат для американських і європейських приватних капіталів, а також кредитів IBRD та Експортно-імпортного банку США. Тому американська адміністрація була зацікавлена в закріпленні та зміцненні своєї присутності, передусім в Східній Азії. Оскільки для США основним засобом проектування переваги в регіоні були військово-морські сили, головну увагу американської сторони було зосереджено на острівній та прибережній зонах. У цьому

плані контроль над Японією та управління Філіппінами, давало США стратегічну перевагу, яка компенсувала їх геополітичну слабкість як неазійської країни.

Як зазначав у своїх мемуарах Дж. Кеннан, який займав пост начальника Управління зовнішньополітичного планування, наприкінці 40-х рр. в США «стали з тривогою думати про те, що після виведення американських військ слабка Японія може потрапити під вплив СРСР» у випадку, якщо економічна ситуація в країні стане кризовою. У 1948 р. Дж. Кеннан здійснив поїздку в Токіо, після повернення з якої виступив за згортання реформ та розробку заходів для збереження військової присутності США на Японських островах після припинення окупації. Передусім йшлося про створення американських баз і намір у розумних межах допустити переозброєння Японії. За встановлення однополюсного центру в АТР незабаром розгорнулася боротьба між США і СРСР, що стала важливою складовою холодної війни.

Політика США в АТР перших повоєнних років багато в чому була синхронною політиці СРСР, який намагався протистояти американській експансії. Точками дотику можна вважати однакове ставлення до розділення Кореї і невтручання у «в'єтнамське питання». Паралелізм курсу помітний і в ставленні СРСР і США до ситуації в Індонезії. Тож, у обох країн в АТР постійно виникали тактичні розбіжності, але до кінця 40-х рр. вони так само послідовно долалися без суттєвої конфронтації. Рубіж між взаємною стриманістю і явною конфронтаційністю в АТР припав на час проголошення КНР у жовтні 1949 р. і початком Корейської війни в червні 1950 р. Тобто «холодна війна» в цій частині світу почалася приблизно на два роки пізніше, ніж план Маршала і Берлінська криза 1948 р. встановили розстановку сил у Європі. Найважливішою причиною загострення радянськоамериканських відносин на зламі 50-х рр. стала об'єктивна неможливість застосувати формулу розподілу сфер впливу щодо материкового Китаю в результаті повної нежиттєздатності режиму Чан Кайши на фоні успішної лінії Мао Цзедуна.

Після приходу до влади комуністів в Китаї, США відчували себе невпевнено, і ця невпевненість визначала насторожену увагу до поведінки Москви. У доповіді РНБ президента Г. Трумена про стан справ в Азії від 30 грудня 1949 р. мета американської політики формулювалася як «поступове скорочення, аж до усунення з часом, переважаючої могутності й впливу СРСР в Азії до рівня, коли Радянський Союз не зможе загрожувати безпеці США або їх друзям». На думку О. Богатурова, не дивлячись на те, що після 1945 р. в Східній Азії за місце регіонального центру-гегемона боролися, принаймні, дві держави – Радянський Союз і США, єдиний лідер в АТР так і не виник в силу об'єктивної відсутності «низу» – більшменш численної групи слабких країн, які були б здатні і згодні стати опорою загальнорегіональної ієрархічної структури, побудованої за типом європейської. В одному з аналітичних оглядів Ради національної безпеки в 1952 р. зазначалося, що «уряди і народи Південно-Східної Азії мають між собою мало спільного, крім географічної близькості, а також наново зростаючого націоналізму і антиколоніалізму». В той же час, в перші повоєнні роки, інтереси СРСР та США розходилися не за усіма напрямками міжнародної політики. Ці відносини були конкурентними, але в них був присутній і елемент міждержавного партнерства.

Характеризуючи радянсько-американську взаємодію на Сході, представник держдепартаменту США Дж. Вінсент в січні 1946 р. писав: «Нам було приємно виявити, що російську точку зору неважко примирити з нашою, оскільки у нас є спільна мета».

Повоєнна доктрина Г. Трумена стала вираженням боротьби США та їх союзників за необхідну їм політико-економічну однорідність світу. 12 березня 1947 р. президент Г. Трумен виголосив промову на об'єднаному засіданні сенату і палати представників, закликавши американський парламент підтримати його намір про розширення векторів зовнішньої політики. Своєю доктриною Г. Трумен оголошував весь світ «сферою ексклюзивних інтересів США». У цьому зв'язку прозвучали тези про те, що «вільні народи будуть чинити опір зовнішньому тиску», США «повинні допомогти у звільненні народів, щоб вони самі могли вирішувати власну долю».

Таким чином, «доктрина Трумена» стала логічним продовженням «доктрини Монро». Концепція «стримування» була сформульована в 1948 р. в директиві Ради національної безпеки № 67 і мала на меті змусити Радянський Союз обмежити зону свого контролю державних кордонів станом на 1947 р. До початку 1953 р. адміністрація Г. Трумена керувалась установками доктрини «стримування», але її застосування не дало США очікуваних результатів, зокрема в Азії. У посланні президента Г. Трумена конгресу від 9 січня 1952 р. підкреслювалася важливість 4-го пункту доктрини – підтримання союзницьких відносин з країнами, що розвиваються, що стало елементом першого етапу «холодної війни»: «Четвертий пункт працює не тільки в Індії, але й в Ірані, Парагваї, Ліберії, в 33 країнах по всьому світу. Немає нічого, що більш чітко показує, за що ми стоїмо і чого хочемо досягти». Ці фактори сприяли збільшенню обсягів асигнувань на технічну допомогу слаборозвиненим країнам і збільшенню кількості реципієнтів. Всього до 1955 р. угоди про технічну допомогу з США уклали 15 країн і 11 територій у Південній Азії, на Близькому Сході та Африці, і 19 країн і 9 територій – в Латинській Америці, на Далекому Сході до програми приєдналися.

У 1949 р. генерал Дж. Макартур в інтерв'ю «New York Times» прокоментував стратегічні позиції США в АТР так: «Наша лінія оборони просувається ланцюгом уздовж островів, що оточують азійське узбережжя. Вона починається на Філіппінах і продовжується через архіпелаг Рюкю, включаючи його головний бастион Окінаву. Потім вона повертається і йде через Японію та пасму Алеутських островів до Аляски». Пізніше у січні 1950 р. держсекретар США Д. Ачесон офіційно підтвердив, що кордони оборони США проходять через Алеутські острови, Японію, острови Рюкю і Філіппіни. США запропонували свої послуги для захисту азійських народів від зовнішньої загрози і внутрішньої контрреволюції. Президент Г. Трумен 25 липня 1950 р. оголосив, що американські війська на Філіппінах будуть подвоєні, а військова допомога їм значно розширена.

Подальшим поштовхом для посилення американської військово-політичної інтеграції до країн Південно-Східної Азії (ПСА) послужило посилення напруженості в Кореї. Саме в цей час конфлікт в Кореї став першим кроком до активного залучення післявоєнних США до збройних протистоянь в тих чи інших точках світу. Корейська війна – це перша в повоєнний час відкрита проба сил США в Східній Азії. Саме з війни в Кореї почалося залучення США до регіональних конфліктів, що було характерною тенденцією періоду «холодної війни». Це є очевидним, наприклад, з розмови між Г. Труменом і його адміністративним помічником 26 липня 1950 р.: «Я затримався, щоб поговорити з президентом про значимість Кореї. Президент, сказав, що його більше турбували інші регіони. Він сказав, що дав вказівку генералу Дж. Макартуру видати корейцям боєприпаси, що військово-повітряні сили і флот прикриють евакуацію

американських збройних сил. «Корея, – заявив він, – це та ж Греція, але на Далекому Сході війна прискорила поляризацію по осі «США-СРСР». Взаємна напруженість між СРСР і США в роки корейської війни перетворилась на ворожість і переконала американську адміністрацію щодо «доречності» рішень про регіональні перетворення та проведення їх без участі СРСР. Вже на початку 50-х рр. у країнах Заходу утвердилася думка про необхідність структурно закріпити баланс сил, який склався в результаті перших повоєнних років, тобто план стримувати СРСР у його амбіціях щодо лідерства в АТР. Починаючи з 50-х рр. XX ст., в АТР була побудована система біполярного протистояння двох військово-політичних блоків, очолюваних США та СРСР. Основу регіональної системи безпеки склали двосторонні (США – Японія, США – Південна Корея, СРСР – КНДР, СРСР – Монголія), а не багатосторонні (НАТО – ОВД) військово-політичні інститути. Радянський Союз також мав договір з КНР (1950 р.), а США – з Японією, Австралією і Новою Зеландією (система договорів безпеки 1951 р.), з Філіппінами (Договір про взаємну безпеку 1953 р.). Особливу увагу США приділяли у цей період відносинам з Японією.

Процес нормалізації відносин з Японією був головною ланкою в ланцюзі зусиль, покликаних заповнити «втрату Китаю», нова Японія могла стати найважливішим партнером США. Здійсненню цих задумів служила так звана Сан-Франциська система військового союзу з Японією, що включала Сан-Франциський мирний договір (1951) і Японо-американський договір безпеки (1951). Мирний договір з Японією не мислився американськими політиками у відриві від інших домовленостей, покликаних утворити правову базу для американської присутності в Східній Азії, тому робота у цьому напрямку була продовжена наступними президентськими адміністраціями. Частково, проекти партнерства з Токіо, були урівноважені США і укладанням антияпонських договорів з Австралією, Новою Зеландією і Філіппінами. Договір «про взаємну оборону» між Австралією, Новою Зеландією та США (АНЗЮС) 1951 р. став однією з успішних спроб налагодити взаємну допомогу на випадок зовнішньої агресії. Хоча в тексті не було прямої вказівки на Японію як потенційне джерело загрози, з погляду Австралії та Нової Зеландії він був спрямований проти неї – така була ціна згоди цих країн підтримати США у питанні мирного врегулювання з Токіо. Наступним, після АНЗЮС кроком, що врівноважував американсько-японське партнерство, було підписання в 1951 р. Договору про взаємну безпеку між США і Філіппінами. 30 серпня 1951 р. у Вашингтоні між ними був підписаний військовий договір на невизначений термін. Американсько-філіппінський договір становив єдиний комплекс з Договором про основи відносин між двома країнами від 4 липня 1946 р., який обумовлював право Вашингтона використовувати бази на Філіппінах «в інтересах взаємного захисту США та Філіппінської Республіки». Стаття 4 цього договору передбачала спільні дії сторін у разі «збройного нападу на одну з них в басейні Тихого океану», що виявилось ідентичним договору АНЗЮС.

На завершальному етапі правління Г. Трумена Вашингтону вдалося переконати індонезійський уряд також підписати угоду про надання допомоги на підставі закону «про взаємне забезпечення безпеки», що з боку Індонезії було рівносильне відмові від активної незалежної зовнішньої політики і приєднання до проамериканського блоку. Можна зробити висновок, що за результатами правління Г. Трумена США вперше сформулювали політичну стратегію щодо країн АТР і послідовно почали її втілювати в життя, включивши цей регіон у коло «життєво важливих національних інтересів». Вагаючись

щодо визнання комуністичного Китаю, Г. Трумен втратив шанс випередити СРСР, що стало однією з найбільших поразок у «холодній війні» на східному фронті.

Боротьба проти комунізму, як другий фронт міжсистемного протистояння закономірно перемістився в АТР, про що свідчить Корейська війна, яка стала першим кроком США на шляху силового контролю ситуації в АТР будь-якою ціною, що було пізніше підхоплене наступними адміністраціями. Обрання на посаду президента Д. Ейзенхауера спричинило перегляд зовнішньополітичних пріоритетів, багато в чому пов'язаних саме з подіями в Китаї і Кореї. Ревізія старих орієнтирів за Ейзенхауером проходила за трьома напрямками відмова від абсолютизації значення подій в Європі; посилення уваги до забезпечення безпеки самих США; активізація політики в Азії. Намітилася тенденція на недопущення відкритого військового зіткнення з СРСР, у тому числі в процесі суперництва за вплив в АТР.

Істотний поворот у зовнішньополітичних орієнтирах американської еліти в її ставленні до ролі дипломатії і військової сили стався, коли у двох держав з'явилася ядерна зброя. В уявленнях багатьох американських політиків і експертів став зникати традиційний зв'язок між дипломатією та використанням сили як продовження політики іншими засобами. Відтак першим своїм зовнішньополітичним завданням після приходу в Білий дім президент Д. Ейзенхауер вважав припинення корейської війни. У січні 1957 р. була проголошена «доктрина Ейзенхауера». Вперше була викладена в посланні президента США Д. Ейзенхауера конгресу від 15 січня 1957 р., законодавчо затверджена в березні 1957 і була спрямована на зміцнення позицій США на Близькому Сході і в Південно-Східній Азії через систематичну протидію силам прорадянського руху. Згідно з доктриною, президент США брав зобов'язання надавати державам Сходу військову та економічну допомогу і використовувати на свій розсуд американські збройні сили в цьому регіоні.

Сутність доктрини полягала в тому, що країнам азійського та інших регіонів світу через ослаблення позицій колишніх європейських метрополій загрожує небезпека з боку Радянського Союзу і країн, «контрольованих міжнародним комунізмом». На цій основі, з урахуванням «ефекту доміно», американським керівництвом було прийнято рішення про втручання США у війну у В'єтнамі. Викладений у директиві РНБ-162/2 і схвалений Д. Ейзенхауером 30 жовтня 1953 р. так званий «новий погляд» на оборону передбачав прискорену підготовку США до розв'язання «великої війни» проти СРСР та інших соціалістичних держав. Так, у листі Д. Ейзенхауера в'єтнамському президенту Нго Дінх Д'єму 1958 р., глава США відзначав вклад останнього у боротьбу з комунізмом на східному фронті: «Я з цікавістю стежив за вашими поїздками до Таїланду, Австралії, Кореї, Індії та на Філіппіни. Завдяки цим візитам ви підвищили престиж свого уряду за кордоном».

Зазначимо, що питання про посилення ролі США впливало з розгляду глобальної стратегії в масштабах Євразії. Багато в чому розширення кола країн, що входили до сфери важливих інтересів США пов'язане саме з подіями в Китаї і Кореї. Політика США була спрямована на здійснення силового тиску на КНР, КНДР, В'єтнам та інші країни, які США вважали радянськими сателітами. У документах РНБ періоду 50-х і 60-х рр. також простежується думка, що головною загрозою американським інтересам в Азії в них називається не Радянський Союз, а КНР.

Після закінчення війни в Кореї США розпочали новий раунд своїх зусиль з об'єднання країн Азії односторонніми та багатосторонніми військово-політичними угодами. Важливим кроком президентської адміністрації Д. Ейзенхауера стало те, що у вересні 1954 р. в Манілі відбулася конференція ряду європейських та азійських країн. Учасники зустрічі дійшли згоди про створення Організації договору Південно-Східної Азії – СЕАТО, яка проголошувалася як союз для забезпечення колективної оборони регіону. Манільський пакт мав протидіяти тенденції до зрощення регіонального націоналізму з комунізмом в тому вигляді, як це проявилось в Китаї, Північній Кореї та Північному В'єтнамі. Внаслідок цього структурна побудова відносин в азійському регіоні за схемою характеризувалась: поширенням принципів «холодної війни» на Азію в результаті створення систем безпеки США та СРСР на основі договорів безпеки зі своїми союзниками і включалась в загальну стратегію США по встановленню світового лідерства у повоєнному світі. Центральне місце у стратегії США щодо Східної Азії займав в'єтнамський конфлікт. На початку 50-х рр. стало очевидним, що шанси Франції силою зберегти свої позиції в Індокитаї слабшають, а час для політичних перетворень, які задовольнили б більшість місцевого населення, втрачено. Незважаючи на негативне ставлення до збереження колоній, Вашингтон підтримав спроби Франції зберегти свій контроль над індокитайськими володіннями, вважаючи, що в іншому випадку вони неминуче потраплять під вплив ДРВ. Підозри щодо в'єтнамських комуністів посилювалися після того, як у січні 1950 р. КНР і СРСР визнали уряд Хо Ши Міна і встановили з ним дипломатичні відносини. Обстановка в регіоні сприяла зростанню цих побоювань.

У квітні 1950 р. китайські комуністи здійснили операцію по захопленню о. Хайнань, який контролювався режимом Чан Кайши, а в червні 1950 р. почалася війна в Кореї. У такій ситуації В'єтнам став сприйматися як новий рубіж стримування комунізму. Американська участь у війні у В'єтнамі особливо посилювалась після укладення угоди про перемир'я в Кореї. Восени 1953 р. Державний секретар США, підкреслюючи стратегічну важливість конфлікту у В'єтнамі, виступив із заявою, що США у відповідь на агресію почнуть дії, «наслідки яких можуть не обмежитися кордонами Індокитаю». А оскільки бойові дії розвивалися для Франції несприятливо, адміністрація Д. Ейзенхауера на початку 1954 р. запропонувала вести боротьбу проти комуністів на тристоронній основі – силами Франції, США та Великої Британії. Для США стало необхідним зробити відповідальний вибір – або на користь збереження відносин з Тайванем, або їх відродження з більш вигідним партнером – КНР.

Зробивши вибір на конфронтацію з Китаєм, адміністрація Д. Ейзенхауера поставила акцент на поглиблення співробітництва з Японією. У підсумку зазначимо, що адміністрація Д. Ейзенхауера намагалась не допустити вторгнення в Тихоокеанську Азію СРСР, але готова була заплатити вже меншу ціну за своїх попередників з демократичної партії. Враховуючи вірогідність застосування ядерної зброї при зіткненні з СРСР, США вирішили діяти більш опосередковано – шляхом дипломатичної гри, укладаючи договори безпеки з якомога більшим числом несоціалістичних країн Азії, що остерігались підпасти під вплив СРСР. Отже, зовнішньополітичні концепції республіканського керівництва ставали помітно гнучкішими і відходили від жорстких установок на підготовку до нової неминучої війни. Така стратегія була згодом продовжена його послідовником Дж. Кеннеді. Вже на початку 1961 р. концепція «обмеженої ядерної війни» склала основу стратегії «гнучкого реагування», розробленої демократичним урядом, очолюваним Дж.

Кеннеді (1961–1963). Адміністрація Дж. Кеннеді звернула першочергову увагу на питання, що стосуються колишніх колоній, передусім у ПСА.

До кінця 50-х – початку 60-х рр. в американських правлячих колах все більше поширювалося переконання, що саме в ці країни змістився вирішальний фронт «боротьби з комунізмом» і що якраз на цьому фронті американська дипломатія діє найбільш невміло і безуспішно. У своїй інавгураційній промові 20 січня 1961 р. президент Дж. Кеннеді представив план, згідно з яким буде розвиватися майбутня зовнішня політика США. У цій промові Кеннеді заявив: «Ми хочемо, щоб всі нації знали, що ми заплатимо будь-яку ціну, винесемо будь-яку ношу, здолаємо будь-які труднощі, підтримаємо один одного і будемо воювати з будь-яким ворогом для того, щоб вижити і забезпечити свободу».

Президент Дж. Кеннеді і міністр оборони Р. Макнамара мали намір замінити доктрину «масованої відплати», яка ґрунтувалася на залякуванні, більш гнучкою стратегією, щоб на кожній стадії ескалації відповідно реагувати на потенційні конфлікти, започаткувавши доктрину «гнучкого реагування», у тому числі в Азії. В основу стратегії Кеннеді була покладена концепція «гнучкого реагування», які виступали за необхідність мати можливість давати «гнучку відповідь і рухатися по сходах ескалації конфлікту поступово, у відповідь на ті чи інші дії противника. Передбачалося, що в разі локального конфлікту, дії США мають будуватися «на основі гнучкого і вибіркового використання наявних можливостей, включаючи ядерні, відповідно до вказівок президента». Так, під час листування з президентом В'єтнаму Нго Дінь Д'ємом, Кеннеді наголошує, що США готові здійснювати військову підтримку у боротьбі проти Ханю, що для США є принциповим аспектом стабільності в АТР.

У стратегічному вимірі запропонована ним «новизна» стосувалася в першу чергу тактики і стилю американської дипломатії і найменше зачіпала її зміст і цілі. Дж. Кеннеді не заперечував і військові методи впливу на країни «третього» світу, особливо там, де мирні способи зазнавали невдачі. На його переконання, стара стратегія, за якої США поклалися переважно на свою ядерну міць, в районах Азії, де доводилося мати справу з партизанськими рухами, спрацювати не могла. Звідси постала нова стратегія «гнучкого реагування», що передбачала поряд з продовженням нарощування ядерного арсеналу посиленій розвиток звичайних видів озброєнь і формування спеціальних контр-революційних підрозділів. Після загибелі Дж. Кеннеді, вже при президенті Л. Джонсоні, у грудні 1963 р. було обґрунтоване «ексклюзивне» право США на захист своїх інтересів в АТР. У липні 1966 р. з'явилася Декларація тихоокеанських держав, в якій Л. Джонсон висунув тезу про «єдність цих держав під егідою США». Доктрина була спрямована на недопущення приходу до влади комуністичних чи соціалістичних партій, що пояснювалось тим, що США брали на себе відповідальність захищати країни Західної півкулі (а згодом і будь-які країни АТР) від тиранії. «Доктрина Джонсона» для Азії, відповідно до якої США проголошувалися «тихоокеанською державою», наділяла «правом» домагатися «умиротворення, порядку і процвітання» в Азії, шляхом придушення прокомуністичного руху і насадження американського панування в цьому районі земної кулі. Л. Джонсон ще з тих пір, коли він був віце-президентом, постійно підкреслював, що Південно-Східна Азія є найважливішою сферою життєвих інтересів США, і підтримував рішучі, насамперед військові, дії на захист цих інтересів. Л. Джонсон вважав, що відхід американців з Індокитаю призведе до посилення ультраправих і ізоляціоністських сил в США, відмови від захисту американських інтересів в світі і

зростання недовіри американських союзників до здатності США виконувати свої зовнішньополітичні зобов'язання. У концепції Л. Джонсона наголос робився на активне залучення США до Східної Азії у якості тихоокеанської держави, яка гарантує безпеку і процвітання регіону. США прийняли рішення будувати свою політику, ґрунтуючись на концепції багатополярності світу, відповідно до якої глобальна ситуація і ситуація в АТР розглядалися як баланс сил між п'ятьма світовими центрами – США, СРСР, Західною Європою, КНР і Японією.

У практичній площині американське керівництво дійшло до висновку про те, що новий південнов'єтнамський уряд не в змозі контролювати ситуацію на своїй території. Початок інтервенції США кардинально змінив ситуацію у регіоні. У посланні конгресу президент Джонсон пояснив необхідність наступним чином: «Наша політика в Південно-Східній Азії була постійною і незмінною з 1954 р. Я узагальнив її 2 червня в вигляді чотирьох простих положень: 1. Америка тримає своє слово. Тут, як і скрізь, ми повинні і будемо шанувати наші зобов'язання. 2. Мова йде про майбутнє Південно-Східної Азії в цілому. Загроза будь-якій країні цього регіону є загрозою всьому регіону в цілому і є загрозою нам. 3. Нашою метою є мир. У нас немає яких-небудь військових, політичних або територіальних претензій в регіоні. 4. Це не війна у джунглях, але боротьба за свободу на всіх напрямках людської діяльності. Наша військова та економічна допомога Південному В'єтнаму і Лаосу, зокрема, має на меті надання допомоги цим країнам у відбитті агресії і зміцненні своєї незалежності».

Л. Джонсон у своїх передвиборчих виступах заперечував наявність планів щодо розгортання воєнних дій. Проте звинувачення з боку республіканців і їх кандидата на пост президента Б. Голдуотера, які виступали за посилення прямого американського втручання, в надмірній «м'якості по відношенню до комунізму» змушували Л. Джонсона демонструвати свою «твердість» у В'єтнамі і не дозволяли республіканцям використати проти нього це звинувачення. Результатом став так званий «Тонкінський інцидент», за яким почалися введення надзвичайного стану і так звані «бомбардування відплати» по військово-морських базах на території ДРВ, а потім домігся від Конгресу ухвалення задалегідь підготовленої «Резолюції щодо Південно-Східної Азії» (Тонкінська резолюція).

У 1973 р. конгрес США прийняв федеральний закон про обмеження військових повноважень президента. Головною причиною виявився провал розрахунків США на успіх інтервенції у В'єтнамі. Л. Джонсон увійшов в історію відносин США-АТР як президент, що розпочав наймасштабнішу війну, але в кінці свого терміну розчарувався у даному рішенні. Загалом, можна припустити, що президент керувався поширеними на той момент громадськими настроями «не допущення» поширення радянської загрози, він опинився в ситуації, в якій він мав просто виконати суспільний резонанс не дати радянському світу отримати значну перемогу вдруге після поразки Г. Трумена, якого випередив СРСР через встановлення дипломатичних відносин з КНР. Однак, сам Л. Джонсон намагався не допустити прямого протистояння з СРСР, тому більшість ініціатив щодо АТР зосереджувались у руслі в'єтнамського питання шляхом стратегії локальних тактичних переваг локального конфлікту. Враховуючи помилковість рішення про вступ до В'єтнамської війни, зовнішньополітичні пріоритети США були заново переосмислені адміністрацією наступного глави держави – Р. Ніксона, який заявив: «Ми беремо участь у

світових справах не тому, що маємо певні зобов'язання. Наші інтереси повинні визначати наші зобов'язання, а не навпаки».

Вибори 1968 р. в США цей кандидат від республіканської партії виграв, як прихильник ідеї про необхідність перебудувати американську політику в Азії з урахуванням «реалій в Китаї». Доктрина Р. Ніксона була проголошена 25 липня 1969 р. під час пресконференції на острові Гуам. Згідно з цією доктриною, США зобов'язувалися і надалі брати участь у забезпеченні оборони своїх союзників і заявляли про своє право визначати масштаби, форми та сфери свого втручання в регіональні події, керуючись своїми національними інтересами. У посланні президента Р. Ніксона конгресу США 18 лютого 1970 р. ця доктрина, виправдовувалася загрозою розширення радянського впливу на країни Східної Азії і отримала подальший розвиток як важливий принцип політики США в інших регіонах. «Гуамська доктрина» підтвердила курс США на «безумовне виконання» всіх зобов'язань відповідно до військових угод, їх наміри взяти під «ядерний захист» неядерних союзників і прагнення воювати в Азії «руками азіатів». На думку О. Шевчука, основними причинами для перегляду зовнішньополітичної стратегії США в АТР на рубежі 60-70-х рр. стали: втрата США ядерної гегемонії; динамічний розвиток Європи та Японії; перенапруження сил США у їх спробах контролю кожної стратегічно важливої ділянки світу, що чітко проявилось протягом війни у В'єтнамі, коли визначилася диспропорційність глобальних постанов і потенціалу національної економіки; формування у громадській думці США прагнення ліквідувати крайнощі «холодної війни».

Доктрина Р. Ніксона означала, що США знімають з себе відповідальність за стійкість союзних режимів в Азії силовими методами. У порівнянні з політикою попередників, Р. Ніксон зробив ряд революційних кроків у відносинах з азійськими країнами. Його здобутками можна вважати часткове завершення війни у В'єтнамі, суверенізацію Японії, відновлення тісних відносин з КНР. Стратегія полягала насамперед у тому, щоб зменшити втрати американської інтервенціоністської армії в живій силі. У разі зовнішньої агресії азійські союзники США мали взяти на себе відповідальність за, так звану, «першу лінію» своєї оборони. Вашингтон гарантував «ядерну парасольку», стримуючи небезпеку втручання з боку ворожих великих держав. Але врегулювати конфлікти з сусідами азійським країнам належало спираючись на власну живу силу, хоча США були готові надавати авіаційну і військово-морську підтримку.

Новий підхід передбачав і скорочення баз на території країн Азії. У всьому, що виходило за рамки безпеки безпосередньо Австралії, Нової Зеландії, Японії, Південної Кореї, Тайваню, Таїланду та Філіппін, Вашингтон був схильний шукати взаєморозуміння з Радянським Союзом на базі нейтралізації відповідних країн і районів. Тактика президента Р. Ніксона зводилась до того, щоб прискорити, процес зміцнення і модернізації збройних сил сайгонського режиму. Зміна президентської концепції захисту В'єтнаму лише внесла деякі зміни в тактику війни, але по суті збереглися її гегемоністський характер і неоколоніалістські цілі. Пропонувалися більш гнучкі військові засоби – опора на морську стратегію та використання авіації. Нововведенням Р. Ніксона стала ставка на ескалацію ударів бомбардувальної авіації США. Мова йшла про те, що за допомогою американської авіації війна розширювалася не тільки з точки зору її інтенсифікації у В'єтнамі. Сталося її географічне розширення на Камбоджу. Незважаючи на рішення США про вивід американських військ, Р. Ніксон вирішив зберегти допомогу для своїх союзників у цій країні. 29 березня 1973 р., коли війська були виведені, Пентагон

обійшов рішення конгресу, що забороняло пряме або непряме фінансування військових дій США на територіях В'єтнаму, Лаосу і Камбоджі і дозволив мільйонній армії Сайгону використовувати американську зброю в громадянській війні. Таким чином, стратегія Ніксона може бути охарактеризована як іміджева, така, що зосереджена на старий цілях, але спрямована на перемогу з меншими втратами і пріоритетним використанням непрямого впливу.

Ще одним важливим аспектом зовнішньополітичної стратегії Ніксона стала тенденція до прагматизації, зміщення принципів зовнішньої політики США в АТР як менш ідеологічно забарвленої – менше антикомуністичною і більше антирадянською. Месіанська основа американської зовнішньої політики була вперше урівноважена прагматичним розрахунком, готовністю США до дипломатичної гри з формально ідеологічно близькими до СРСР країнами, в числі яких стала розглядатися КНР, що втілювалось у історичному покращенні стосунків з КНР. Таке рішення було прийняте виходячи з концепції попередніх президентських адміністрацій про те, що у 70-х рр. склалося п'ять центрів сили («п'ять великих економічних наддержав») – США, Західна Європа, Японія, Радянський Союз і Китай. Взаємодія сил в даному «п'ятикутнику», з погляду Вашингтона, повинна була зводитися до того, що США будуть у своїх взаєминах з іншими чотирма центрами сили зберігати свободу дій, проводячи в своїх інтересах політику протиставлення один одному.

У липні 1971 р. держсекретар США Г. Кіссінджер в ході секретного візиту до Пекіна узгодив з китайським керівництвом основні умови нормалізації американсько-китайських відносин. У серпні 1971 р. США виступили з ідеєю передачі КНР місця Китаю в Раді Безпеки ООН при збереженні за Тайванем статусу члена ООН і права брати участь в її Генеральній Асамблеї. Ця пропозиція не була прийнята, але в жовтні 1971 р. КНР все ж була прийнята в ООН одночасно з «добровільним» виходом з її складу Тайваню, який прагнув таким чином уникнути процедури виключення. Умови американсько-китайської нормалізації були закріплені в підписаному 27 лютого 1972 р. в Шанхаї комюніке. Обидві країни відзначили глибокі відмінності в їх суспільному ладі й зовнішній політиці та домовилися, що перелічені нижче принципи будуть лежати в основі їх взаємин: повага суверенітету і територіальної цілісності всіх країн; відсутність агресивних намірів по відношенню до інших держав; невтручання у внутрішні справи країн; рівність і взаємовигідне співробітництво та мирне співіснування. Головним у цьому документі була вказівка на відмову обох держав від спроб встановити свою гегемонію в Східній Азії і спротив кожної з них проти спроб будь-якої держави встановити таку гегемонію. Іншими словами, США підтвердили намір підтримати КНР у випадку наростання загрози з боку СРСР, а Китай обіцяв продовжити лінію дистанціювання від Москви. На думку О. Богатурова, підхід адміністрації Р. Ніксона до АТР був найбільш логічним кроком для США, оптимальним для відповідних історичних обставин. Вашингтон прагнув виграти час для подолання наслідків втрат 60-х. У цьому сенсі американська сторона вимагала зобов'язань з боку Москви відмовитися або ввести мораторій на спроби підірвати ті позиції США, які вони утримували в світі після поразки останніх у В'єтнамі. Але США не мали наміру примиритися з ослабленням своєї міжнародної ролі назавжди, не бажали визнавати принцип біполярного регулювання, оскільки він міг поставити американську політику в залежність від СРСР на більш тривалий термін, ніж це могло бути виправдане потребами «післяв'єтнамської реабілітації».

Відносна стабілізація східно-азійської підсистеми стала відбуватися в 70-х рр. На міжнародному економічному ринку про себе заявили чотири «дракони»: Гонконг, Тайвань, Сінгапур і Республіка Корея. Пізніше, у 80-і рр. до них приєдналися нові «тигри» – Індонезія, Малайзія, Таїланд і Філіппіни. Це була стабілізація на конфронтаційній основі, однорідна з тією, яка настала в Європі на десятиліття раніше, на базі взаємної стриманості СРСР, США і КНР, які побоювалися опинитися в прямому конфлікті один з одним. Разом з тим, більш складна конфігурація східно-азійської підсистеми, зокрема, нездатність СРСР або США підпорядкувати КНР і включити її до складу «свого полюсу», визначила більш високий ступінь рухливості, гнучкості регіональних відносин, можливість малих і середніх країн ухилитися від залежності від того чи іншого центру сили подібно до того, як це було неминуче для більшості країн Європи. Після дострокового припинення повноважень Р. Ніксона, для нового президента Дж. Форда, важливим напрямком американської політики поруч з Європою продовжував залишатися країни Азії і Близький Схід, а також Африка та Латинська Америка.

Поряд з військово-стратегічними міркуваннями, увага США до цих регіонів була прикута і з економічних причин. Триваюча нафтова криза, пошуки рідкісних металів та інших видів сировини для американської промисловості – все це штовхало адміністрацію США на шлях «співпраці» з країнами, що розвиваються, передусім з АТР. Вступивши на пост президента, Форд відзначив, що «уряд США буде і надалі домагатися у Конгресу надання 300 млн. дол. на військову допомогу. Всі наші зусилля спрямовані на те, щоб не допустити падіння нинішніх режимів у Південному В'єтнамі та Камбоджі» На доктринальному рівні цей підхід отримав втілення у запровадженні «Нової тихоокеанської доктрини Форда» (1975 р.), що відобразила тенденцію Вашингтона до посилення військової могутності США на Тихому океані, підкреслювала привілейоване місце Японії в системі союзницьких відносин. У концепції відзначалася значна узгодженість курсів США і КНР в АТР. Це говорило про прагнення США ще активніше використовувати китайський фактор у своєму глобальному маневруванні. Сама поява «доктрини Форда» свідчила про зростаюче значення АТР в глобальній стратегії США. Вельми показово, що всі три американських президенти в 60-і і 70-і роки (Джонсон, Ніксон, Форд) проголосили доктрини, пов'язані з даним регіоном. Дана стратегія була проголошена Дж. Фордом по закінченню азійського турне 7 грудня 1975 р. під час виступу в Гонолулу (Гавайї) у стінах університетського центру «Схід-Захід».

У промові були зроблені акценти на шести положеннях, суть яких зводилася до наступного:

1) «Американська міць необхідна для стабільного співвідношення сил на Тихому океані», і обов'язок США полягає в тому, щоб зберігати «гнучку і збалансовану позицію сили у всьому регіоні Тихого океану»;

2) одним з стрижнів стратегії США є «партнерство з Японією»;

3) Вашингтон має намір продовжувати курс на «нормалізацію відносин з Китайською Народною Республікою, на зміцнення нових зв'язків з цією великою країною»;

4) США «зацікавлені в стабільності і безпеці Південно-Східної Азії» і будуть надавати підтримку і допомогу Індонезії, Філіппінам, Таїланду, Сінгапуру і Малайзії, утворюючим Асоціацію держав Південно-Східної Азії;

5) США будуть «підтримувати тісні зв'язки» з Південною Кореєю і збережуть там присутність американських збройних сил;

6) Вашингтон планує створення «структури економічної співпраці» в цьому районі. Сутність «тихоокеанської доктрини» Форда, так само як і всіх попередніх зовнішньополітичних доктрин США, становила концепція «балансу сил», котра в нових умовах означала підтримку рівноваги в рамках умовного чотирикутника США–СРСР–КНР–Японія за умови союзницьких відносин США з Японією та ефективного використання «китайського фактору». Для ПівденноСхідної Азії «тихоокеанська доктрина» означала посилення зобов'язань США по відношенню до своїх старих союзників – Філіппін і Таїланду і розширення зв'язків з Індонезією. Ініціатива Дж. Форда розглядалася як спроба сформулювати комплексну політику США в Азії та західній частині Тихого океану після змін в Індокитаї. На посаді голови місії США в Пекіні в 1974-1975 рр. перебував майбутній президент Дж. Буш-ст., який записав у своєму щоденнику: «Чесно кажучи, я не відчуваю, що Південно-Східна Азія життєво важлива для безпеки США, але загальне перегрупування азійських інтересів безумовно створить проблему для американських стратегів». Подібна ситуація підштовхувала Вашингтон до пошуку нових, свіжих ідей для обґрунтування свого домінування в АТР. Особливу увагу американські стратеги приділяли відносинам з КНР. Зі спогадів Зб. Бжезінського випливає, що Дж. Картер уповноважував його готувати рішення по центральних аспектах відносин з Радянським Союзом і Китаєм. Він був натхненником політики використання так званої китайської карти у відносинах з СРСР. Президент не тільки дозволяв Зб. Бжезінському публічно виступати з важливими зовнішньополітичними заявами, а й доручав йому відповідальні дипломатичні місії.

Уряд Дж. Форда приділяв велику увагу зовнішньоторговельній політиці. Експортна стратегія, як її розуміли в уряді, полягала в посиленні наукоємної, техноємної і капіталомісткої продукції в зовнішній торгівлі. У 1970-х рр. США стали програвати в конкурентній боротьбі на світовому ринку таким країнам, як Японія і ФРН. В цілому за час правління Ніксона і Форда частка США у світовому експорті скоротилася з 15 до 12 % і зрівнялася з часткою ФРН. З 1972 по 1976 рр. дефіцит торгового балансу США майже подвоївся: він зріс з \$ 5,6 до 10 млрд. дол. зростання військових витрат за кордоном, резонуючи на статті платіжного балансу. Прагнучи подолати загострення ситуації, президент Форд зробив перестановки в уряді і прийняв рішення інтегруватися на нові ринки, насамперед на Сході. Наприкінці листопада 1975 р. Дж. Форд відвідав з офіційними візитами Китай, Індонезію і Філіппіни. У 1978 р. Вашингтон усунув всі перешкоди для повномасштабного встановлення дипломатичних відносин з КНР. З Тайваню були виведені американські війська, офіційні відносини з Тайбеєм були перетворені на неофіційні, американська адміністрація офіційно заявила про намір денонсувати американськотайванський договір 1954 р., який повинен був втратити чинність через рік. Головними досягненнями президента Дж. Форда прийнято вважати дипломатичну роботу з ліквідації вогнищ військових конфліктів в АТР і на Близькому Сході, зокрема, мирне врегулювання в Південно-Східній Азії – у В'єтнамі і сусідніх з ним країнах, виведення американських військовослужбовців з В'єтнаму і Камбоджі в 1974 р., а також успішне знаходження прагматичних точок дотику з КНР. Президент Дж. Картер очолив країну в 1977 р. на хвилі невдоволення і загального прагнення змін, викликаних наслідками світової економічної кризи 1973-1975 рр. І «Вотергейтського скандалу».

Адміністрація Картера стала автором проекту «Світ зі справедливістю», що був створений, щоб сприяти вирішенню релігійних, національних та етнічних конфліктів в Африці, на Близькому Сході, в Латинській Америці і в Азії. Основою політики США в Південно-Східній Азії відповідно до «Тихоокеанської доктрини» Картер проголосив курс на відновлення і розширення військової присутності Вашингтона в даному районі.

Після завершення В'єтнамської кризи, Дж. Картер став першим президентом, що знову зорієнтував США на мілітаризм. Картер виступив з ініціативою нарощувати військовий потенціал, дислокувати величезні військові контингенти за кордонами і про готовність використовувати силу проти будь-якої держави, яка вдасться до силових спроб ведення міжнародних відносин. Дж. Картер виявився першим главою США, який в мирний час три роки поспіль збільшував бюджет Пентагону.

На 1980/81 фінансовий рік військові витрати США визначені в сумі, що перевищує 158 млрд. дол., тобто на 5 % більше в реальному вираженні, ніж асигнування на подібні цілі в попередньому році. Варто зазначити, що Дж. Картер в значній мірі продовжив азійську політику свого попередника, хоча з ряду питань, наприклад про американську військову присутність в Південній Кореї, його позиція відрізнялася новизною. Основні напрямки нового курсу були виражені 5 березня 1978 р. міністром оборони США Г. Брауном У політиці демократичної адміністрації були посилені військово-силовий аспект і особливо «китайського фактора» в американській стратегії. Це була політика, яка ставила завдання стримування СРСР на Близькому Сході, оголошувала зону Перської затоки і АТР життєво важливими для економіки США, в силу чого американці готові були піти на будь-які заходи, аж до застосування зброї для забезпечення своїх інтересів у регіоні.

Під час виступу президента Дж. Картера 20 лютого 1978 р. ним були сформульовані принципи американської присутності і в АТР і були вжиті відповідні заходи. Дж. Картер закликав перемістити американські зусилля з «надзахопленості» діалогом Схід-Захід на ті напрями, де США можуть ефективніше використовувати свої зовнішньополітичні можливості. Адміністрація Дж. Картера послідовно продовжувала взятий при Р. Ніксоні курс і встановила на рубежі 1978-1979 рр. дипломатичні відносини з КНР. 1 січня 1979 р. Вашингтон змінив свою дипломатичну позицію, у спільному комюніке США визнали уряд КНР як єдину законну владу Китаю і підтвердили, що існує тільки один Китай, і що Тайвань є його невід'ємною частиною. У комюніке також констатувалося, що в цьому контексті народ США буде підтримувати культурні, торгівельні та інші неофіційні відносини з народом Тайваню. Але 10 квітня 1979 р. Дж. Картер підписав закон про взаємини з Тайванем, відповідно до якого було створено спеціальне відомство для підтримки неофіційних відносин з Тайванем.

У січні 1979 р. відбувся широко анонсований в Китаї та США візит вищого керівництва КНР на чолі Ден Сяопіна в США, в ході якого формально були встановлені дипломатичні відносини між двома країнами. Останні роки правління адміністрації Дж. Картера стали періодом стрімкого зближення США з Китаєм, оскільки американська адміністрація стала розцінювати зусилля КНР зі створення коаліції протистояння Радянському Союзу країн на «антигегемоністській» основі як засіб глобального стримування СРСР. У 1979 році США і КНР розширили співробітництво за рахунок створення в Сіньцзяні центрів електронного стеження за ядерними полігонами СРСР

замість тих, що були закриті в Ірані після революції. Укладенню більш глибокого союзу з КНР завадило рішення США уберегти відносини з Тайванем як незалежною державою.

З приходом до влади першої адміністрації Р. Рейгана (1981-1984 рр.) в американській політиці в Азії відбулися радикальні зміни на користь жорсткої лінії протистояння комуністичній загрозі. Р. Рейган виступав за повалення прорадянських, прокомуністичних та антиамериканських режимів у країнах «третього світу» – в Азії, Африці, Центральній Америці. Американський уряд застосовував тезу про існування «радянської загрози», «комуністичної загрози», що виявилось ефективним інструментом для зміцнення діючих угод і розвитку нових безпекових і економічних відносин з дружніми країнами (наприклад, з КНР), для досягнення зовнішньополітичних цілей на користь своєї національної безпеки, для відновлення економіки за рахунок збільшення іноземних замовлень. Через кілька днів після отримання регалій глави Білого дому, новий президент США заявив: «Я сподіваюся, що наші азійські союзники: Корея, Японія, Австралія і Нова Зеландія, а також наші друзі в АСЕАН знають, що ми підтримуємо з ними сталі союзницькі відносини і вони будуть отримувати від нас таку ж постійну підтримку, яку ми будемо надавати і нашим союзникам в Європі».

За часів правління адміністрації Р. Рейгана специфіка східноазійського курсу США полягала, насамперед у відмові від врахування регіональних відмінностей на користь глобального «антикомуністичного проекту». У виданій в 1982 р. директиві NSDD-32 в якості мети політики США в Східній Азії зазначається заохочення посилення обороноздатності Японії та Республіки Корея. Рейган підкреслив виключну значимість держав АТР для Сполучених Штатів. Вже до кінця першого терміну перебування у Білому домі адміністрації Рейгана сталася переоцінка зовнішньополітичного курсу США, в якому особливе місце зайняв АТР. Нова стратегія суттєво вирізнялася від попередньої, оскільки удругій половині 1970-х рр. Східна Азія хоча й була в центрі уваги Вашингтону, але продуманої та цілеспрямованої політики в регіоні не проводилося. У сфері економічних відносин адміністрація Р. Рейгана стояла на позиціях вільної торгівлі. Це означало, що забезпечення доступу США до зарубіжних ринків і благополучне функціонування міжнародної економічної системи розумілося як поширення принципів вільної торгівлі на відносини з іншими країнами, за допомогою чого США могли зміцнити свої позиції.

Президент Р. Рейган публічно оголосив наступні вигоди зовнішньоекономічної політики США: досягнення життєздатної, відкритої системи міжнародної торгівлі; збільшення американського експорту; скорочення торгових бар'єрів за кордоном, що сприятиме більш ефективній конкурентоспроможності американських корпорацій; заохочення приватного сектору в пошуках нових можливостей за кордоном.

Деяке послаблення радикалізму прослідковується у 1984 р., коли була сформульована «доктрина К. Вайнбергера», зміст якої полягав у тому, що США не повинні вступати у війну, крім випадків, де постають порушення їх життєво важливих інтересів. І навіть у таких випадках застосування сили є граничним заходом, причому цього кроку повинна бути забезпечена підтримка американської громадськості та Конгресу, який повинен виділити ешоти. Така суперечлива ситуація склалася через наявність в адміністрації **трьох основних політичних угруповань**:

1. Так звані «прагматики» орієнтувалися на помірковану частину республіканської партії. Вони виступали за тісне співробітництво з КНР, включаючи економічну та військову сфери. «Прагматики» мотивували свою позицію інтересами американських

ділових кіл, а також військово-стратегічними міркуваннями, особливою необхідністю «стримування СРСР» в АТР. До цієї групи політиків входили віце-президент Дж. Буш, держсекретарі А. Хейг, Дж. Шульц, помічник президента з питань національної безпеки Р. Макфарлейн.

2. Другим угрупованням були «нові праві». Вони виступали в ролі захисників Тайваню і противників співробітництва з КНР. Очолював це політичне угруповання помічник держсекретаря із східноазійських справ Дж. Холдрідж. У бік «нових правих» у перші роки перебування при владі схилявся і сам президент США Р. Рейган, що було переглянуто у 1984 р. у новій стратегії війни.

3. Третім було «військове угруповання», яке опиралось на консервативну частину республіканської партії, але відрізнялось від неоконсерваторів своїм підходом до проблем Далекого Сходу тим, що не розраховувало на захист американських стратегічних інтересів союзниками чи дружніми країнами, а висловлювалось на користь нарощування військової присутності в регіоні самих США. До вказаної групи можна віднести міністра оборони США К. Вайнбергера, співробітників апарату ради національної безпеки, які і стали головними ідейними прибічниками цього підходу. Основний акцент мілітаристської політики США в АТР був зроблений на зміцненні військово-політичних зв'язків з союзниками США в регіоні, посиленні власного військового потенціалу, націленого на закріплення стратегічної переваги на цій ділянці боротьби з соціалістичними країнами. Японії в цих планах відводилася виняткова роль, що якоюсь мірою знизило значення «Китайського чинника».

У середині 80-х рр., на думку Р. Саттера, «військове будівництво США і тісне американсько-японське стратегічне співробітництво зменшили стратегічне значення Китаю для Сполучених Штатів». Радикальна в цілому зовнішня політика Рейгана щодо суперників з протилежного ідеологічного табору не завадила йому в 1984 р. відвідати Китай, а прем'єру Держради КНР Чжао Цзяюну – США. Так само як у червні 1981 р. адміністрація Р. Рейгана повідомила про готовність укласти разові контракти на поставки в КНР озброєнь. Тому відносини США та КНР за часи правління Р. Рейгана можна вважати прагматичними й такими, що спрямовані на задоволення короткострокових вигід.

У період другої адміністрації Р. Рейгана політика залучення США в АТР знову набула додаткового концептуального змісту. Держсекретар Дж. Шульц запропонував створення міждержавного Форуму Тихоокеанського басейну, в якому країни з спільними позиціями могли б порівнювати свій досвід, обговорювати ідеї та питання спільного інтересу для сприяння більш інтегрованому процесу виробництва і розподілу в умовах «інформаційної ери». Співробітники Міністерства фінансів (Р. Зоелік, Р. Фаувер) у співпраці з секретарем фінансів Дж. Бейкером розширили це бачення, вважаючи доцільним створення тихоокеанської організації як «форуму для дії», на протипагу «форуму для переговорів», із сильним незалежним секретаріатом, здатним до збору даних, економічного аналізу та політичних пропозицій. У той час як держдепартамент традиційно зосереджувався на торгівельних та інвестиційних питаннях регіональних економічних відносин, щоб зміцнити підстави для безпекової присутності США в регіоні, міністерство фінансів приділяло більше уваги їхньому потенційному макроекономічному впливу, вбудовуючи США в АТР економічно через розвиток єдиних регіональних стандартів, спільної транспортної і телекомунікаційної інфраструктури тощо. Ініційовані

адміністрацією Р. Рейгана регіональний економічний форум та угоди про вільну торгівлю з країнами АТР розглядалися як взаємодоповнюючі. Крім того, в другій половині 1980-х рр. з'явилися ініціативи щодо створення регіонального форуму для сприяння економічному співробітництву в регіоні. У 1988-1989 рр. мали місце і інші проекти – створення Тихоокеанської коаліції постійного Форуму тихоокеанського басейну зі щорічними зустрічами лідерів (сенатор А. Кренстон, січень 1989 р.).

Як висновок можна зазначити, що Р. Рейган впритул наблизився до зміни епохи біполярності і на практиці вже використовував практично усі інструменти, характерні у майбутньому для постбіполярності. Помилковим виявилась і думка про нарощування паніки з приводу російської загрози. Втім це дозволило Вашингтону утримати у стані стабільності зацікавленість партнерів в АТР в американському співробітництві в галузі оборони і не дало країнам-партнерам відчуття самотійності та можливості згуртуватися навколо КНР або Японії.

Контрольні питання:

1. Після яких подій США проголосили нову політику щодо АТР?
2. Визначте, який напрям зовнішньої політики Америки щодо АТР став основоположним у 70-х рр. ХХ ст.?
3. З'ясуйте, яка азійська країна у 90-х рр. ХХ ст. була найважливішим противником поширення американської політики «глобального лідерства» в АТР? І чому?
4. Визначте, яку роль відігравав американсько-південнокорейський союз у часи холодної війни та яку роль відіграє сьогодні?
5. Охарактеризуйте дипломатію і зовнішню політику Америки щодо Нової Зеландії і держав Океанії.

Лекція 14. Країни Латинської Америки в системі зовнішньополітичних пріоритетів США

1. Стратегічні партнери США в Латинській Америці.
2. Особливості зовнішньополітичного курсу США в Південній Америці.
3. Особливості зовнішньополітичних відносин США та Бразилії

Більше сотні років доктрина Монро забезпечувала фундаментальні принципи політики США стосовно країн Латинської Америки, віддаючи США першість у іноземних справах регіону. Протягом останніх двох десятиліть ці принципи стають все більш застарілими. Проте, основні рамки політики Вашингтону не змінилися настільки, щоб відобразити нові реалії. Політика США більше не може базуватися на припущенні, що Сполучені Штати є найбільш важливим гравцем міжнародної арени в Латинській Америці. Якщо колись і мала місце епоха гегемонії США в Латинській Америці, то на сьогодні вона закінчилася. У багатьох відношеннях такі зміни відображають позитивні зрушення всередині самої Латинської Америки. Регіон зазнав суттєвих трансформацій військово-авторитарного політичного правління, поступаючись місцем для дійсної, хоча й не зовсім досконалої демократії в майже усіх країнах регіону. У економічному плані, Латинська Америка зараз є одним з найбільш відкритих ринків світу та важливим

світовим постачальником енергії, корисних копалин і продуктів харчування. Однак це не означає, що Латинська Америка змогла повністю подолати політичну та історичну плутанину та доклала достатньо зусиль до того, аби знизити рівень бідності, підвищити конкурентоспроможність, зробити людські ресурси більш ефективними, чи подолати нерівність. Це означає, що американським верхівкам слід змінити спосіб, у який вони звикли взаємодіяти із регіоном. Відмова визнавати самостійне визначення латиноамериканцями своїх власних проблем призвела до певної політичної напруженості. Сполученим Штатам необхідно сприяти прогресивному розвитку Латинської Америки, однак нова ера в їх відносинах розпочнеться лише тоді, коли Південь самостійно визначатиме для себе шлях.

Метою лекції є аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку зовнішньополітичного курсу США, спрямованого на Латинську Америку та систематизація проблем та перспектив фактору США у регіоні.

Основні результати дослідження. Латиноамериканський вектор завжди був одним із найпріоритетніших у зовнішній політиці США, однак зазнавав змін залежно від ситуації на міжнародній арені. Адміністрація Барака Обама зіткнулася із величезною кількістю невирішених проблем у Латинській Америці, оскільки попередня влада США не приділяла значної уваги регіону через те, що усі зусилля спрямовувались на вирішення основних проблем регіональної безпеки, перш за все – на ситуацію в Іраку та Афганістані. Варто відзначити, що у більшості країн Латинської Америки прихід до влади в США Б. Обама був сприйнятий позитивно. Справа у парадоксі, на який звернув увагу видатний політичний діяч Чилі, С. Бітар. Він писав, що при тому, що зовнішню політику США загалом оцінюють негативно і критично, ставлення латиноамериканців особисто до Президента Обама є, як не дивно, виключно позитивним. Більше того, Б. Обама став найпопулярнішим іноземним лідером у Латинській Америці. На думку С. Бітара, мешканцям регіону імпонує образ Обама як політика нової формації, близького до простих людей, який зумів у важкій боротьбі перемогти сильних представників старих вашингтонських еліт. Ставлення південноамериканців до США стало більш сприятливим, аніж будь-коли раніше в історії.

Варто відзначити, що через неоднозначний досвід у відносинах із США, серед населення країн Південної Америки досі прослідковується зневажливе ставлення до представників США, при цьому латиноамериканці позиціонують себе на міжнародній арені не американцями, а «латинос». Крім того, деякі вчені наголошують на своєрідній «зздрості» латиноамериканців до існуючої у США матеріалістичної культури та добробуту, що підштовхує жителів країн Латинської Америки до прагнення користуватися перевагами ринкової економіки. Щорічно близько мільйона нелегальних мігрантів прибувають з країн Латинської Америки у Сполучені Штати, в основному через те, що вони не можуть реалізуватися у своєму регіоні. Практично всі країни регіону офіційно є демократіями, або перебувають у перехідній стадії демократизації. Провал комунізму в межах колишнього Радянського Союзу та Східної Європи мав потужний демонстраційний ефект в Південній Америці, і в регіоні підтвердилася думка про те, що капіталізм і демократія є найбільш «життєздатними» економічними та політичними альтернативами.

У Південній Америці станом на сьогодні США розглядається як модель економічного та політичного розвитку: відкрита вільна економіка США доповнюється

демократичною формою правління. Однак, у країнах регіону не залишилися непоміченими успішні економічні реформи, продемонстровані Тихоокеанським регіоном і економічне зростання, досягнуте авторитарними правліннями.

Жорсткі вимоги США щодо подальшої примусової демократизації Латинської Америки можуть призвести до того, що країни регіону звернуться саме до авторитарних методів ведення політики, що безумовно призведе до нестабільності у регіоні. Щоправда, існує й інше твердження: за винятком Європи і деяких азійських країн (Індія, Японія і Філіппіни), жоден регіон ніколи настільки не прагнув до демократії та відкритої економіки, як Латинська Америка. Проте, права людини, свободи вибору і рівні можливості співіснують із ранніми традиціями нав'язаних правил і корпоративним поділом на економічні класи та етнічні групи. Без впровадження реформ, спрямованих на легітимні вибори і вільну торгівлю, прогрес демократії в регіоні може відбуватися лише із змінним успіхом. Незважаючи на те, що середній рівень бідності становить близько 50 %, влада в країнах Латинської Америки не надто прагне до проведення реформ. Іноземна допомога і кредити сприяють підтримуванню STATUS QUO. Крім того, окремі країни, наприклад Китай, готові співпрацювати із корумпованими урядами, що контролюють внутрішні ринки. Близько 30 років тому при владі у більшості країн регіону перебували військові диктатури. Сьогодні у всіх країнах Латинської Америки, крім Куби та Гаїті, відбуваються конкурентні вибори і запроваджені окремі ринкові реформи. Чилі навіть вдалося стати світовим лідером в галузі торгівлі та лібералізації ринку, а Колумбії, із допомогою ззовні, вдалося уникнути колапсу.

Варто відзначити, що ринки країн Латинської Америки, на частку яких припадає менше 6 % зовнішньої торгівлі США, не є надто пріоритетними для Америки. Але мир і безпека США залежить від стабільних, благополучних сусідів, які здійснюють політику добросусідства. Завдання, із якими в даний час стикаються американські політики полягають не стільки у підтримці існуючих економічних, політичних і соціальних відносин у Південній Америці, скільки у заохоченні ненасильницьких реформ і прогресу цих суспільств. Зникнення антикомунізму як керівного принципу зовнішньої політики США і нові можливості, викликані міжнародними трансформаціями, відкривають для США більш ефективні засоби для позитивних перетворень у країнах третього світу.

Сьогодні латиноамериканський курс США визначають три геополітичних інтереси: економічний, «моральний» та інтерес безпеки. Очевидно, що вони визначатимуть і майбутні відносини між двома Америками. Місце країн Південної Америки на міжнародній арені завжди визначала економіка, як результат їхнього колоніального минулого і відсталості, що була занадто залежною від ресурсів.

У світовій економіці за латиноамериканськими державами закріпилася роль експортерів мінеральної сировини та продуктів сільського господарства. Кожна країна спеціалізується на експорті окремих видів сировини і продуктів, від яких безпосередньо залежить її добробут. Еквадор експортує нафту і банани, Болівія – олово і природний газ, Колумбія постачає в інші країни каву і нафту, Перу – руди кольорових металів, Венесуела – нафту, Чилі – мідь і фрукти, Аргентина – м'ясо, шерсть і пшеницю, Бразилія – залізну руду, каву, какао і сою [8]. На жаль, сьогодні Південна Америка не може самостійно подолати несправедливий економічний порядок, лише шляхом залучення іноземної допомоги. А політика протекціонізму, яка здійснювалася ними протягом останніх двохсот років призвела до поділу держав регіону на багатші і бідніші.

Ключові економічні рішення в країнах Латинської Америки приймаються радниками із університетів і приватних науково-дослідних інститутів за погодженням із експертами МВФ, Світового банку, Федерального казначейства США і ТНК. Ані політичні партії, ані законодавчі органи не здійснюють помітного впливу на проведення торговельної політики. Винятком є хіба що Венесуела, провідний експортер нафти у Південній півкулі, яка налагодила тісні зв'язки латиноамериканських країн із Китаєм і, таким чином, частково зменшила залежність від відкрито негативно налаштованого американського уряду. **Економіка є основним чинником, що визначає зовнішню політику США як у Латинській Америці, так і в інших частинах земної кулі.** Південна Америка є економічно важливою як ринок збуту, джерело сировини та ресурсів, а також інвестиційний ринок для приватних і державних позик США, що особливо проявляється із поширенням глобалізаційних процесів.

Інтерес національної безпеки США є другою основною категорією, яка визначає політику щодо Латинської Америки. США зацікавлені у політичній стабільності в регіоні і в підтвердження цьому з їхнього боку надавалася допомога урядам країн Латинської Америки у протистоянні повстанським угрупованням та сприянні насильницьким змінам у межах їх кордонів. Шляхом збереження латиноамериканської політичної стабільності, США намагаються сприяти створенню сприятливих інвестиційних умов для американського бізнесу в регіоні. Національна безпека, тим самим, підкріплюється первинним елементом зовнішньої політики США – економічними інтересами. США в галузі національної політики безпеки в Південній Америці підтримує режим відкритих ринків та свободи торгівлі в усьому регіоні.

Основний курс національної безпеки США у регіоні, направлений на антикомуністичну діяльність в період Холодної війни, на теперішній час трансформувався у контроль над наркоторгівлею. Програми США направлені на скорочення потоку наркотиків до Сполучених Штатів шляхом вчинення атак на точки виробництва та обігу наркотиків у країнах походження і транзиту.

Важливим завданням США у Латинській Америці стало викорінення наркотиків, у тому числі шляхом створення спеціальних поліцейських підрозділів з боротьби проти наркотиків. Військову присутність США варто розглядати не як окремий від прагнення до домінування процес, а як економічну стратегію та елемент певного глобального проекту. Утворення військових баз США пов'язане із ключовими ресурсами, які є частиною американських економічних інтересів: нафта, вода і біологічне розмаїття. Таким чином, військові та стратегічні напрями діяльності залежать від розташування цих ресурсів. США постійно акцентують на прагненні підтримувати політичну стабільність в регіоні. Однак, малоімовірним є те, що уряд США зможе трансформувати дії регіональних урядів у русло захисту прав людини та навколишнього середовища і демократизації.

Економічні інтереси і політична стабільність будуть, як і раніше, визначати політику США в Латинській Америці. Незважаючи на зміну форм і методів геополітичного контролю, стратегія США щодо країн Латинської Америки все ще залишається колишньою – прагнення до гегемонії на континенті. Якщо у першій половині ХХ ст. переважав відвертий політичний тиск з боку США і навіть військові інтервенції в регіоні, то сьогодні простежується більш м'який гео економічний вплив під демократичними гаслами гуманітарної допомоги та розвитку партнерських відносин. США стали приділяти увагу формуванню конструктивних відносин із Латинською Америкою в економічній та

політичній сферах. Ці прагнення спрямовані на те, щоб латиноамериканські політичні та економічні структури ставали все більш проамериканськими і були повністю підконтрольні. Цьому покликані служити регіональні інтеграційні утворення, через які США здійснюють вплив і контроль. Важливим інструментом контролю США є ОАД, що об'єднує держави Західної півкулі, США і Канаду.

Важливим напрямком діяльності цієї організації є зміцнення демократії та забезпечення прав людини і проблем континентальної безпеки. США прагнуть сформувану нову модель військово-політичного співробітництва країн континенту та сприяти процесу переосмислення концепції континентальної безпеки, її переорієнтації із завдань захисту від зовнішньої загрози на протидію новим викликам – проблемі боротьби з наркобізнесом, тероризмом, незаконним обігом зброї, корупцією і т. д. Питання приєднання латиноамериканських країн до НАФТА (Північноамериканської асоціації вільної торгівлі) багато в чому спрямоване на те, щоб створити противагу розширенню «внутрішніх» латиноамериканських торгово-економічних союзів, що мають антиамериканську спрямованість. Наприклад, була створена Група Ріо, члени якої засуджують політику США. Така відверто антиамериканська позиція цієї організації свідчить про прагнення латиноамериканських держав до самостійності. Також був створений Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР), основною метою якого було сприяти більш тісній економічній інтеграції південноамериканських держав, частково – у відповідь на підписання НАФТА. «Моральні» інтереси США в Латинській Америці історично мають певний риторичний вимір, але насправді були послідовно підпорядковані економічним інтересам та інтересам національної безпеки. Сполучені Штати завжди були для інших країн півкулі прикладом капіталістичної демократії, яка гарантує багатство, свободу і права своїх громадян.

Як зазначав критик зовнішньої політики США, Ноам Хомський, права людини і демократизація історично ніколи не були пріоритетними в списку національних інтересів США в Латинській Америці чи в будь-якій іншій частині світу. США вважають своїм моральним обов'язком сприяти поширенню демократії у Західній півкулі, тому що їх політична система найкращим чином підготована до захисту людей від тиранії і здатна змушувати уряд поважати основні права людини.

Розвиток справедливої, вільної від корупції судової системи має найважливіше значення для того, щоб влада забезпечувалася законними шляхами і користувалася повагою у маловпливових латиноамериканських демократіях. Моральні інтереси Сполучених Штатів у Латинській Америці включають заохочення поваги прав людини, демократизації, справедливого економічного зростання, гуманітарної допомоги та захисту навколишнього середовища. Важливо відзначити, що уряд США керується не тільки моральним обов'язком «вести» півкулю у правильному напрямку, а й своїм національним інтересом. Сьогодні гегемонія США і їх прагнення панувати над своїми південними сусідами набуває все чіткіших рис партнерства.

Справа в тому, що відбулися **чотири зміни у відносинах між двома Америками**, які зробили партнерство півкулі не просто можливим, а навіть необхідним.

По-перше, проблеми, із якими зіткнулися Сполучені Штати та інші країни Західної півкулі (забезпечення сталого енергопостачання, адаптація до зміни клімату і боротьба з організованою злочинністю і незаконним обігом наркотиків) стали настільки складними і глибоко транснаціональними, що їх не можуть вирішити окремо взяті країни. Такій

загрози, як наркоторгівля можна протистояти лише шляхом скоординованих зусиль країн, зацікавлених у боротьбі проти контрабанди зброї, грошей, автомобілів і наркотиків. Проблема зміни клімату також є прикладом необхідності у партнерстві півкулі. Всі рішення, починаючи від розробки альтернативних видів палива до адаптації до екологічних потрясінь, вимагають стабільної співпраці між країнами Західної півкулі.

Друга зміна полягає у диверсифікації міжнародних економічних відносин країн регіону. Їх вибір торгових та інвестиційних партнерів розширюється, Китай, зокрема, відіграє важливу роль у регіоні. Крім того, країни Карибського басейну підписали Угоду про економічне партнерство із Європейським Союзом. У той же час, багато країн Латинської Америки подолали залежність від традиційних надходжень із Міжнародного Валютного фонду, Світового банку та Міжамериканського Банку розвитку. Чилі, Мексиці, Перу і Бразилії завдяки кредитам, наданим рейтинговими агентствами, вдалося збільшити обсяги своїх капіталів на міжнародних ринках. Те ж стосується і багатьох інших країн, зокрема, Колумбії, Сальвадору, Панами і Уругваю, які напередодні світової фінансової кризи користувалися повним доступом до міжнародного капіталу. На регіональному рівні, такі організації, як Андська корпорація розвитку та Центральноамериканський банк економічної інтеграції, також сприяли скороченню залежності регіону від традиційних джерел капіталу.

Багато латиноамериканських транснаціональних корпорацій, таких як бразильські Vale, Gerdau і Odebrecht та мексиканські CEMEX, America Movil і Grupo FEMSA, стали глобальними корпоративними гігантами.

Третя зміна полягає в тому, що країни диверсифікують свої політичні та дипломатичні відносини. Найбільш яскравим прикладом є Бразилія, котра за останній період відкрила близько чотирьох десятків посольств. Разом із Венесуелою, Бразилія сьогодні відіграє більш активну політичну роль у регіоні через Союз південноамериканських націй, в рамках якого активно відбуваються зустрічі на рівні глав держав і який повинен стати ключовим форумом для обговорення питань оборони. Мексика, Перу і Чилі є активними членами Азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва. Зміцнення довіри до країн регіону і автономія на міжнародній арені сприяють тому, що Латинська Америка стає все менш чутливою до політики США. «Активізація» країн в міжнародних відносинах сприятиме тому, що США залучатимуть їх як партнерів з питань, які викликать взаємний інтерес. Крім того, Вашингтону доведеться конкурувати за вплив з урядами як зовні, так і в межах регіону. Зокрема, Бразилія і Каракас змагаються за лідерство в Південній Америці, крім того, у них різне бачення регіональної інтеграції і різні підходи до інших урядів, але сходяться вони в тому, що Вашингтону доведеться відігравати більш обмежену роль у регіоні.

Четверта зміна проявляється у тому, що сьогодні країнам Латинської Америки необхідно створити імідж надійних партнерів. Незважаючи на те, що проблема в управлінні державами залишається, більшість з них є стабільними демократіями. Групи громадянського суспільства цих країн в даний час беруть активну участь у процесі розробки політики, але проявляють все менше терпимості до насильства як засобу вираження своєї політичної позиції.

Щоб запобігти проблемам у майбутньому, Сполучені Штати повинні:

- реалізовувати більш всеосяжну стратегію країн регіону. Ця стратегія повинна базуватися на трьох «китах»: забезпечення стабільності шляхом більш демократичного

правління, яке сприяло б розвитку більш відкритої економіки на основі верховенства закону і формування пробізнесової політики, а також підвищенню безпеки шляхом зміцнення поліції і військових можливостей. Всі дипломатичні програми, проекти зовнішньої допомоги і програми інформування населення повинні здійснюватися відповідно до цих цілей. Участь у діяльності багатосторонніх інститутів, яка стосується питань півкулі не повинна витіснити двосторонні механізми співпраці;

- практика послідовної дипломатії. Уряд не може взяти на себе більше завдань, аніж здатний реалізувати, оскільки може втратити контроль над деякими з них. Однак, на сьогодні інтерес США більше спрямований у бік Сходу, що автоматично призводить до применшення ролі країн регіону, і відповідно, має негативні наслідки, в першу чергу - в економічній сфері. Водночас, про панамериканізм та імперіалістичні апетити США йдеться все рідше;

- міцне партнерство. НАФТА (з Мексикою) і двосторонні торговельні відносини (з Чилі) створюють основу для спільного досвіду і призводять до економічного успіху для обох сторін. Стратегічні плани США полягають у підвищенні ефективності боротьби проти наркоторгівлі в Колумбії, допомоги в антитерористичній боротьбі і сприянні зміцненню державних інститутів. Сьогодні цей підхід стає все більш комплексним.

Висновки. Економічний прогрес сприяв тому, що країни Латинської Америки стали більш надійними партнерами на міжнародній арені. Більшість центральних банків країн регіону в даний час вже є незалежними, орієнтованими на контроль інфляції. Курси валют в значній мірі відображають ринкові сили. Більшість країн зараз готові до стійких партнерських відносин і можуть самостійно здійснювати свої обов'язки з регіональних та глобальних питань. У цілому, країни регіону домоглися значних успіхів в економічному і соціальному розвитку і продовжать розвиватися, навіть якщо лідери США залишаться осторонь. Але, як показує досвід дослідження зовнішньої політики США, Білий дім завжди буде прагнути забезпечити свої інтереси всюди, у тому числі – у регіоні Латинської Америки.

Лекція 15. Україна та США: історія взаємовідносин

1. Зовнішня підтримка США під час революційних перетворень в Україні
2. Україна як інструмент політичного впливу на інші країни східноєвропейського регіону.
3. Україна як потенційний претендент на членство в НАТО

США визнали Україну 25 грудня 1991 р. Дипломатичні відносини між двома країнами було встановлено 3 січня 1992 р. З часу відновлення незалежності України США надають практичне сприяння її утвердженню як сучасної демократичної та економічно розвиненої європейської держави.

Надзвичайна і Повноважна Послиня України в США – Оксана Маркарова. Тимчасова повірена у справах США в Україні – Крістіна Квін.

Відносини України та США мають рівень стратегічного партнерства. Вперше дві держави визначили такий статус двостороннього співробітництва у жовтні 1996 р., під час візиту міністра закордонних справ України Геннадія Удовенка до Вашингтону. Згодом

стратегічний рівень взаємин був закріплений у спільних заявах Президентів України та США від 05.06.2000 р. та 04.04.2005 р., а також у Хартії про стратегічне партнерство, підписаній 19 грудня 2008 року, яка визначає основні принципи і пріоритети двосторонньої взаємодії.

Політичний діалог високого та найвищого рівня Україна-США розвивається динамічно. Остання зустріч Президентів України та США відбулась восени 2019 року в м. Нью-Йорк у рамках відкриття чергової сесії Генеральної асамблеї ООН. У лютому 2020 року Київ відвідав з офіційним візитом Державний секретар США Майкл Помпео.

Сполучені Штати надають вагоме сприяння Україні у відстоюванні територіальної цілісності та суверенітету нашої держави і протидії російській агресії, мобілізації міжнародної спільноти, зміцненні обороноздатності й енергетичної безпеки України, залученні міжнародної допомоги для реалізації всеосяжних політичних, економічних та соціальних реформ, а також зміцнення верховенства права в Україні.

США продовжують залишатися найбільшим донором технічної допомоги Україні, з 1991 р. її обсяг сягнув близько 5 млрд. дол.

Чинна Адміністрація Президента Д. Трампа здійснила низку вагомих кроків щодо підтримки України. Зокрема, у 2017 році було ухвалено рішення про передачу нашої державі летальних озброєнь, зокрема протитанкових ракетних комплексів «Джавелін», катерів берегової охорони «Айленд», інших видів зброї. У липні 2018 року Держсекретар США М. Помпео оприлюднив «Кримську декларацію» щодо невизнання Сполученими Штатами незаконної анексії Криму та вимоги повернення цієї території Україні. Адміністрація Д. Трампа впроваджує жорсткий санкційний курс проти РФ, зокрема проти російського безпекового та оборонного секторів, проекту газогону «Північний потік-2» (спорудження було призупинено головним підрядником через санкції, передбачені Законом США про витрати на потреби національної оборони у 2020 році).

Головним українсько-американським міждержавним органом, діяльність якого спрямована на реалізацію положень Хартії стратегічного партнерства, є двостороння Комісія стратегічного партнерства (КСП), в якій співголовують Міністр закордонних справ України і Державний секретар США. Її перше засідання відбулося в грудні 2009 р. у Вашингтоні, останнє - у листопаді 2018 році у Вашингтоні.

Комісія координує двосторонню міжвідомчу взаємодію за напрямками **трьох робочих груп:**

- (1) з питань безпеки та протидії російській агресії,
- (2) верховенства права та гуманітарних питань,
- (3) економіки та енергетики.

Крім цього, галузеві питання співпраці координуються у рамках Ради з питань торгівлі та інвестицій, Робочої групи з питань нерозповсюдження та експортного контролю, Стратегічного енергетичного діалогу, Кібернетичного діалогу, консультацій між оборонними відомствами, з питань науки і технологій, дослідження космосу тощо.

Двостороння договірно-правова база українсько-американських відносин складається з понад 150 міжнародних документів і, з огляду на стратегічний характер двосторонніх відносин, постійно доповнюється новими. Окрім того, обидві країни є сторонами понад 100 багатосторонніх міжнародних документів.

На консульському напрямі пріоритетними для української сторони питаннями є захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб України, забезпечення гідних умов

проживання і виховання усиновлених з України громадянами США дітей, лібералізація візової політики з боку США.

Позитивну динаміку зберігає міжпарламентська співпраця. Активну роль у розвитку двосторонніх відносин відіграють Групи сприяння Україні («Українські Кокуси») у Сенаті та Палаті представників Конгресу США, у Верховній Раді України діє Депутатська група з міжпарламентських зв'язків із Сполученими Штатами Америки. В рамках програми міжпарламентських обмінів відбуваються візити українських законодавців до США під егідою конгресової Комісії сприяння демократії.

Важливим фактором, який сприяє повнішій реалізації потенціалу співробітництва України і США, залишається присутність на території Сполучених Штатів численної української громади - понад 900 тис. американців українського походження (в американських україномовних виданнях йдеться про 2 млн українців). У зв'язку з цим, пріоритетним для Української держави залишається зміцнення зв'язків з українською громадою, сприяння забезпеченню її етнокультурних потреб.

Велика увага надається розширенню контактів між обома країнами, виведенню їх за межі обох столиць. Цьому сприяють проекти щодо встановлення і розширення побратимства на рівні міст обласного значення України та впливових міст США, а також щодо активізації існуючих і налагодження нових зв'язків між вищими навчальними закладами України і США. У рамках міжрегіонального співробітництва побратимські зв'язки встановлено між 23 містами двох країн.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте - адміністрація Дж. Буша і "українське питання" - в період дезінтеграції СРСР.
2. Охарактеризуйте дипломатичне визнання України Сполученими Штатами.
3. Проаналізуйте "ядерну проблему" і американо-українські відносини у 1992-1993 роках.
4. Прокоментуйте поворот до багатостороннього співробітництва в американо-українських відносинах (1994-1996 роки).
5. Визначте місце України в регіональній політиці США.
6. Проаналізуйте інтереси України і американську стратегію розширення Євроатлантичного співтовариства.
7. Охарактеризуйте політичне, економічне, військове, гуманітарне, космічне співробітництво США й України.
8. Визначте роль української та американської спільноти у формуванні двосторонніх відносин.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Бжезінський Зб. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Перекл. з англ. А. Іщенко. К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. 203 с.
2. Білецький В. "Мозкові центри" в США // Схід. №. 6, 2000. С. 32-33.
3. Вакарчук, К. Політика адміністрації Д. Трампа щодо країн Латинської Америки: прогнози та перспективи. Американська історія та політика: науковий журнал, 5, 2018, 163-169.
4. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. 7-е вид. К. : Істина, 2012.
5. Городня. Багатосторонні торговельні стратегії США у Азійсько-Тихоокеанському регіоні: від Дж. Г. У. Буша до Д. Трампа. Американська історія та політика, 4, 2017, 104-117.
6. Дубов, Д. В. Публічна дипломатія США в добу Холодної війни. Як США завойовували «серця і розум людей» (у дзеркалі розсекречених документів ЦРУ) : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2020.
7. Дудко І. Д. Національні інтереси США у постбіполярному світі [Текст] / І. Д. Дудко. К., 2003.
8. Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.): навч. посіб. / за ред. З. А. Баран. К.: Знання, 2015.
9. Іваницька О. П. Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки у постбіполярний період (1990-і - 2000-і роки): навч. посіб. К.: Слово, 2012.
10. Кірсенко, М., Балабушевич, Т. Політика Сполучених Штатів у Першій світовій війні. Американська історія та політика, 4, 2017, 17-31.
11. Киссинджер Г. Дипломатія / Генрі Киссинджер. М. : Ладомир. 848 с.
12. Коротков Д. С. Пріоритети геостратегії США в контексті геополітичних концепцій / Д. С. Коротков // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 131 (4). С. 474-477.
13. Мартиненко А. К. Міжнародні відносини 1945-1975 років: Навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів / А.К. Мартиненко, Б.А. Мартиненко К.: Ліра, 2007. 366 с.
14. Міжнародні відносини та світова політика : підручник / В. А. Манжола, В. Ю. Крушинський, С. П. Галака та ін. К. : Знання, 2014. 662 с.
15. Мицик Л. М., Кузьменко Ю. В. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-2007): навч. посіб. К.: Академвидав, 2008.
16. Най Д. С. М'яка сила: спосіб досягнення успіху у світовій політиці [Текст] / Д. С. Най. С.: Державні справи, 2004.
17. Погорська І. І. США: місія здійснима? Праксеологія творення глобального світу [Текст] / І. І. Погорська. Київ: Грамота, 2009.
18. Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (15 травня 2015 р., м. Львів). Ч. 2. Львів, 2015. 833 с.
19. Тіндалл, Дж. Історія Америки [пер. з англ. Л. Притула, Г. Сташків, О. Щур]. Львів : 2010, Літопис.
20. Філімонов Г. «М'яка сила» культурної дипломатії США [Текст] / Г. Філімонов. М.: Російський університет дружби народів, 2010.

Додаткова література

21. Американський президентіалізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення: біографічна енциклопедія / наук. ред. Н. М. Хома. Львів: Новий Світ, 2018.
22. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки 1945-2002 роки: навч. посіб. К.: Либідь, 2004.
23. Гарусова Л. М. Зовнішня політика США: тенденції та напрямки [Текст] / Л. М. Гарусова. М.: Юрайт, 2011.
24. Годлевський М. "М'яка сила" як засіб зовнішньої політики США за адміністрації Барака Обама // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія "Історія". 2014. Вип. 2. (120). С. 14 - 17.
25. Гончар Б. М. Концепція американського світового лідерства у зовнішній політиці Б. Обама [Текст] / Б. М. Гончар, Ю. М. Гончар // США і світ: XXI століття. Колективна монографія пам'яті Є. Камінського. К.: «Центр вільної преси», 2012.
26. Городня Н. Еволюція політики США в Південно-Східній Азії в постбіполярний період [Текст] / Н. Городня // Проблеми міжнародних відносин. 2011. № 2. С. 89–105.
27. Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття. К.: Києво-Могилянська акад., 2012.
28. Жигайло В. М. Місце США на міжнародній арені в ХХІ столітті // Політикус: науковий журнал. 2017. Вип. 4. С. 107-112.
29. Жигайло В. М. Пріоритетні напрямки зовнішньої політики США // Психологічні виміри культури, економіки, управління. Науковий журнал. 2018. № XI. С. 390- 396.
30. Кулик В. Україна як неперіоритетний партнер Барака Обама [Текст] / В. Кулик // Український журнал. № 3. 2009. С. 7–8.
31. Лакішик Д. М. Нова адміністрація США: проблеми і завдання [Текст] / Д. М. Лакішик // Проблеми міжнародних відносин. 2010. Вип. 1. С. 187–204.
32. Лакішик Д. М. Нова стратегія національної безпеки [Текст] / Д. М. Лакішик // Політологічний вісник. 2001. Вип. 51. С. 313–322.
33. Лакішик, Д. М. Зовнішньополітичні акценти та пріоритети стратегії "здіяності та розширення" адміністрації Б. Клінтона. Американська історія та політика, 3. 2017, 21-29.
34. Лебеденко С. Б. Теоретичні аспекти розроблення й реалізації зовнішньої політики США // Наукові праці МАУП. 2016. Вип. 49 (2). С. 13-17.
35. Лещенко Л. А. Поліцентризм та мультикультуралізм як визначальні риси азійської версії глобалізації [Текст] / Л. А. Лещенко // Дослідження світової політики. – Вип.1 (54). К., 2011. С.222–242.
36. Матвеева О. Політика глобального лідерства США за президенства Барака Обама / О. Матвеева. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/politika-globalnogo-liderstva-ssha-za-prezidentstva-ba/>
37. Матвійчук, Н. В. Культурна дипломатія США за президентства Д. Трампа. "Політикус", 4, 2020. 129-138.
38. Парфіненко А. Ю., Сідоров В. І., Любіцева О. О. Туристичне країнознавство: підручник. К.: Знання, 2015.
39. Погоріла Н. Концептуальний вимір зовнішньої політики США // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Серія "Міжнародні відносини". 2016. Вип. 1 (44/45). С.33 - 36.
40. Погорська І. І. Глобальна потужність США: потенціал трансформації влади в практичну дію [Текст] / І. І. Погорська // Політологічний вісник. 2010. Вип.47. С. 322-331
41. Погорська І. І. Зовнішня політика адміністрації Б. Обама в контексті американського глобального лідерства. / Погорська І. І., Лакішик Д. М. // Проблеми міжнародних відносин: [зб. наук. праць]. К.: КиМУ, 2011. Вип. 2. С. 179–192.

42. Погорська І. І. Стратегічний старт нової американської адміністрації [Текст] / І. Погорська, Д. М. Лакішик // Зовнішні справи. 2009. № 4. С. 13–16.
43. Подцероб А. Б. Барак Обама и политика США на Ближнем Востоке / А. Б. Подцероб // Институт Ближнего Востока. URL: www.iimes.ru/rus/stat/2009/28-06-09a.htm.
44. Пригодій С. М., Горенко О. П. Американський романтизм: Полікритика: навч. посіб. К.: Либідь, 2006.
45. Рубель В. А. Історія цивілізацій Доколумбової Америки: навч. посіб. К.: Либідь, 2005.
46. Ржевська Н. Ф. Нові вимоги до зовнішньополітичної стратегії Барака Обами: точки зору експертів [Текст] / Н. Ржевська // Нова парадигма. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче з'єднання «Нова парадигма». Вип. 115. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С.142–150.
47. Сивак О. Новітні українсько-американські відносини [Текст] / О. Сивак, П. Черник // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Вип. 22. 2010. С. 87–93.
48. Стафійчук В. І., Малиновська О. Ю. Туристичне країнознавство: навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2016.
49. Суліма Є. М., Шепелєв М. А. Глобалістика [Текст]: Підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв. К.: Вища школа, 2010.
50. Хома, Н. М. наук. ред. Американський президенціалізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення: біографічна енциклопедія. 2018, Львів: Новий Світ.
51. Шевчук О. В. Зовнішньополітичні пріоритети США напередодні президентських виборів 2016 р., Американська історія та політика, 1, 2016, 192-198.
52. Шевчук О. В. Зовнішньополітичні пріоритети адміністрації Б. Обами [Текст] / О. Шевчук // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія, 2013. Т. 212, Вип. 200. С. 9 –13.
53. Шевчук О. В. Позиціонування США на міжнародній арені за президентства Д. Трампа: глобальний та регіональний виміри. Американська історія та політика, 4, 2017, 76-84.
54. Шергін С. О. Тихоокеанська стратегія Вашингтона: від Клінтона до Обами [Текст] / С. О. Шергін // Дослідження світової політики. 2011. Вип. 4 (57). С. 28 – 36.
55. Яковенко, Н. Пріоритети міжнародно-політичної діяльності США в стратегіях національної безпеки. Американська історія та політика, 2, 2016, 38-47.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Інститут історії України // <http://history.org.ua/uk>
2. Міністерство закордонних справ України: офіційний сайт // <https://mfa.gov.ua/>
3. Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин // <http://sshdir.org.ua/>
4. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського // <http://www.nbuv.gov.ua/>